

Мазур Оксана Олександрівна

**ПРОДОВОЛЬЧА ПРОГРАМА 1982 РОКУ В УКРАЇНІ:
ПЛАНИ ТА РЕАЛІЇ**

ЧЕРКАСИ – 2016

УДК 821(477)
ББК 84(4 Укр)
М 52

ISBN 566-7154-27-0

Мазур О. О. Продовольча програма 1982 року в Україні: плани та реалії. – Черкаси : ФОП О. Ф. Нечитайло «Поліграфічний центр», 2016. – 148 с.

Монографія присвячена комплексному вивченню всіх аспектів, як позитивних так і негативних, реалізації Продовольчої програми 1982 р. в Україні, а також об'єктивному з'ясуванню перебігу усіх, пов'язаних з цим масштабним багатоплановим проектом важливих суспільних та соціально-економічних явищ, що сприятиме кращому розумінню сьогоденної дійсності та має важливе науково-пізнавальне і практичне значення.

© Мазур О. О.

ISBN 566-7154-27-0

ЗМІСТ

ВСТУ	4
РОЗДІЛ 2. Стан сільського господарства України в кінці 1970-х – на початку 1980-х років	40
2.1 Деформації у суспільно-політичному та соціально-економічному житті українського села	40
2.2 Уповільнення темпів розвитку сільськогосподарського виробництва	51
2.3 Стан переробних галузей та виробничої інфраструктури АПК	65
2.4 Загострення соціальних проблем села	79
РОЗДІЛ 3 Продовольча програма як шлях виходу із кризи	89
3.1 Основні завдання Продовольчої програми та напрямки їх реалізації в сільському господарстві УРСР	89
3.2 Спроба інтенсифікації землеробства й тваринництва та розвитку переробних галузей	99
3.3 Пошук економічних важелів впливу на розвиток сільського господарства.....	115
3.4 Шляхи впровадження досягнень науково-технічного прогресу у сільське господарство УРСР	123
3.5 Соціальна перебудова села – важлива складова Продовольчої програми.....	133
РОЗДІЛ 4	
Причини недостатньої ефективності широкомасштабних зусиль по підйому сільського господарства УРСР у 80-ті роки ХХ ст.....	138
4.1 Відсутність позитивної динаміки у темпах розвитку сільськогосподарського виробництва УРСР у 1980-х рр. – свідчення неефективності дій по реалізації Продовольчої програми	138
4.2 Причини незадовільного виконання завдань Продовольчої програми.....	150
ВИСНОВКИ	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ	227

ВСТУП

Серед цілого ряду складних і болючих питань, з якими Україна зіткнулася в роки переходу до ринкової економіки, однією з найважливіших і найгостріших як в економічному, так і в соціальному відношенні виявилася проблема трансформації аграрного сектора народного господарства.

Як свідчить історичний досвід, в усі часи проблема продовольчого забезпечення була і залишається одним з ключових завдань успішного розвитку економіки будь-якої країни. А для України з її винятковим, за світовими стандартами, природнокліматичним потенціалом розвиток аграрного сектора економіки є найпріоритетнішим напрямом державної політики. Це, безперечно, є стратегічною метою соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку суспільства. Провідним завданням державної аграрної політики в Україні є всебічний розвиток не лише сільськогосподарського виробництва, але й формування усіх елементів і складових частин сучасного соціально-економічного організму села як єдиної органічної системи.

Всебічний розвиток аграрного сектора економіки пов'язаний з інтересами кожного громадянина країни. Адже сільськогосподарська продукція відіграє винятково важливу роль у забезпеченості життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства в цілому. Сільське господарство займає надзвичайно вагоме місце в економічному потенціалі України. Попит населення України на товари народного споживання на 75% забезпечуються за рахунок цієї галузі. Понад 60% валової продукції сільського господарства надходить у промислову переробку.

Високий рівень розвитку аграрного сектора економіки є не лише основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення, а й важливим фактором успішного розвитку ринкової економіки та політичної стабільності у суспільстві. Звідси впливає важливість і актуальність всебічного дослідження складних процесів соціально-економічного розвитку українського села в кінці 70-х – 80-х роках ХХ століття.

Сучасна політика соціально-економічних перетворень на селі з метою подолання виробничої кризи, забезпечення сталого постачання населення необхідними продуктами харчування і всебічного нарощення експортного потенціалу вимагає належного наукового обґрунтування, важливою складовою якого є врахування конкретно-історичного досвіду вітчизняного сільського господарства. Об'єктивне висвітлення проблем минулого українського села, попередніх спроб подолання його технічної та соціальної відсталості сприятиме формуванню у широкої громадськості почуття поваги до хлібороба, усвідомлення нею величезного боргу, який потрібно повернути селу за неоплачену працю і соціально-побутову невлаштованість його мешканців

впродовж багатьох минулих десятиліть, переконає суспільство у необхідності концентрації зусиль для виведення сільського господарства з кризи, створення для цього на селі необхідних виробничих та культурно-побутових умов.

Історичний досвід наочно доводить, що зневажливе ставлення до селянина, фальшиве уявлення про меншовартість села є не лише вкрай антигуманним і абсолютно невиправданим з етичної точки зору, але і вкрай небезпечним для суспільства в цілому з економічного погляду. Ця неприпустима помилка, однак, досить характерна для сучасних технократичних і урбаністичних цивілізацій.

Побутові уявлення про, нібито, природну меншовартість села у нашій країні базувалися не на осмисленні взаємовідносин між людиною і навколишнім світом, а на простій констатації низького економічного та соціокультурного стану села. Цей стан був обумовлений примусово-нееквівалентним товарообміном із містом. Радянська держава, у якій реальна влада належала вищим колам партійної бюрократії, тривалий час свідомо використовувала сільське господарство як донора бюджетних надходжень, проведення політики індустріалізації, будівництва міст, функціонування військово-промислового комплексу.

Однак в кінці 1970-х – на початку 80-х років темпи розвитку сільського господарства стали настільки відставати від загального соціально-економічного розвитку країни, а нестача якісних продуктів харчування набула настільки гострого характеру, що неможливість подальшого продовження подібної політики стала зрозумілою навіть для найбільш консервативних представників кремлівської правлячої верхівки. З метою подолання кризового становища, яке почало прямо загрожувати політичній стабільності у суспільстві, соціально-економічний і культурний розвиток села був оголошений пріоритетною справою партії, предметом особливого піклування з боку держави. Багатомільярдні інвестиції мушили забезпечити небувале піднесення сільського господарства.

В цьому контексті цілком актуальним є питання наскільки щирими були керівники партії та держави у своїх гучних деклараціях про необхідність подолати відставання села від міста і покласти край несправедливостям і зневазі по відношенню до селянства, які зміни сталися у житті пересічної сільської людини після того, як влада стала так гучно піклуватися про умови її життя?

Чи не тому сьогодні аграрний сектор економіки України знаходиться в такому становищі, що протягом тривалого часу про село піклувалися лише на словах? Чи не тому так довго і болісно шукаємо вихід із свого тоталітарного минулого і економічних негараздів, що спочатку запізнилися з проведенням

реформ на селі, а коли таки почали їх запроваджувати, то за усталеною звичкою робили це так як вважало за потрібне місто, а не саме село?

Сьогодні триває пошук ефективних шляхів, форм та методів розвитку аграрного сектора економіки України, науково обгрунтованої концепції ринкового господарювання, яка б враховувала і світовий досвід, і національну конкретну специфіку, і вітчизняні здобутки у цій сфері .

Особливість сучасної ситуації в Україні полягає в тому, що для становлення розвинутої ринкової економіки, суттю якої є вільне підприємництво, необхідно все ж проводити досить активну державно-регуляторну політику, чітко керовану урядовими структурами. Так, до речі, робили на початку свого економічного відродження усі країни, в яких цей процес пізніше отримав назву „економічного дива” – ФРН, Японія, Тайвань, Південна Корея, Гонконг, Сінгапур.

У сучасному світі практично не існує жодної країни з економікою чисто „ринкового типу”, так само як і країн з „чисто державним” регулюванням. Сучасні економічні системи відзначаються складною комбінацією цілком конкретних механізмів, як ринкового так і планового типу. В жодній з провідних країн світу, що мають розвинутий продовольчий комплекс, він повністю не віддається на відкуп ринковим силам. Цей комплекс, як і аграрний сектор економіки в цілому, є об’єктом постійної і неослабної уваги та активного втручання держави, об’єктом спеціальної політики і масштабних урядових програм.

Головним завданням розвитку сільського господарства є комплексне розв’язання економічних і соціальних проблем, що виникають у відносинах аграрного сектора з національною економікою в цілому. Однією з найголовніших є, маюча об’єктивну природу, проблема традиційного відставання аграрного сектора народного господарства від загальнонаціональних показників рівня продуктивності праці. Тому суспільство повинно підтримувати, дотувати виробництво головного життєво необхідного товару – продовольства. Саме тому практично всі розвинуті країни здійснюють державну підтримку ринкових цін на продукцію сільського господарства.

У США при Міністерстві сільського господарства діє спеціальна товарно-кредитна корпорація, завданням якої є скуповування у фермерів надлишків продовольчого і кормового зерна, інших злакових культур і повернення їх на ринок у менш врожайні роки. В такий спосіб пом’якшується стихія ринку, стабілізується постачання продуктів, вирівнюються ціни. Держава свідомо бере на себе роль арбітра у стосунках між фермерами і гігантами-монополіями по збуту і переробці сільськогосподарської продукції. Одним із важливих

інструментів організуючої діяльності держави є виплата численних субсидій: фермерам на часткове покриття витрат і виробничих інвестицій, різним групам споживачів як часткову компенсацію за зростання цін.

Виходячи з цього, слід уважно віднестись до вивчення вітчизняних здобутків у сфері державного регулювання аграрного сектора економіки УРСР в період спроби реалізувати в життя комплекс масштабних заходів, намічених Продовольчою програмою 1982 року. В силу цілого ряду причин завдання, сформульовані в Продовольчій програмі, залишились нереалізованими. Однак не можна не відзначити, що її загальний задум, шляхи і напрямки реалізації були в цілому досить добре продумані. Могутні запаси професійних знань знайшли своє відображення у цілому ряді добре збалансованих галузевих підпрограм. Інша справа, що навіть добре продумані проекти з цілого ряду причин, насамперед політичного та ідеологічного характеру, зависали у повітрі і не діставали свого логічного завершення. Проте, це не повинно затінити позитивний досвід, отриманий в ході практичного вирішення цілого ряду завдань, які були сформульовані у Продовольчій програмі.

Так, на думку фахівців Всесвітнього банку, безсумнівною заслугою державного регулювання можна вважати той факт, що в колишньому СРСР, при обсягу ВВП на душу населення у 3-4 рази меншому від розвинутих країн, забезпечувався достатньо високий рівень споживання м'яса, молока, яєць, олії цукру. За їх оцінками, громадяни СРСР харчувалися не за коштом.

Отже, комплексне вивчення всіх аспектів, як позитивних так і негативних, реалізації Продовольчої програми має важливе науково-пізнавальне та практичне значення. Об'єктивне з'ясування перебігу усіх, пов'язаних з цим масштабним багатоплановим проектом, важливих суспільних та соціально-економічних явищ сприятиме кращому розумінню сьогоденної дійсності.

Період в історії українського села, що припадає на 1980-ті роки, цікавий і в тому плані, що він безпосередньо передує сучасним трансформаційним процесам в аграрному секторі економіки України. Об'єктивне та неупереджене вивчення процесів, що відбувалися в сільському господарстві України в той час, дає можливість краще зрозуміти причини такого затяжного виходу із економічних негараздів сучасного українського села.

Дослідження всіх аспектів даної проблеми важливе і з тієї точки зору, що автори праць, які так чи інакше її висвітлювали, опублікованих в 1980-х і навіть на початку 90-х років, при оцінці досліджуваних ними явищ і процесів виходили, насамперед, із непогрішимості положень документів, освячених вищими партійними інстанціями. Дослідники не мали можливості в повному обсязі використовувати архівні документи та матеріали, які мали особливий

режим зберігання. Це вело до неадекватного висвітлення цілого ряду важливих аспектів функціонування і розвитку сільського господарства України. Слід також мати на увазі, що в умовах жорсткого ідеологічного диктату було практично неможливо об'єктивно аналізувати реальні протиріччя, що існували у суспільстві „розвинутого соціалізму”. Тому нерідко суспільствознавці фактично займалися створенням достатньо „віртуальної” картини сільської дійсності, далекої від реальної.

Справді наукове, об'єктивне висвітлення історії українського села стало можливе лише в умовах демократичної незалежної України. Тому, звернення до цього періоду історії українського села носить об'єктивно-науковий характер і пов'язане, насамперед, із необхідністю подолання наслідків політичної заангажованості, котра тривалий час не дозволяла науковцям всебічно і об'єктивно досліджувати всі аспекти даної проблеми; по-друге, сучасними можливостями залучення невідомих раніше джерел і літератури; по-третє, якісно новим методологічним рівнем розвитку сучасної історичної науки.

РОЗДІЛ I

СТАН СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В КІНЦІ 1970-Х – НА ПОЧАТКУ 1980-Х РОКІВ

1.1. ДЕФОРМАЦІЇ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

Понад 70 років агропромисловий комплекс України був невід'ємною складовою єдиного АПК колишнього СРСР. Україна розглядалася як житниця Радянського Союзу, головний виробник хліба, цукру, технічних культур, молока, м'яса. Саме цим і визначався розвиток її сільського господарства. З року в рік волею союзних органів влади плани обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в республіці збільшувалися, акценти робилися на збільшенні заготівлі продукції у союзний фонд. При цьому планові завдання визначалися суб'єктивно, без врахування дійсних виробничих можливостей аграрного сектора економіки. Самостійної ж аграрної політики Компартії України, як і політики у інших сферах економіки, не існувало. Все це приводило до виснаження її сільського господарства, поглиблення його кризового становища.

Для періоду з 1971 р. до травня 1982 р. характерним було помітне гальмування динамізму перетворень у галузі сільського господарства, властивого для другої половини 60-х років. П'ятирічні завдання розвитку сільського господарства України на 1971 – 1975 рр. були істотно невиконані. А в другій половині 70-х - на початку 80-х років темпи розвитку сільськогосподарського виробництва ще більше уповільнилися.

Так, якщо в ІХ п'ятиріччі приріст валової сільськогосподарської продукції складав 16%, то в Х – лише 8%, а за перші роки ХІ п'ятирічки обсяги виробництва в порівнянні з ІХ п'ятирічкою навіть скоротилися [1, 10].

Протягом 1976-1980 рр. сільськогосподарські підприємства України недоотримали валової продукції на суму 6,4 млрд. крб., з них 4,5 - припадало на зерно, соняшник, виноград і 1,9 – на продукцію тваринництва [2, 2].

В перші роки ХІ п'ятирічки продовжувалося зниження об'ємів виробництва багатьох основних видів сільськогосподарської продукції, передусім зерна - з 42,2 млн. т в середньому за рік протягом 1976-1980 рр. до 41,9 млн. т, цукрового буряку – з 53,9 до 42,3 млн. т, соняшнику – з 2,4 до 2,3 млн. т, овочів – з 7,6 до 7,4 млн. т [3, 32].

У 1981 р. вартість валової продукції рослинництва складала 12,2 млрд. крб. – чи на 10,4% менше порівняно з середньорічним рівнем Х п'ятирічки [4, 73].

Урожайність зернових в 1981 р. становила 21,6 , а в 1982 р. – 25,2 ц\га (для порівняння в 1976 р. – 27,9, у 1977 р. – 27,9, у 1978 р. – 30,3 ц\га). Рівень виконання річного плану по зернових у 1982 р. складав 83%, держава недоотримала 8,6 млн. т [5, 2].

Щоб приховати реальний стан сільського господарства, партійне керівництво стало на шлях дезінформації, замовчування проблем в аграрному секторі економіки, пропаганди „стабільності зростання абсолютних приростів”. При підведенні підсумків розвитку сільського господарства, за основу брався не п’ятирічний період, а десятиріччя, чи навіть п’ятнадцятиріччя.

Так, наприклад, на пленумі ЦК КПУ, який відбувся 24 червня 1982 р. відмічалось, що в X п’ятирічці, порівняно з VIII, валові збори зерна, цукрового буряку, овочів, плодово-ягідної продукції збільшилися в 1,5-1,8 разів. Виробництво м’яса в розрахунку на 100 га сільгоспугідь збільшилося з 77 до 124 ц, а молока з 341 до 517 ц [6, 8].

Усі питання розвитку сільського господарства України зводилися до коментування рішень ЦК КПРС з цього приводу і розгляду завдань щодо їх виконання українською республіканською партійною організацією.

Керівництво агропромисловим комплексом України здійснювалося у тій формі й тими методами, які склалися ще за часів формування адміністративно-командної системи управління, в результаті чого тиск центральних органів управління постійно посилювався.

Діюча система управління АПК України була надто громіздкою і багатоступеневою, кількість працівників апарату управління - надмірною. Агропромисловим комплексом керували такі міністерства: сільського господарства, радгоспів, плодоовочевого господарства, харчової промисловості, м’ясної та молочної промисловості, рибного господарства, заготівель, сільського будівництва, Державний комітет по лісовому господарству. Виробниче обслуговування сільського господарства здійснювали Держкомсільгосптехіка, Міністерство вод, Сільгоспхімія.

Неузгодженість економічних інтересів цих відомств, паралелізм і дублювання в керівництві призводили до недобросовісного виконання ними своїх обов’язків та викачування коштів з колгоспів та радгоспів. Порушувалась єдність галузевого та територіального принципів управління. Велика кількість господарств одночасно підпорядковувалась обласним та республіканським органам, трестам та об’єднанням. Ослабленою була районна ланка управління.

Колгоспам і радгоспам республіки нав’язувалися дріб’язкова опіка й адміністрування, господарські керівники й спеціалісти підмінювалися апаратниками, недостатньо обізнаними в сільському господарстві. Господарствам нав’язувалися зверху не лише плани товарної продукції, а й

розміри посівних площ, урожайність сільськогосподарських культур, поголів'я і продуктивність худоби, строки виконання сільськогосподарських робіт.

Міністерства буквально засипали нижчі структурні підрозділи наказами, вказівками, рекомендаціями, телеграмами та іншими керівними документами. Так, лише за 10 місяців 1978 р. Сумське обласне управління сільського господарства одержало з Міністерства сільського господарства 3000 документів, з них 298 наказів [7, 269]. Обласні інстанції, в свою чергу, деталізували ці документи, прагнучи якомога повніше окреслити весь комплекс питань розвитку аграрного виробництва, і як наслідок, потік різноманітної бюрократичної документації, який надходив на адресу районних установ зростав до таких розмірів, що фактично паралізував нормальну роботу зайнятих в ній спеціалістів сільського господарства.

При цьому треба враховувати, що працівники управлінських органів, які склали ці документи, не знали умов виробництва в кожному конкретному господарстві. В результаті нав'язана зверху колгоспам та радгоспам структура посівних площ часто була нераціональною, не дозволяла належним чином впроваджувати сівозміни й науково обґрунтовану систему землеробства. Колгоспно-радгоспні керівники й спеціалісти в результаті надмірної опіки втрачали здатність проявляти господарчу ініціативу, творчо мислити й з часом перетворювалися на інертних виконавців вказівок згори, що оберталось для господарств збільшенням втрат сільськогосподарської продукції.

Так, являючись великим виробником зерна (Україна давала на початку 80-х рр. 24% його загальносоюзного валового збору, володіючи при цьому лише 13,9% площі від загальносоюзної під зерновими [8, 41], на душу населення тут вироблялося біля 900-1000 кг зерна, що відповідало кращим європейським досягненням [9, 54]), республіка змушена була ввозити з-за кордону велику кількість зерна. Щороку закупівля зерна СРСР за кордоном становила в середньому від 30 до 40 млн. т [10].

Склалося таке становище через те, що спеціалізація зернового господарства України жорстко диктувалася директивами союзного керівництва, планами державних закупок. В результаті у складі зернових культур, якими в кінці 70-х рр. було зайнято 51,9% всієї оброблюваної землі в республіці, переважала низькоклейковинна м'яка пшениця, яка була найурожайнішою культурою в умовах України [11, 27]. Однак, основна її маса не відповідала потребам макаронної та хлібобулочної промисловостей, а також мала низькі кормові якості.

Чи, наприклад, такий факт. Потреби пивоварної промисловості України в ячмені в 1975 р. склали – 1,3, а в 1980 р. – 1,8 млн. т [12, 124]. З таблиці 2 Додатків видно, що валові збори ячменю пивоварних сортів дозволяли

повністю задовольнити ці потреби. Більше того - виробництво цієї сільськогосподарської культури в західних та південно-західних областях України набагато перевищувало попит на неї. Однак, більша частина ячменю через не налагодженість інфраструктури зберігання і транспортування постачалася пивзаводам зниженої якості, що змушувало частину сировини купувати за кордоном.

Державні плани закупок зерна в асортименті не відображали істинних потреб суспільства. Недостатньо вироблялося гречки, проса, продовольчих бобових культур, а також цінних сортів вівса для вироблення продуктів дитячого харчування та різних круп.

Через необґрунтованість політики цін на гречку обсяги її посівів в середині 70-х років скоротилися вдвічі. Дефіцит цієї культури відчувався тривалий час. В кінці 70-х років валовий збір цієї культури складав лише 325 тис. т. Лише на початку 80-х років помилка була усвідомлена і посіви гречки були збільшені до 2% усіх площ під зерновими [13, 18].

Зазначені факти доводять, що командний метод планування сільськогосподарського виробництва не спирався на науково виважені підходи в його організації. Ще одним наслідком тих форм та методів господарювання, які практикувалися адміністративно-командною системою управління був такий стан сільського господарства України, коли за рахунок нього розвивалися інші галузі народного господарства Радянського Союзу.

Державна інвестиційна політика в повній мірі це підтверджувала. В матеріально-технічному забезпеченні сільськогосподарського виробництва інтереси республіки постійно нехтувалися. Так, в системі АПК СРСР агропромисловий комплекс України займав одне з провідних місць. На основі загальносоюзного поділу праці на початку 80-х рр. в ньому вироблялось зерна 24%, цукрового буряку – 58,7, соняшнику – 46,7, картоплі та овочів – 25, м'яса (в забійній вазі) – 22,7, молока – 23,1, яєць – 21,5, цукру-піску – 55,2, олії – 34,4, тваринного масла – 25,5, консервної продукції – 23,2% від загальносоюзного виробництва [14; 202, 212, 153, 258]. Не зважаючи на це потреби колгоспів та радгоспів України в техніці та мінеральних добривах задовольнялися союзними інстанціями лише на третину, а іноді й менше [15, 19].

Зовсім нееквівалентними були сума капіталовкладень у розвиток АПК України і його питома вага у створенні національного доходу. В кінці 70-х – на початку 80-х рр. АПК давав третину національного доходу республіки, а одержав в 1976-1980 рр. 29,2 млрд. крб., що становило лише 18% централізованих капіталовкладень [15, 19].

Окрім того, не був чітко врегульований механізм розподілу цих капіталовкладень. В Україні склалася практика розподілу капітальних вкладень

по областях сільськогосподарськими міністерствами та відомствами, виходячи із доведених до них лімітів. Однак в житті розподіл по областях здійснювався вольовими, суб'єктивними рішеннями – не пропорційно росту виробництва і не оптимально, що призводило, з одного боку, до відставання певних областей в рівні фондооснащеності та фондоозброєності і, як результат, до відставання рівня виробництва, а з іншої – до того, що окремі області отримували в 2-2,5 рази більше капіталовкладень. Наприклад, в Кримській області на початку 80-х рр. на гектар сільгоспугідь припадало основних фондів в 2,2 рази більше, ніж у Миколаївській, а в Київській – майже вдвоє більше ніж в Кіровоградській [16, 50].

Водночас, на зниження ефективності сільськогосподарського виробництва значною мірою впливали серйозні недоліки у використанні капіталовкладень, основних фондів, земельних угідь. Капіталовкладення, отримані аграрним сектором України, розподілялися таким чином: на будівництво виробничих споруд – 61%, водогосподарських і меліоративних об'єктів – 12%, придбання техніки – 27%. Залишалися поза увагою проблеми підвищення родючості ґрунтів, механізації трудомістких процесів, соціального розвитку села й особливо такі ділянки агропромислового виробництва, як зберігання та переробка продукції [17, 123].

Невиправдано великі капіталовкладення направлялися на будівництво нових великих дорогих об'єктів. Так, протягом 70-х рр. в Україні було введено в дію 2800 тваринницьких комплексів та птахофабрик [18, 317]. Водночас, в середньому по республіці сільськогосподарські виробничі потужності були освоєні в цей період всього на 68-77%, в результаті чого, за розрахунками спеціалістів, щорічно недоотримували 800-900 тис. т молока і 200-250 тис. т м'яса [6, 47].

Приріст валової продукції сільського господарства в Україні в X п'ятиріччі складав 8%, а матеріально-грошові витрати господарств в розрахунку на 1 крб. валової продукції збільшились порівняно з восьмою п'ятирічкою в 1,8 разів [19, 41]. В результаті фондівіддача в середньому обчисленні знизилася на чверть. Продуктивність праці підвищилася на 19,2% порівняно з 28,6%, наміченими в плані економічного і соціального розвитку України на цей період, а оплата праці зросла на 29% [2, 2]. Отже, темпи росту виробничого потенціалу сільського господарства України в кінці 70-х - на початку 80-х рр. значно перевищували темпи збільшення об'ємів виробництва, що свідчило про низьку віддачу матеріально-технічних ресурсів та розвиток негативних економічних тенденцій в аграрному секторі економіки.

Становище сільського господарства погіршувалося задушливою ціновою політикою держави. В країні діяв пресинг низьких цін на сільськогосподарську

продукцію, що встановлювалися центром чисто прагматично в одnobічному порядку без врахування реальних затрат господарств на її виробництво.

Так, наприклад, закупівельна ціна на молоко для всіх категорій господарств і всіх областей в кінці 70-х – на початку 80-х рр. складала 16 крб. за 1 ц, при собівартості його виробництва в 1982 р. 27,79 крб. [20, 84].

Ціни на сільськогосподарську техніку, мінеральні добрива, паливно-мастильні і будівельні матеріали, сільське виробниче будівництво, насіння щороку зростали, а закупівельні ціни на продукцію сільського господарства залишалися незмінними, навіть на деякі її види знижувалися. Так, за роки IX-X п'ятирічок закупівельні ціни на основні продукти сільського господарства підвищилися на 20%, в той же час вартість послуг, виробів промисловості, які придбали колгоспи та радгоспи – в 1,5 рази (на 150%) [6, 11].

Про темпи збільшення витрат сільського господарства України свідчить також таблиця 3 Додатків, в якій відображено коефіцієнт подорожчання лісових та будівельних матеріалів після введення на них з 1 січня 1982 р. нових оптових цін. Так, в результаті лише цього подорожчання витрати сільськогосподарських підприємств України в XI п'ятиріччі мали зрости на 1,1 млрд. крб. [21, 56].

„Ножиці цін” на промислову та сільськогосподарську продукцію завдавали господарствам великих збитків. Наслідком такої політики було постійне зростання собівартості сільськогосподарської продукції. Динаміку цього процесу показує таблиця 4 Додатків. Як свідчать наведені в ній матеріали, протягом 70-х рр. собівартість таких важливих продуктів харчування як картопля, молоко, яловичина, свинина зросла приблизно на чверть, а соняшнику – на 28%.

В результаті значна частина накопичень, створених сільськими трударями, осідала в промисловості, будівельних, заготівельних організаціях, торгівлі. Щорічно зростали витрати господарств на оплату послуг організацій Сільгосптехніки, Сільгоспхімії.

В результаті постійного підвищення собівартості продукції, знижувався рівень рентабельності колгоспно-радгоспного виробництва (з 25,5% в IX-й до 14,1% в X п'ятиріччі, і 6,7% - в 1981 р.) Чистий прибуток зменшився за цей період на 636 млн. крб. чи на третину, а у 1980 р. він складав лише 265 млн. крб. при плані 2,2 млрд. крб. [2, 17].

Протягом 1970-1980 рр. кількість збиткових колгоспів в Україні зросла у 26 разів і у 1980 р. складала більше 40%. Найбільше їх було на Поліссі [2, 2]. Чисельність низькорентабельних господарств зростала, а господарств з оптимальною рентабельністю зменшувалася. Число низькорентабельних (до 15%) колгоспів у 1975 р. становило 2717 чи 39%. Якщо в 1971-1975 рр.

господарств з рентабельністю понад 40% налічувалося 1235 (або 15%), то в 1976-1979 рр. – 411 (або 6%) [18, 316-317].

Збитковим виявилось виробництво цукрового буряку, овочів, продуктів тваринництва. Так, у 1978 р. 23% колгоспів зазнали втрат від продажу цукрового буряку, 65% - від продажу картоплі, 63% - овочів, 52% - молока, 39% - від реалізації яловичини, 62% - свинини, 48% - яєць, 78% - вовни [2, 12].

Погіршився фінансовий стан колгоспів. Заборгованість по короткострокових позиках збільшилася з 1938 в 1975 р. до 4781 млн. крб. в 1980 р., по довгострокових відповідно – з 3075 до 5310 млн. крб. [2, 2].

Про соціальну несправедливість відносно сільського господарства України свідчила також різниця у застосуванні цін на сільгосппродукцію щодо різних регіонів СРСР. Україні, не запитуючи думку її уряду, примусово нав'язували ціни значно нижчі, ніж іншим республікам, зокрема Прибалтиці. Так, реалізаційна ціна української свинини в 1982 р. становила 1896 крб. за тону, при собівартості – 206,72 крб. Водночас у Литві ціни на таке ж м'ясо склали 2897 крб. за т, при собівартості 2128 крб. [18, 329]. Зрозуміло, що за таких умов зовсім різною була рентабельність продукції.

Окрім того, процес ціноутворення на продукцію сільського господарства ускладнювався заплутаною методикою визначення цін. Закупівельні ціни для рілочної продукції диференціювалися по різних природньо-кліматичним зонам з різними умовами виробництва. Для тваринницької галузі поряд з об'єктивними природними умовами ціни визначались також по вгодованості, категоріям якості, видам обробки, віку і вазі. Досить сказати, що в республіці на той час застосовувалося 44 види цін на велику рогату худобу, 33 – на овець, 76 – на свиней, 4 – на коней [22; 18-28].

Слід також зазначити, що багато пунктів щодо стандартів на худобу та м'ясо було сформульовано розпливчато, не конкретно. Єдиних гостів не існувало. Так, розрахунки за прийняту велику рогату худобу проводилися по вгодованості (вищій, середній, нижче середньої, худій), яка визначалася при забої. Водночас реалізація м'яса підприємствам здійснювалася за двома категоріями. В результаті худоба однієї вгодованості давала м'ясо двох категорій з різною ціною. Так, при переробці молодняка великої рогатої худоби середньої вгодованості отримували яловичину I і II категорій (оптові ціни м'яса 1504 і 884 крб./т), хоча оплата проводилася по одній закупівельній ціні – 1896 крб./т [23, 77].

Все це приводило до постійних непорозумінь, а частіше до зловживань з боку торгівельних установ: заниження сортності реалізованої продукції, масових обрахунків господарств, що заважало зближенню переробних галузей з

сільським господарством. Така практика негативно впливала на встановлення нормальних міжгалузевих відносин в АПК.

Змушені за будь-яку ціну виконувати держплан, колгоспи і радгоспи віддавали свою продукцію державі за ціною нижчою від собівартості. В цих умовах шукаючи шляхи до виживання, господарства вдавалися до різних крайнощів: самочинно збільшували посіви малопродуктивних для них культур, окремі області для виконання планів заготівлі м'яса проводили закупівлю молодняку і дорослого поголів'я худоби підвищеної ваги у населення, водночас реалізуючи різним організаціям маловаговий (101 кг) молодняк власного відтворення. Так, колгоспи Полтавської області в 1975 р. купили у населення 49,7 тис. голів молодняку великої рогатої худоби, а реалізували 61,8 тис. голів худоби середньою живою вагою 1 гол. 100 кг. В Харківській області було куплено у населення 32 тис. голів худоби, а реалізовано поза державними заготівлями 68 тис. голів [20, 46].

Потрібно також зазначити, що в Україні обсяги продажу тваринницької продукції державі з кожних 100 га сільгоспугідь, як свідчить табл. 5 Додатків були значно більшими ніж в інших республіках. Союзне керівництво зовсім не брало до уваги ту обставину, що в розрахунку на ті ж 100 га, як свідчать матеріали цієї таблиці, м'яса в Україні отримували менше ніж в Білоруській РСР і республіках Прибалтики. Це пояснювалось насамперед різною питомою вагою кормових культур у структурі посівних площ. В Білорусії вони займали 38, в Прибалтиці – 46-48, а в Українській РСР лише 31% площ. Окрім того, луки та пасовища там займали 31-37 % сільгоспугідь, проти 16% в Україні. Загальна площа сіяних кормових культур, лугів та пасовищ в сільськогосподарських угіддях Білоруської, Литовської, Латвійської і Естонської РСР складала 61-64%, в Україні – 39% [24, 9]. Як свідчать матеріали таблиці 6 Додатків, в кінці 70-х рр. у загальній масі концкормів, які використовувалися в колгоспах і радгоспах України, частка повноцінних кормів складала 48%, тоді як в Прибалтиці та Білорусії – 49-63%.

Виходячи з цього, поставки тваринницької продукції в загальносоюзний фонд не відповідали реальним можливостям сільського господарства республіки. І незважаючи на те, що, як свідчить табл. 7 Додатків, їх об'єми порівняно з 1975 р. зменшились, вони важким тягарем лягали на аграрний сектор економіки України, приносячи мільйонні збитки.

Слід також зазначити, що колгоспи та радгоспи України мали меншу, ніж в інших республіках енергонасиченість і фондоозброєність. Наприклад, енергетична потужність в розрахунку на 100 га оранки в Молдавії складала 529, а в Україні – 279 кінських сил, вартість основних фондів на 100 га сільгоспугідь складала відповідно 181,3 і 90,4 тис. крб., на 1 га сільгоспугідь припадало

відповідно 7,4 і 3,6 чоловік працюючих в сільському господарстві. В Білоруській та Прибалтійських республіках на гектар оранки виділялося в 2 рази більше мінеральних добрив (8,8-9,8 ц), ніж в Україні (4,9 ц) [24, 10].

Отже, негативними наслідками адміністративно-командних методів управління агропромисловим комплексом України в кінці 70-х–на початку 80-х рр. були дискримінація, яку зазнавало сільське господарство України порівняно з іншими регіонами СРСР в об'ємах державних закупок сільськогосподарської продукції, у рівні його фінансового та матеріально-технічного забезпечення, розвиток глибоких диспропорцій у галузевій структурі сільського господарства, унеможливлення застосування науково виважених підходів в організації сільгоспвиробництва, перекачування коштів з аграрного сектора економіки у інші галузі народного господарства. Фактично відбувалося нехтування інтересів сільського господарства України.

1.2. УПОВІЛЬНЕННЯ ТЕМПІВ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Головним показником рівня господарювання, хисту й майстерності землеробів України завжди було виробництво зерна. Воно постійно знаходилося в центрі уваги вищих партійних і радянських органів. Однак, незважаючи на це на початку 80-х рр. об'єми виробництва зерна в Україні зменшились. В суто технологічному плані основною причиною такого становища було невиконання елементарних вимог агротехніки, порушення термінів виконання робіт, їх низька якість, недоліки у насінництві, агрохімічному забезпеченні.

В багатьох областях України навіть при інтенсивних технологіях не було досягнуто запланованих приростів валового збору зерна. Так, в 1981 р. при середній урожайності зернових культур по республіці 21,6 ц/га Ворошиловградська область збирала по 18 ц/га, в 1982 р. при середній урожайності 25,2 ц/га ця ж область збирала 20,6 ц/га [3, 47].

Велика кількість зерна не потрапляла до споживачів через втрати під час збирання урожаю. Недосконалі комбайни „травмували” до 70% урожаю. В процесі обмолоту велика кількість зерна потрапляла у соломку. Втрачалось зерно й під час транспортування до сховищ та елеваторів через відсутність спеціалізованого транспорту. Таким чином загальні втрати становили близько 40% [15, 23].

Наступною важливою складовою Продовольчого комплексу України є цукровий підкомплекс. Посіви цукрового буряку в республіці в кінці 70-х- на початку 80-х рр. склали 48% від загальносоюзних [25, 60], а цукру-піску із буряку вироблялось – 57% [26, 162].

Не зважаючи на те, що значна частина цукрового буряку вирощувалася за інтенсивною технологією, його врожайність в середньому по республіці була нижчою від запланованої. В 1976-1980 рр. вона становила – 300 ц/га [27, 16]. План заготівлі цієї культури не було виконано ні в IX, ні в X п'ятирічках. А в перші роки XI п'ятирічки обсяги його виробництва ще більше знизилися - з 53,9 млн. т в середньому за рік в X п'ятиріччі до 42,3 млн. т [3, 32].

Між тим, в кожній області були невикористані резерви отримання високих та стабільних урожаїв цукрового буряку. Про це свідчив досвід землеробів Ямпільського району Вінницької області, Дубновського – Рівненської, Жашківського – Черкаської, які щорічно на великих площах вирощували по 400 ц буряку на гектарі [28, 17].

Однак, головна проблема цукрового підкомплексу полягала не у збільшенні виробництва цукрового буряку, а в підвищенні цукристості

коренеплодів. Показник виходу цукру з одного гектару постійно знижувався. В 1982 р. цукристість буряку в середньому по країні знизилася в порівнянні з 1965 р. на 0,85 пункту [29, 87].

Цукровий буряк як сировина відрізняється високим відношенням його ваги до ваги готової продукції (в 8-9 разів більше), низькою транспортабельністю, до того ж він погано зберігається. Окрім того його урожайність, як і цукристість різко коливалися по роках та районах під впливом ґрунтово-кліматичних та організаційних факторів.

Початкові значні втрати буряку спостерігалися ще в полі при збиранні недосконалою технікою, при зберіганні його в кагатах в некритому вигляді під дією погодних умов і несвоєчасному вивезенні. Подальші втрати пов'язані з транспортуванням на цукрові заводи з додатковими перевалками буряку на залізничних пунктах. Так, протягом 1976-1980 рр. ці втрати склали 12,6% [26, 126]. Буряк також втрачався при зберіганні на приймальних пунктах цукрових заводів, при його перевантаженні та подачі на переробку. В середньому за 1976-1980 рр. втрати на цьому етапі склали 5,6% буряку [26, 157].

Таким чином, протягом 1976-1980 рр. втрати цукрового буряку на шляху від поля до заводу склали в середньому за рік 18,2%. В 1976 р. вони були найвищими і склали 29,7%, а в 1980 р. 27,6%, а найменші в 1975 р. – 11,3% [30, 83]. В результаті цих факторів рентабельність виробництва цукру значно коливалася. Починаючи з 1974 р. по 1981 р. цукрове виробництво в Україні було збитковим, оскільки собівартість цукру була вищою його оптової ціни на 11%. 20,5% колгоспів мали збиткове буряківництво [31, 14].

Ще однією причиною зниження ефективності цукровиробництва було порушення принципу оплати буряку за цукристістю. Стандарт регламентував якість буряку при прийманні, передбачаючи наявність 5% в'ялих коренеплодів, 1% - цвілих, 12% - з сильними механічними ушкодженнями, 3% - зеленої маси [32, 45]. Буряк, який мав ці показники понад норму оплачувався господарству в розмірі 80% закупівельної ціни. Кондиційний буряк оплачувався за єдиними закупівельними цінами. Окрім цього виплачувалося 50% надбавки до закупівельної ціни за проданий цукровий буряк понад середній рівень, якого було досягнуто в попередній п'ятирічці, 20% - за буряк, проданий до 15 вересня, 30% - господарствам, які не мали плану поставок і вперше почали сіяти цукровий буряк [31, 16].

В результаті такої практики створилася ситуація, коли при зниженні цукристості в цілому по республіці, цукрова промисловість змушена була здійснювати значні доплати господарствам.

Складне становище склалось в картоплярстві. Картопля – універсальна сільськогосподарська культура. Вона йде на харчування людини, є сировиною

для ряду галузей промисловості, використовується як корм для тварин. Однак, при всій важливості цієї культури для збалансування продовольчих ресурсів, у її виробництві було багато невирішених проблем.

Плани посадки виконувалися, однак, належної кількості картоплі не отримували. Так, середньорічний валовий збір картоплі в X п'ятиріччі порівняно з восьмою знизився на 13% [3, 61], а на початку 80-х рр., як свідчить табл. 8 Додатків, порівняно з рівнем X п'ятирічки - на 7,4%, що становило 1,5 млн. т. Як свідчать матеріали таблиці, знизилась також урожайність цієї культури – зі 120 до 115 кг/га.

Не зважаючи на це, середньорічні закупки картоплі навіть збільшилися. Так, протягом 1976-1980 рр. загальні об'єми закупівлі картоплі в республіці в середньому за рік становили 2,7 млн. т, що на 34% більше ніж у восьмій п'ятиріччі [3, 61].

Значну роль в цьому відіграли особисті підсобні господарства населення, питома вага яких у валовому зборі картоплі в середньому за 1976-1980 рр. складала – 66,8%, а в 1981-1982 рр. навіть 71% [4, 74]. Тобто частка громадського сектора у вирощенні картоплі знизилася з 33 до 29%.

Завдяки цьому проблеми кількості не існувало. Але існували інші проблеми. Так, зокрема, мало вирощувалося ранньої картоплі. Недостатньо ефективною була селекційна робота. В сортове районування вводилися нові високопродуктивні сорти картоплі, урожайність яких при випробуваннях досягала 500-600 ц/га, однак серед них було мало стійких до хвороб, шкідників, придатних до промислової переробки. До того ж в колгоспах та радгоспах в силу обмеженості грошових коштів, як правило, мало уваги приділялось покращенню насінневого матеріалу.

Недосконалим залишалось збирання картоплі. Це був найбільш трудомісткий технологічний процес, на який припадало 45-50% всіх витрат [32, 37]. Високим був процент ручної праці, оскільки не вистачало картоплезбиральних комбайнів. В той же час наявні конструкції машин були технічно недосконалі, допускали значний процент механічних ушкоджень картоплі.

Велика кількість картоплі псувалася під час зберігання в сховищах, не обладнаних активною вентиляцією, холодильним устаткуванням, засобами механізації вантажних робіт. Більш того, не відповідала потребам навіть сама місткість сховищ. Так, в 1982 р. в системі Мінплодочгоспу УРСР не вистачало картоплесховищ на 152 тис. т, в Укоопспілці на 51 тис. т [33, 72].

Велика частина картоплі використовувалася на корм худобі. Це було вкрай недоцільно, так як вартість кормової одиниці картоплі серед усіх видів кормів була найвищою.

Отже, головною проблемою забезпечення потреб населення в картоплі була не кількість, а якість вирощуваної продукції та відсутність належної технологічної інфраструктури картопляного підкомплексу, здатної повністю забезпечити збір вирощеного та якісне зберігання.

Значне місце в системі АПК Української РСР займав масложировий підкомплекс. Річний об'єм виробництва рослинної олії в республіці складав 30-35% від загальносоюзного. Провідною олійною культурою на Україні був соняшник. В загальній посівній площі олійних культур на початку 80-х рр. він займав 87,86%, а у валовому виробництві насіння – 93,01% [34, 86]. Завдяки успіхам в селекції було істотно підвищено олійність насіння. Однак протягом 70-х і на початку 80-х рр. відбувається скорочення площ соняшнику в республіці і зниження його урожайності, що призвело до зменшення валових зборів насіння і вироблення рослинної олії.

Протягом 1976-1980 рр. в середньому за рік виробництво соняшнику становило в республіці 2,4 млн. т, олії - 4 млн. т, що становило 84,3% рівня виробництва у ІХ п'ятиріччі. Площі під соняшником зменшилися в середньому на 158 тис. га, урожайність знизилася на 1,8 ц/га і становила в 1981 р. 14,2 ц/га [35, 1].

Зменшення валових зборів соняшнику відбулося через послаблення уваги до цієї культури, порушення технології виробництва, недостатнє забезпечення міндобривами (лише на 50%), повільне технічне переоснащення галузі, зниження матеріальної зацікавленості господарств у вирощуванні соняшнику, яке пояснювалось припиненням зустрічного продажу жмихів і шротів.

Скорочення посівних площ, валових зборів і закупівлі насіння соняшнику мали місце не дивлячись на високу рентабельність його виробництва. В Україні при середній собівартості центнеру соняшнику в 1981 р. – 8,28 і ціні реалізації 26,69 крб., рентабельність його виробництва складала 200%. А в Степовій природнокліматичній зоні, де було зосереджено 80% всіх посівів цієї культури, рентабельність його виробництва в окремі роки підіймалася вище 200% [36; 169, 170, 178].

Не зважаючи на те, що витрати на виробництво соняшникової олії були в 10 разів нижчими, ніж на виробництво вершкового масла, в Україні у структурі виробництва і споживання харчових жирів більше 70% припадало на жири тваринного походження, тоді як в закордонних країнах з розвинутим тваринництвом переважали жири рослинного походження (до 50-60%) [37, 92].

Важливим компонентом в раціоні харчування людини являються овочі та фрукти. Рівень споживання овочів та баштанних культур в Україні протягом 1976-1980 рр. становив 93 кг на душу населення в рік, а фруктів та ягід 34 кг [38; 177, 180], що було значно нижче рекомендованої норми.

Плани посадки овочів на початку 80-х рр. виконувались, а по садах та ягідникам – на 76% [4, 74], однак, урожайність та валові збори цих цінних продовольчих культур, як свідчить табл. 8 Додатків, продовжували знижуватися. Так, за даними цієї таблиці в 1981 р. виробництво овочів в Україні складало 85,5% рівня X п'ятирічки, а по окремим їх видам – 39-77%, по фруктам і ягодам – 95,7%.

Значну роль у виробництві овочів, фруктів та ягід відігравали особисті підсобні господарства населення. Так, на початку 80-х рр. порівняно з X п'ятирічкою частка громадського сектора в загальному об'ємі виробництва овочів знизилася з 75% до 72%, по фруктам і ягодам залишилася 43% [4, 74].

Істотними недоліками в забезпеченні населення овочевою продукцією була невідповідність фактичної структури овочевого виробництва раціональній структурі споживання, різка сезонність в постачанні деякими видами овочів, а також бідний асортимент. Особливо відставало виробництво таких цінних овочів, як помідори, перець, баклажани, часник. Мало вироблялося ранніх та зелених овочів у відкритому ґрунті.

Недостатньо розвинутою була промислова переробка овочів. В консервній промисловості використовувалося лише 16% валового збору овочів. А нестандартна продукція овочівництва, яка була непридатною для споживання у свіжому вигляді, але була придатною для отримання повноцінних продуктів переробки, складала 20-30% [38, 178].

На рівні споживання овочів та фруктів також негативно відображалися значні втрати (до 30%) при збиранні, зберіганні та транспортуванні, викликані відставанням у розвитку виробничої інфраструктури. Так, в системі Мінплодочгоспу УРСР в 1982 р. не вистачало овочесховищ – на 309 тис. т і фруктосховищ – на 11 тис. т і в Укоопсоюзі відповідно - на 19 і 10 тис. т [33, 72].

Отже, головними проблемами плодоовочівництва були і кількість і якість продукції, а найслабшим місцем була виробнича інфраструктура підкомплексу, яка не була здатна забезпечити якісний збір та зберігання вирощеної продукції.

Зі зростанням грошових прибутків радянського народу підвищувався й споживчий попит на найбільш цінні продукти харчування, зокрема на продукти тваринництва – м'ясо, молоко, яйця. Незважаючи на те, що виробництво основних продуктів тваринництва в Україні протягом 70-х рр. збільшилося (м'яса всіх видів (у забійній вазі) з 2,8 до 3,5 млн. т, молока – з 18,7 до 21,1 млн. т, яєць – з 9,2 до 14,6 млрд. шт.), в результаті чого споживання м'ясопродуктів на душу населення за офіційною статистикою збільшилося з 60,2 до 69,9 кг на рік, молока та молокопродуктів – з 395,5 до 421,9 кг, яєць – зі 195 до 292 шт. [39; 4-9], середній рівень споживання цих продуктів на душу населення

залишавсь все ж нижчим рекомендованих медичною наукою норм оптимально збалансованого харчування. До того ж, в X п'ятиріччі темпи росту середньорічного об'єму продукції тваринництва в Україні, які складали 109% темпів дев'ятої, продовжували відставати від швидко зростаючих суспільних потреб [40, 21].

Окрім того, різко знижувалася рентабельність цієї галузі. Так, якщо в роки IX п'ятирічки середній рівень рентабельності тваринництва в колгоспах республіки складав 10,7%, в X-й - 1,6%, то в перші роки XI-ї впав до фактично невлених 0,06% [41, 37].

Виробництво тваринницької продукції, крім яєць, для багатьох господарств було збитковим. Так, у 1978 р. в Україні збитки від реалізації молока понесли 52% колгоспів, яловичини - 39, свинини - 62, вовни - 78%. Продукція тваринництва, реалізована колгоспами України в 1980 р. принесла їм загальний збиток у сумі 707,9 млн. крб. Незначні прибутки від реалізованої продукції отримали лише колгоспи Кримської та Донецької областей, решта 23 області зазнали збитків [39; 273-275].

Головною причиною нерентабельності галузі являлося систематичне підвищення собівартості виробництва всіх видів тваринницької продукції. Так, в 1976-1982 рр. середньорічний темп приросту витрат у виробництві молока на одиницю продукції склав 4,4%, м'яса великої рогатої худоби - 3,8%, свиней і птиці - 4,8%, баранини - 6,1%, яєць - 2,1%, вовни - 6,1%. На початок 80-х рр. порівняно з 1970 р. собівартість виробництва всіх видів м'яса, молока і вовни зросла в 2 рази [41, 38].

На підвищення собівартості та зниження рентабельності тваринницької продукції значною мірою впливав недостатній рівень освоєння виробничих потужностей в галузі. Так, з 4,5 млн. скотомісць для великої рогатої худоби, введених в дію протягом 1976-1980 рр. в сільськогосподарських підприємствах України, не використовувалося більше 15%, а з 2,5 млн. місць для свиней - 20% [42, 86].

Так, наприклад, на свинофабриці ім. 60-річчя Радянської України Дніпропетровської області проектною потужністю 108 тис. голів через 5 років після введення в експлуатацію було отримано лише 84% планового об'єму продукції вирощування. На аналогічній фабриці ім. 50-річчя СРСР Київської області - 89% [43, 26].

Розміри тваринницьких комплексів мали залежати від величини промислових центрів, які вони повинні були забезпечувати продукцією. При цьому абсолютно не враховувалось чи можуть господарства в силу виробничих умов забезпечити таку кількість тварин кормами. Так, наприклад, на початку 80-х рр. в Одеській області потужності для вирощування бройлерів вартістю 29

млн. крб. через недостатню забезпеченість кормами використовувалися менше ніж на половину [44, 9]. Водночас, лише у 1981 р. в Україні було введено в дію приміщень для птиці на 3,8 млн., птахофабрик яєчного напрямку – на 21 млн. голів птиці в рік [3, 107].

У кінці 70-х–на початку 80-х рр. основні показники розвитку громадського тваринництва були значно нижчими ніж дозволяв генетичний потенціал планових порід при повноцінному харчуванні. Так, в 1975 р. середньорічний надій молока від однієї корови у всіх категоріях господарств України складав 2347 кг, а в 1980 р. знизився до 2272 кг, при потенційних можливостях 3,5 тис. кг [39, 6]. Середня вага однієї голови великої рогатої худоби, проданої державі становила відповідно 331 і 348 кг. При цьому об'єми продажу молодняку підвищеної ваги постійно скорочувалися. Якщо в 1979 р. такий молодняк складав 63% від усього проданого державі молодняку, то в 1981 р. –51% [45, 20].

Низьким залишався рівень середньодобового приросту ваги худоби на відгодівлі. Так, протягом 1976-1980 рр. в середньому за рік у всіх категоріях господарств Української РСР по великій рогатій худобі він складав 497 г, по свиням – 293 г [39, 176]. Як наслідок, в господарствах значно затягувалися терміни вирощування та відгодівлі худоби, що призводило до значних, порівняно з зоотехнічними нормами, перевитрат кормів на одиницю продукції. Дефіцитні корми використовувалися нераціонально, їх віддача була низькою.

Значного вдосконалення потребувала племінна справа, оскільки селекція являється вагомим важелем інтенсифікації тваринництва. Господарства відчували гостру нестачу високопродуктивних тварин. Незважаючи на те, що важливу роль у вирішенні цієї проблеми відігравали племінні господарства, в Україні в кінці 70-х-на початку 80-х рр. спостерігалася тенденція перетворення їх у звичайні товарні господарства, діяльність яких оцінювалася по виходу сільськогосподарської продукції. Це не стимулювало зазначені господарства підвищувати продуктивні якості худоби. Окрім того, племінна худоба не завжди була забезпечена всіма видами кормів власного виробництва, оскільки рослинництво тут не підпорядковувалося основній діяльності.

Недостатніми темпами в зазначений період розвивалася спеціалізована м'ясна галузь. Так, спеціалізоване м'ясне вирощування великої рогатої худоби давало лише 3-4% яловичини. Основними джерелами отримання яловичини залишалася вирощування молодняку молочних та молочно-м'ясних порід, а також вибракуване молочне маточне поголів'я. Так, забій вибракуваних корів давав до 25% яловичини [46, 139]. Однак, поголів'я корів, яке необхідно було тримати для виробництва молока, не в змозі було повністю забезпечити потреби в яловичині.

До того ж, вкрай нераціональною та економічно не вигідною залишалась структура м'ясного виробництва. Так, в 1980 р. питома вага яловичини у загальному виробництві м'яса в Україні складала 49,4%, свинини – 33,8%, м'яса птиці – 12,7%, баранини 1,2%, м'яса кролів – 2,5 [39, 93]. Таку структуру було сформовано незважаючи на те, що витрати кормів на виробництво 1 центнера яловичини в забійній вазі в порівнянні з витратами на виробництво свинини були вищими в середньому в 2-2,5 рази, а порівняно з виробництвом м'яса птиці в 2-3 рази [38, 190].

Важливу роль у збалансуванні продовольчих ресурсів цінними продуктами тваринництва відігравали особисті підсобні господарства (далі ОПГ) населення, які в кінці 70-х – на початку 80-х рр. виробляли в середньому за рік 1,2 млн. т м'яса, чи 33% його загального виробництва в Україні, в тому числі майже половину свинини, 5,7 млн. т молока (третину), 6,1 млрд. шт. яєць (40%) [36, 172]. Тваринництво ОПГ населення в кінці 70-х–на початку 80-х рр. мало значно вищі основні показники розвитку ніж громадський сектор цієї галузі.

Основне призначення ОПГ було споживчим. Але були й господарства, частково чи переважно спеціалізовані на виробництво товарної продукції. Продукція ОПГ реалізовувалася колгоспам, радгоспам, споживчій кооперації і на колгоспному базарі (міському і внутрішньосільському). Основним заготівельником продукції ОПГ на селі була споживча кооперація.

Отже, не зважаючи на те, що протягом 70-х рр. в громадському секторі тваринництва було здійснено ряд конструктивних змін, а саме: завершено переведення птахівництва на промислову основу, розпочато роботу по переведенню молочного тваринництва на промислову основу, подальша індустріалізація свинарства, його продуктивність залишалась низькою. Внаслідок цього державні закупки продукції тваринництва значно відставали від завдань Х п'ятирічки. Причину такого становища радянське керівництво вбачало в надто повільному втіленні в АПК спеціалізації, концентрації та кооперації виробництва, які сприяли здешевленню виробництва продукції на основі підвищення продуктивності праці. Однак, передусім, низькі темпи зростання виробництва продукції тваринництва в зазначений період були зумовлені слабкою кормовою базою.

Так, в кінці 70-х–на початку 80-х рр., як свідчить табл. 9 Додатків, в розрахунку на умовну голову худоби в Україні вироблялося не більше 27-28 ц кормових одиниць замість необхідних за зоотехнічними нормами 38-40 ц. Погіршувало становище те, що в раціоні високою була питома вага малоцінних, неklasних, грубих і соковитих кормів, соломи, в одній кормовій одиниці яких вміст переваримого протеїну становив 92-93 г, замість необхідних 105 г. Однак, плани по заготівлі і цих кормів в господарствах хронічно не виконувалися. Так,

наприклад, станом на 16 серпня 1982 р. в колгоспах та радгоспах України було заготовлено 28,3 млн. т грубих кормів, в тому числі 3,9 млн. т сіна, 8,8 млн. т сінажу і 15,6 млн. т соломи, що складало відповідно 60, 69, 75 і 52% плану [33, 54].

Незабезпеченість раціону тварин необхідною кількістю білка була основною причиною постійного збільшення витрат кормів на виробництво одиниці продукції, а також їх подорожчання. Так, в X п'ятиріччі середньорічні показники витрат кормів у всіх категоріях господарств України порівняно з IX п'ятиріччю зросли на виробництво 1 ц молока – на 8,5%, і становили 1,57 ц (найбільше по Черкаській обл. – 1,74 ц) при зоотехнічній нормі 1-1,3 ц кормових одиниць; на одиницю приросту живої ваги великої рогатої худоби – на 5,9%, і становили 12,59 ц (найбільше по Вінницькій - 13,86 та Одеській областях – 13,62 ц) при зоотехнічній нормі 10 ц кормових одиниць [39; 234, 242]; на одиницю приросту ваги свиней – на 8,2% [47, 147].

Втрати господарств через перевитрати кормів були величезні, оскільки собівартість останніх постійно зростала. Так, якщо в роки IX п'ятирічки в середньому вартість 1 ц кормових одиниць складала 5,52, то в X-й – 7,02 крб. [48, 50]. Постійно дорожчали не лише куповані, а й корми власного виробництва. Так, собівартість одиниці зеленої маси багаторічних трав за перші роки XI п'ятирічки в порівнянні з десятою підвищилася на 29,2%, а з дев'ятою – більше ніж в 1,5 рази.; кормових коренеплодів і кукурудзи на зерно приблизно на 16%, сіна всіх видів – на 11,5-14,5%. Відбувалося це в результаті того, що виробничі витрати на гектар посіву кормових культур значно випереджали ріст урожайності. Якщо на початку XI п'ятирічки в порівнянні з середньорічними показниками IX-ї урожайність кормових по окремих культурах зросла на 10-32%, то виробничі витрати на гектар посіву - на 41-81%. Урожайність кукурудзи на зерно, кормових коренеплодів, багаторічних трав в порівнянні з X п'ятиріччю зменшилася, а витрати зросли на 15-20% [48, 53].

Істотно зросли в кінці 70-х- на початку 80-х рр. амортизаційні відрахування внаслідок насичення кормовиробництва різними будівлями, новими технічними засобами. Однак, витрати на придбання засобів механізації кормовиробництва зростали більш високими темпами, ніж знижувалися витрати живої праці. Взагалі, витрати на корми та оплату праці в структурі виробничих витрат тваринництва займали найбільшу питому вагу - від 68 до 72%. При цьому витрати на оплату живої праці постійно зменшувалися, а витрати на корми постійно зростали [47, 148].

Щоб раціон тварин був повноцінним і високоефективним, окрім кормів сільськогосподарського кормодобування потрібно ще багато інших білкових, вітамінних, мінеральних компонентів, незамінних амінокислот, які виробляє

кормова індустрія, до складу якої входять комбікормова, мікробіологічна, підприємства хімічної та медичної промисловостей, а також численні підприємства переробних галузей АПК, які виробляють високобілкові добавки із відходів рибної, молочної, м'ясної, харчової промисловості (на початку 80-х рр. вироблялось більше 120 найменувань).

Центральною ланкою промислового кормовиробництва є комбікормова промисловість. В роки IX і X п'ятирічок вона інтенсивно розвивалась. В Україні було збудовано 400 комбікормові заводи на міжгосподарській основі, в результаті чого виробництво комбікорму за цей період зросло вдвічі - з 4 до 8,2 млн. т, а білково-вітамінних домішок – з 22 тис. т до 1,6 млн. т. Рівень забезпечення загальних потреб колгоспів України в комбікормах та кормосумішах зріс до 75% [49, 32].

Швидкий розвиток комбікормової промисловості відіграв вирішальну роль у створенні великих державних птахофабрик з високими показниками. Кращі птахофабрики України, використовуючи збалансований комбікорм вітчизняного виробництва, по продуктивності поголів'я вийшли на рівень світових стандартів. Так, на птахофабриках „Київська”, „Україна” Київської області, „Південна” Кримської від кожної курки-несушки отримували по 255-266 яєць при витратах кормів 1,5-1,6 ц кормових одиниць на 100 штук [50, 8].

Однак, повністю громадське тваринництво, а тим більше особисті господарства селян, комбікормами не забезпечувалися. Через нестачу комбікормів селяни змушені були купувати готовий хліб для годівлі тварин у особистих господарствах. До того ж комбікормова промисловість слабо впливала на підвищення ефективності тваринництва, тому що вартість одиниці концкормів з кожним роком ставала вищою (протягом 1976-1980 рр. на 40%), а якість погіршувалася. Оскільки потреби комбікормової промисловості України в високобілкових компонентах задовольнялися на 60-65%, значна кількість її продукції вироблялася за тимчасовими рецептами, з пониженим вмістом перетравлюваного протеїну [36, 157].

Так, при значному збільшенні виробництва комбікормів в X п'ятирічці, централізоване виділення білкової сировини в 1980 р. порівняно з 1976 р. зменшилося на 29 тис. т, а введення їх в комбікорми знизилося в середньому з 11,4% до 6,5% [44, 9]. Планом 1982 р. передбачалося виробити 7700 тис. т комбікормів, для чого було необхідно 2375 тис. т білкової сировини, а державою було виділено лише 1336 тис. т [51, 63].

До того ж на окремі білкові компоненти складалися надто високі ціни. Наприклад, тонна рибної муки коштувала 720-740 крб. [41, 41]. Дорогими були також деякі види вітамінів, амінокислот, ферментних препаратів. Вони особливо підіймали вартість комбікорму, якщо вводилися не по науково

розробленій рецептурі, а виходячи із наявності їх на підприємстві, і тому не давали очікуваного результату. В результаті, не дивлячись на швидке зростання споживання кормів, в господарствах України не відбулося зниження їх витрат в розрахунку на одиницю продукції. Окрім того лише 57% концентрованих кормів, які згодувалися худобі, складала комбікорми, решта використовувалася без збагачення та переробки.

З огляду на сказане впливає, що дуже важливою проблемою сільськогосподарського кормодобування України в кінці 70-х-на початку 80-х рр. було підвищення стійкості виробництва зернобобових культур, необхідних для збалансування наявного зернофуражу по протеїну. Для цього щорічно необхідно було мати 4,0-4,5 млн. т зернобобових. Натомість частка цих культур у складі зернофуражу складала всього 10-12%, що було вдвічі менше необхідного рівня [52, 27].

Особливо занедбаним було виробництво такої надзвичайно цінної зернобобової культури як соя. Незважаючи на те, що соя не має собі рівних за вмістом протеїну в комплексі з незамінними амінокислотами, а кожен її центнер збалансовує за поживними речовинами 7-8 ц комбікормів, її виробництво в Україні майже не зростало, урожайність була дуже низькою. Навіть на поливних землях збирали по 11-12 ц/га [48, 53].

Низькою залишалась продуктивність сільськогосподарського кормодобування. Так, в X п'ятиріччі з кожного гектару лук та пасовищ сіна в середньому отримували по 16,9 ц, а з поліпшених угідь - по 19,3 ц [53, 243]. Основні причини такого становища полягали в тому, що ці угіддя отримували дуже мало добрив, а значна їх частина роками не удобрювалася, а також у відсталості технології вирощування кормових культур.

Отже, в кінці 70-х-на початку 80-х рр. у розвитку кормовиробництва України накопичилась значна кількість нерозв'язаних питань, що зумовлювало низькі темпи зростання виробництва тваринництва. Для цієї галузі були характерними не комплексність вкладень, слабкість матеріально-технічної бази. Протягом тривалого часу воно відставало від інших галузей сільського господарства по ступеню застосування новітніх технологій виробництва, втіленню наукових досягнень, технічному оснащенню. Тому економічна ефективність інтенсифікації цієї галузі могла мати місце лише за умов застосування комплексу заходів. А найважливішою проблемою розвитку галузі було питання пошуку резервів для зниження собівартості кормів.

1.3. СТАН ПЕРЕРОБНИХ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИРОБНИЧОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ АПК

Важливою умовою успішного виконання завдання забезпечення населення продуктами харчування є ефективний розвиток переробних галузей АПК. Протягом 70-х рр. для зазначених галузей АПК України були характерні деякі позитивні тенденції: збільшилися об'єми виробництва продуктів, поліпшилася їхня якість. Так, об'єм виробництва продукції м'ясної промисловості збільшився в 1,82 рази, маслосироробної і молочної – в 1,67 рази, в той час як цукрової – в 1,13 рази, хлібопекарної – в 1,47 рази [26, 160]. Показово, що збільшилася частка галузей, які виробляли продукти з високими вмістом білків, при деякому скороченні об'єму виробництва продуктів з високим вмістом вуглеводів. В результаті цього на початку 80-х рр. в Україні вироблялось 2,1 млн. т м'яса, 685,5 тис. т ковбасних виробів, 335,5 тис. т тваринного масла, 4,9 млн. т цільномолочної продукції, 3,9 млн. т цукру-піску, 914 тис. т олії, 3,5 млн. умовних банок консервів [3, 8-9].

Не зважаючи на зазначені позитивні тенденції у розвитку переробної промисловості, проблема забезпечення населення у повній мірі продуктами харчування залишалася невирішеною. Не задовольнявся попит на м'ясні, молочні вироби, фрукти, овочі, варення, джеми. Дуже збідненим виглядав асортимент продуктів.

Основною причиною такого становища було значне відставала від вимог часу виробничої бази переробної промисловості, а також зниження її фондівіддачі. Аналіз в кінці 70-х - на початку 80-х рр. технічного стану промислово-виробничих основних фондів всіх галузей АПК України, які переробляли сільськогосподарську сировину показував, що 35,5% фондів були фізично зношені і морально застарілі. По галузях основні показники зношеності, були такими: легка промисловість – 28,4, харчова промисловість – 36,4, харчосмакова – 39,9, м'ясна та молочна – 27,3, рибна – 34,2, мукомельно-круп'яна і комбікормова промисловість – 28,9% [3, 18]. Особливо характерними ці тенденції були для цукрової, масложирової, кондитерської, дріжджової та рибної галузей.

Так, наприклад, в цукровій промисловості більше половини заводів було збудовано в XIX столітті. І хоча на зміцнення її матеріально-технічної бази витрачалася найбільша частина коштів, які направлялися в харчову промисловість, ступінь її фізичного зносу складав 50% .

Не зважаючи на це, вибуття застарілих фондів в переробних галузях в перші роки XI п'ятирічки не перевищувало в середньому 1,7% на рік, що було в 2-2,5 рази нижче необхідного рівня [54, 66]

Експлуатація застарілих фондів ускладнювала роботу підприємств. На підтримання такого обладнання в належному стані витрачалися великі трудові й матеріальні ресурси. Так, щорічні витрати на капітальний ремонт в харчовій промисловості на 5-12% перевищували відрахування на ці цілі, а сумарні витрати на капітальні та поточні ремонти в X п'ятиріччі в 1,5 рази перевищували витрат на введення нових основних фондів [54, 67].

Обладнання, яке постачалося переробним галузям, мало в багатьох випадках низький технічний рівень. Автоматичні та поточні лінії займали всього 8-9%, а обладнання вищої категорії якості – 17% загального об'єму поставок [55, 92]. В результаті кількість робітників, зайнятих механізованою працею в цих галузях залишалась низькою. Так, в м'ясожировому виробництві ручними операціями було зайнято 63% всіх робітників по первинній переробці худоби. На формуванні ковбасних виробів вручну виконувалося 80% операцій [56, 6].

Водночас, підприємства машинобудування дуже повільно переходили до випуску принципово нового обладнання, яке б могло істотно покращити технологію, дозволило б автоматизувати деякі процеси в переробних галузях. Плани по створенню нової техніки та її серійний випуск Мінлегхарчпромашем систематично не виконувалися. Дуже мало виконувалося робіт по створенню безвідходних технологій, автоматизованого обладнання, втіленню мікроелектроніки, маніпуляторів, роботів. Обладнання, яке випускалося серійно, мало серйозні конструктивні недоліки, було ненадійним в експлуатації. Нові види продуктів мало відрізнялися один від одного за харчовою та біологічною цінністю. Нові розробки повільно втілювалися у виробництво.

Несприятливою для розвитку переробних галузей АПК України була також тенденція зниження їх фондівіддачі, яка чітко проявилася на початку 80-х рр. Порівняно з 1970 р. вона знизилась на 33,6%. Найбільші темпи зниження були в мукомельно-круп'яній та комбікормовій промисловості - 56,1%, маслосироробній та молочній - 43,7%, рибній - 39,1% [57, 7].

Основними причинами такого становища були низький рівень завантаженості виробничих потужностей галузей в зв'язку зі скороченням закупівлі сільгоспсировини та погіршенням її якості, а також значне подорожчання нововведених фондів, які створювали сприятливі умови для зберігання сировини та готової продукції, але не приймали участі у її випуску.

Не менш важливою підсистемою АПК, ніж переробна, є виробнича інфраструктура, яка охоплює матеріально-технічне забезпечення сільського господарства, дорожньо-транспортне господарство, ремонт та технічне

обслуговування сільськогосподарської техніки, агрохімічну та ветеринарну служби, електро- та водопостачання, зберігання продукції.

Характерною ознакою розвитку виробничої інфраструктури сільського господарства України в кінці 70-х на початку 80-х рр. була недооцінка її значення у досягненні високих результатів функціонування сільського господарства, що призводило до її відставання відносно інших галузей АПК.

Щоб вирішити проблеми виробничої інфраструктури потрібні були тривалі терміни, в зв'язку з великою капітало- та фондоємкістю її об'єктів. Наприклад, щоб повністю забезпечити АПК України внутрішньогосподарськими дорогами, сільськогосподарською технікою, об'єктами зв'язку, сховищами, холодильними потужностями, в межах п'ятирічки необхідно було використати для цієї мети 40% всіх капіталовкладень, запланованих для АПК республіки на цей період, що, звичайно, було більше можливого. Наприклад, в XI п'ятирічці на розвиток інфраструктури за планом мали витратити менше 10% капіталовкладень [56, 132].

В кінці 70-х – на початку 80-х рр. матеріально-технічне забезпечення сільського господарства України здійснювалося 214 спеціалізованими і 700 підприємствами інших галузей промисловості. В Україні вироблялося: четверта частина загальносоюзного виробництва тракторів, більше половини плугів, 2/3 жаток, біля 35% сіялок, практично всі бурякозбиральні та кукурудозбиральні комбайни [1, 38].

Щороку українське село отримувало в середньому 28,9 тис. автомашин, 49,5 тис. тракторів, 11 тис. зернозбиральних і 5 тис. бурякозбиральних комбайнів [3, 114]. В результаті в 1982 р. парк тракторів в колгоспах, радгоспах і міжгосподарських підприємствах України складав 433,6 тис., зернозбиральних комбайнів 94,9 тис. шт. [40, 141-142].

Не зважаючи на такі, ніби-то значні показники, парк основної сільськогосподарської техніки залишався недоукомплектованим. Так, у відповідності з розробленою в кінці 70-х-на поч. 80-х рр. системою комплексної механізації сільськогосподарського виробництва селу були необхідні машини та різна техніка майже 3 тис. найменувань. Однак, сільськогосподарське машинобудування виробляло на той час приблизно 1400 найменувань машин та знарядь [58, 135].

Не було освоєно виробництво типів машин, необхідних для завершення комплексної механізації сільськогосподарського виробництва, і замість закінченої системи машин село отримувало лише окремі її фрагменти. Розриви в механізації виробничих процесів знижували ефективність використання машинного парку. В результаті досить значною у загальному обсязі робіт залишалася частка ручної праці. Так, саджання овочів здійснювалося вручну на

74%, висівання цукрових буряків – на 16,5%, збирання картоплі – на 36%. У тваринництва на початку 80-х рр. вручну працювало понад 70% колгоспників [59, 3]. Не зважаючи на те, що в кінці 70-х рр. рівень механізації доїння корів підвищився з 55 до 89%, було освоєно виробництво стрічкового кормороздавача РК-50, модернізовано роздавачі ТВК-8, КТУ-10,А, рівень комплексної механізації на тваринницьких фермах, про що свідчать табл. 10 та 11 Додатків, залишався низьким. Наведені в таблицях матеріали засвідчують істотну різницю у рівнях механізації окремих виробничих процесів і комплексної механізації тваринництва на користь першої, а також значне відставання фактичного рівня комплексної механізації тваринницьких ферм від планового.

До того ж, плани поставок сільськогосподарських машин з року в рік не виконувалися. Наприклад, у 1978 р. заявки колгоспів на придбання силосозбиральних комбайнів були задоволені на 80%, косарок – на 87%, буряконавантажувачів – на 78%, сіялок кукурудзи – на 69, тракторних причепів – 64, автомашин – на 74% [17, 52]. Не зважаючи на те, що в Україні зосереджувалась більшість союзних заводів з виробництва комбайнів, у 70-ті рр. на кожне господарство в середньому припадало лише по 1-2 кукурудзозбиральні, силосозбиральні і бурякозбиральні комбайни, 47% колгоспів і радгоспів не мали жодної картоплезбиральної машини [53, 261].

Якість, надійність та довговічність машин, що надходили в сільське господарство, були часто незадовільними, їхні конструкції - застарілі. Недостатньо висока якість збору механізмів вимагала від споживачів перед тим як пустити техніку у виробництво, доводити її до робочого стану своїми силами в непристосованих для цього умовах, при відсутності відповідних спеціалістів. В результаті потенціал нових машин використовувався неповністю, часто нове обладнання простоювало роками і ставало непридатним до експлуатації.

В результаті рівень фондооснащеності та фондоозброєності сільського господарства був нижчим від технологічних потреб (фондоозброєність праці у 1982 р. складала – 8973 крб., фондозабезпеченість - 122,6 тис. крб., енергоозброєність праці – 22,3 кінські сили [3, 37-40]), що являлося причиною низькоефективного використання наявного біокліматичного потенціалу землі, не давало змоги призвичаїтися до непередбачуваних змін природних умов.

Окрім того, через централізований розподіл матеріально-технічних засобів попит на них не відповідав рівню раціональних потреб господарств. Оскільки формування виробничих фондів колгоспами та радгоспами здійснювалося, в значній мірі, за рахунок держкредиту, який багато хто з них не повертав, господарства були мало зацікавлені в раціональному використанні коштів, і в своїх замовленнях на техніку реальні потреби як правило, перебільшували.

Водночас дуже високими в сільському господарстві були втрати від ліквідації не повністю амортизованих основних фондів. В X п'ятирічці в загальній сумі втрат та невиробничих витрат в господарствах України вони склали 39,3% [60, 116]. Такі високі втрати пояснювалися достроковим фізичним зношуванням машин та обладнання, і в меншій мірі, моральним. Ступінь використання матеріально-технічних ресурсів визначається відповідністю характеристик матеріально-технічних засобів умовам експлуатації, наявністю приміщень для зберігання, потужностями по технічному обслуговуванню та ремонту. Тому основними причинами такого становища були: слабка ремонтно-технічна база, недостатня забезпеченість запчастинами, погані умови зберігання, порушення режимів експлуатації техніки, аварії.

В багатьох господарствах не було майданчиків з твердим покриттям для зберігання техніки, ангарів для її ремонту в зимових умовах, складів для зберігання знятих на зимовий період вузлів та агрегатів, пунктів для миття сільгосптехніки. До пізньої осені техніка стояла не відчищена від болота та рослинних решток. Таке зберігання сприяло швидкому її списанню.

Водночас дуже слабкою була ремонтна база господарств. Так, в 1975 р. 20% колгоспів не мали власних ремонтних майстерень, 43% - пунктів технічного обслуговування. Плани ж будівництва таких об'єктів хронічно не виконувалися. Так, за період з 1977 по 1979 рр. завдання по будівництву ремонтних майстерень і пунктів технічного обслуговування в колгоспах і радгоспах було виконано лише на 60 і 38% [61, 107]. Слабкою ремонтною базою господарств та порушенням принципів госпрозрахунку у взаємовідносинах господарств з підприємствами Держкомсільгосптехніки пояснювалось різнобарв'я форм технічного обслуговування та ремонту машинно-тракторного парку, які окрім самих господарств здійснювали підприємства Укрсільгосптехніки, міжгосподарчі об'єднання, районні агропромислові об'єднання по механізації сільського господарства.

Переважну частину ремонтних робіт в кінці 70-х- на поч. 80-х рр. виконували підприємства Укрсільгосптехніки. Ця організація примушувала господарства звертатися саме до неї, використовуючи свою монополію на розподіл запчастин і ремонтних матеріалів. Не зважаючи на це потреби сільського господарства у запасних частинах постійно не задовольнялися, оскільки в Україні не існувало спеціальних заводів з їхнього виготовлення.

Так, наприклад, в 1982 р. підготовка техніки до збирання урожаю в значній мірі стримувалася відсутністю необхідних запасних частин. Із 111 основних деталей для зернозбиральних комбайнів – по 77 найменуваннях потреби не задовольнялися. Республіці було виділено редукторів бортових передач

комбайнів 4% від потреби, редукторів зернового і колосового шнеків – 65%, ланцюгів зернового елеватора – 40%, розподільників гідросистеми – 50%, скребків елеватора – 4%. Особливо гостре становище склалося з забезпеченістю акумуляторами – їх було виділено 65% норми [5, 25-26].

До того ж ціни на запасні частини склалися надто високі. Так, в 1980 р. річна вартість запчастин, які постачалися до тракторів, перевищувала вартість річної поставки тракторів. В результаті витрати на утримання та ремонт техніки в сільському господарстві, як показували розрахунки, в декілька разів перевищували витрати на її придбання [62, 58].

Ще однією важливою проблемою виробничої інфраструктури АПК в кінці 70-х-на поч. 80-х рр. було збереження продукції сільського господарства в процесі її транспортування. На даному етапі руху сільськогосподарської продукції від поля до споживача допускалися колосальні втрати через значне відставання у розвитку дорожньо-транспортного господарства. Так, не зважаючи на те, що на початку 80-х рр. сільське господарство України було забезпечене шляхами з твердим покриттям менше ніж наполовину, а третина доріг була з перехідним покриттям (гравійним, щебеневим), темпи будівництва внутрішньогосподарських доріг були надто повільними. Такі темпи приросту шляхової мережі (наприклад, в 1981 р. в дію було введено всього 2640 км², а за 1982 р. – 3000 км²) не дозволяли повністю вирішити цю проблему і до 2000 р. [3, 107].

Незабезпеченість внутрішньогосподарськими дорогами стримувала покращення показників використання рухомого складу, і як наслідок, провізні можливості збільшувалися повільніше, ніж транспортний парк. Незважаючи на це протягом тривалого періоду на придбання автомобілів для сільського господарства використовувалося більше коштів, ніж на будівництво доріг, що свідчило про нераціональність розподілу капіталовкладень в дорожньо-транспортній сфері.

Наступною важливою складовою виробничої інфраструктури є агрохімічна служба, яка відповідає за покращення використання головного засобу виробництва – землі, за підвищення її родючості, що в умовах постійного зменшення площ сільгоспугідь внаслідок їх вилучення для промислових потреб і під внутрішньогосподарське будівництво (протягом 1971-1982 рр. на 370 тис. га) [63, 150] залишалося єдиним шляхом підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва.

В кінці 70-х - на поч. 80-х рр. ефективність роботи агрохімічної служби була досить низькою, що стало причиною значного погіршення ґрунтового покриття України. Так, щорічні втрати ґрунту в цілому по республіці складали близько 600 млн. т, в тому числі більше 20 млн. т гумусу [64]. Приблизно 300

тис. га не засівалось внаслідок підтоплення та заболочення. Площа еродованих земель за 10 років до 1982 р. збільшилася на 1,2 млн. га, засоленої – на 570 і кислої – на 650 тис. га [63, 150]. Особливо інтенсивно завдавала шкоди водна ерозія в гірських районах республіки. Так, у Львівській області протягом 1961-1981 рр. площі змитих земель зросли в 2,3 рази [65, 20].

В комплексі заходів по підвищенню родючості ґрунтів провідне місце належало застосуванню добрив – як органічних, так і мінеральних. Незважаючи на те, що для досягнення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті на кожен гектар оранки потрібно було вносити необхідну кількість органічних добрив, зокрема в господарствах Полісся - до 16-20 т, Лісостепу – 13-15, Степу – 10-12 т, у більшості господарств організації заготівлі та своєчасному внесенню цих добрив не приділялася достатня увага. В результаті протягом 1976-1980 рр. в середньому по Україні у всіх категоріях господарств під 1 га всіх посівів вносилося лише 7 т органічних добрив, зокрема під зернові культури 4,7, під цукровий буряк – 25,9, під соняшник – 1,5, під кормові культури – 4,5 т [66, 8-9].

Незважаючи на значні здобутки у сфері хімізації сільського господарства, в кінці 70-х - на поч. 80-х рр. тут залишалось багато невирішених проблем. Проблемними були питання і кількості і якості добрив та засобів захисту рослин. Так, в X п'ятиріччі в середньому за рік під 1 га посівів сільськогосподарських культур по Україні вносилося 111 кг мінеральних добрив, що в порівнянні з IX п'ятиріччю, коли під 1 га вносили 84 кг міндобрив, було значним прогресом. Однак, такий показник був значно нижчим агрохімічних норм. Окрім того, в багатьох областях цей показник був ще нижчим. Так, наприклад, в Ворошиловградській області під 1 га посівів вносилося 68 кг міндобрив на рік [66; 6-7, 10-11].

Незважаючи на те, що протягом 70-х рр. виробництво міндобрив зросло у 1,8 рази [46, 14], на початку 80-х рр. загальні потреби в них сільського господарства України, як свідчить табл. 12 Додатків, задовольнялися приблизно наполовину. Як показують матеріали таблиці, не відповідав потребам і асортимент добрив. Так, попит господарств на калійні добрива задовольнявся на 45,5%, а на фосфорні – на 37,4%.

До того ж добрива, які вироблялися, були низької якості, з невисокою концентрацією поживних речовин. А оскільки часто вони використовувалися по дозах, термінах та способах внесення не у відповідності з науковими рекомендаціями, без урахування зональних особливостей та агрохімічних властивостей ґрунту, коефіцієнт їхньої корисної дії ще більше знижувався.

Застосування підвищених норм мінеральних добрив вимагало більш надійного захисту рослин від бур'янів, шкідників та хвороб. Однак, якщо,

виробництво добрив зросло в 1,8 рази, то засобів захисту рослин за той же період – лише на 60%. За даними Всесоюзного об'єднання „Сільгоспхімія” в кінці 70-х – на початку 80-х рр. в Україні потреби в засобах захисту рослин по об'єму задовольнялися на 68%, а по асортименту – лише на 35%. Так, в 1980 р. господарства мали можливість обробити гербіцидами лише 45% посівних площ зернових культур, 37 – цукрового буряку, 48 – сої, 13 – соняшнику і 31% - овочевих культур [46, 14].

До того ж відчувалася гостра нестача спеціальної техніки для здійснення хімізації. Наприклад, агрегатів для приготування робочих розчинів пестицидів було в наявності лише 16% від потреби, Сільгоспхімії не постачалися механізми для завантаження хімічними засобами літаків [67, 83].

Дуже низьким залишався рівень агрохімічної дисципліни в господарствах, що пояснювалось неефективністю роботи агрохімічної служби, що в свою чергу було результатом недостатньої кількості в районних і обласних управлінських апаратах спеціалістів – агрохіміків, яких нараховувалося в середньому 2 чоловіки, а з вищою освітою – 1 [67, 36].

Отже, втілення інтенсивних технологій не могло забезпечити отримання високих урожаїв сільськогосподарських культур, тому що рівень забезпечення сільського господарства мінеральними та засобами захисту рослин не відповідав вимогам цих технологій, також не сприяв цьому низький рівень агрохімічної культури в господарствах.

Важливим фактором підвищення ефективності механізації та хімізації є меліорація земель. За період 70-х – до початку 80-х рр. в Україні в цьому напрямку було здійснено великий об'єм робіт: було спроектовано і збудовано найсучасніші на той час інженерні меліоративні системи з високим коефіцієнтом корисної дії. Про масштаби цих меліоративних заходів свідчить табл. 13 Додатків. За її даними за цей період площі меліорованих земель в Україні зросли майже в 3 рази і склали в 1982 р. 5,1 млн. га, а зрошуваних – в 4 рази і становили 2,3 млн. га.

На початок 80-х років 85% загального числа колгоспів та радгоспів республіки мали зрошувані чи осушені землі. Кожен зрошуваний гектар за планом мав давати в 5-6 разів, а осушений – в 2-3 рази більше продукції, ніж богарний. Займаючи біля 11% орних угідь, меліоровані землі давали більше третини валової продукції землеробства. Деякі колгоспи та радгоспи отримували по 60-65 ц/га на зрошуваних і по 40-45 ц/га зернових культур на осушених землях [68, 32].

Однак, загальні тенденції у використанні цих земель свідчили про недостатню ефективність меліоративних заходів. Так, передбачений на стадії проектування приріст продукції на меліорованих землях в багатьох

господарствах не досягався. Наприклад, протягом 1976-1979 рр. (в середньому за рік) у всіх категоріях господарств України урожайність зернових культур на зрошуваних землях складала 30,2 ц/га, на осушених - 27,5 ц/га [138, 28-29], що було значно нижче проектного рівня. Загалом в X п'ятиріччі недобір продукції на меліорованих землях складав 20%, чи 2 млрд. крб. [6, 24].

Щорічно взагалі не використовувалося більше 100 тис. га зрошуваних і 200 тис. га. осушених земель. Кожен п'ятий гектар зрошуваних площ знаходився у незадовільному технічному стані [26, 147].

Отже, в кінці 70-х – на початку 80-х рр. віддача капіталовкладень, спрямованих на меліорацію земель в Україні залишалася низькою. Недостатня ефективність цих заходів пояснювалась недотриманням технологічної дисципліни, агротехніки вирощування сільськогосподарських культур на меліорованих землях, неналежною увагою до організації насінництва.

Важливою складовою ефекту від прискореного розвитку виробничої інфраструктури АПК є ліквідація втрат сільгосппродукції на стадії її зберігання. В кінці 70-х – на початку 80-х рр. вони були значними. Так, втрати при зберіганні овочів та картоплі становили 20%, а фруктів – до 30% [156, 55]. Склалася така ситуація, значною мірою, через неналежний рівень забезпечення АПК України сховищами для сільгосппродукції. Так, капітальними овочекартоплефруктосховищами він був забезпечений менше ніж на дві третини, місткостями для зберігання кормів – менше ніж на третину. Не вистачало холодильних потужностей [20, 88].

Повільно втілювалися в життя прогресивні методи зберігання продукції з використанням активного вентилявання, штучного охолодження і регульованого газового середовища, біологічно активних речовин, а також масштаби перевезень сировини в ізотермічних вагонах, авторефрежераторах.

Незважаючи на те, що на початку 80-х рр. способи зберігання рослинної продукції в регульованому газовому середовищі, які давали, наприклад, при зберіганні 1 т яблук економічний ефект 25-150 крб., були розроблені Інститутом АН УРСР для більшості сільськогосподарських культур, широкого втілення цей спосіб не отримав через нестачу необхідних капітальних вкладень та організаційно-технічні труднощі [69, 55]. Перевага віддавалася звичайним холодильним технологіям, які потребували значних енергетичних витрат.

Боротьба за економію, бережливість, скорочення втрат і підвищення якості сільськогосподарської продукції шляхом втілення прогресивних технологій виробництва, надійності зберігання були найефективнішим і найдешевшим напрямком вирішення проблем кількісного та якісного забезпечення населення продуктами харчування.

Втрати в сільському господарстві поділяються на ті, які враховуються бухгалтерським обліком і невраховані. До неврахованих відносяться втрати, на які є лише їхня орієнтовна оцінка, наприклад, втрати овочів, картоплі в результаті порушення терміну і поганої якості збирання, недосконалості збиральної техніки, віддаленості та недостатності сховищ; перетримування терміну вирощування та відгодівлі худоби, та ін.

Враховані втрати відносяться на: зменшення уставного фонду, витрати виробництва, результати господарської діяльності. На початку 80-х рр. в Україні в загальній їх сумі втрати від ліквідації не повністю амортизованих основних фондів склали 39,3%, від загибелі худоби – 28,8, інші види невиробничих витрат – 31,9%. Зазначені втрати систематично зростали (протягом 1976-1982 рр. – більше ніж у 2рази) і значно коливалися по окремих областях. Так, в 1980 р. відхилення від середнього рівня втрат по Україні на 100 крб. валового доходу складало: від 40% (по колгоспах Львівської обл.) до 178,4 (в Одеській та Херсонській обл.); на 100 га сільгоспугідь від 53,5% (в Ворошиловградській обл.) до 200,0% (по колгоспах Кримської обл.) [47, 144].

Про ліквідацію не повністю амортизованих основних фондів йшлося в абзаці про матеріально-технічне забезпечення сільського господарства України. Загибель же худоби відбувалася, в основному, від незаразних хвороб, які більше ніж на 50% були обумовлені захворюваннями органів травлення, викликаними неповноцінним і незбалансованим харчуванням. 30% від загальної кількості загиблої худоби гинуло від хвороб органів дихання через утримання в холодних і сирих, непідготованих до зимівлі приміщеннях. 60% загиблої худоби припадало на молодняк через недостатню кількість пологових відділень [47, 147]. Найпоширенішою причиною загибелі новонароджених тварин в перші дні їхнього життя була незадовільна підготовка корів і телиць до розтелу, свиней до опоросу. Худоба не переводилася у спеціальні приміщення, не забезпечувалася якісними кормами. Результати такого становища були такі: у 1975 р. вихід приплоду телят на 100 корів, що були на початку року у всіх категоріях господарств складав 84, у 1980 р. – 81 теля; поросят на 100 свиноматок відповідно: 1169, 1183; ягнят на 100 вівцематок і ярок відповідно: 84, та 81 ягня [39, 83].

Ще однією причиною великих втрат худоби була нестача в господарствах кваліфікованих зооветеринарних кадрів. Так, в 1980 р. в колгоспах України працювало 17,7 тис. зоотехніків, з них з вищою освітою було 4,9 тис., в радгоспах відповідно: 6,1 і 2,9 тис. чол. При цьому кількість зоотехніків, тим більше кваліфікованих, по областях дуже коливалася. Так, якщо у Чернігівській області в 1980 р. працювало 1107 зоотехніків, з них 391 – з вищою освітою, то в

Чернівецькій – працювало всього 312 спеціалістів, а в Закарпатській - лише 67 зоотехніків мали вищу освіту.

Така ж ситуація була й з ветеринарними працівниками, яких в колгоспах України в 1980 р. працювало 22,4 тис. чол., з них лише 3,3 тис. – з вищою освітою. Найбільша їх кількість була, знову ж таки, в Чернігівській області – 1351, в той час як в Івано-Франківській – лише 389. Ветеринарів з вищою освітою найбільше було в Одеській області – 283, найменше – в Івано-Франківській - всього 55 [39, 256-257].

До пункту „інші види невиробничих витрат” входили нестачі, розкрадання, витрати від псування матеріальних цінностей, зокрема штрафи пеня та неустойки, складали більше 85% цього виду витрат [47, 147]. Зростання штрафів, та неустойок пояснювалося підвищенням в зазначений період вимог до сільського господарства відносно дотримання господарських домовленостей, своєчасності відвантаження продукції, використання замовленого транспорту. Аналіз невиробничих витрат показував, що їхнє зростання пояснювалося безгосподарністю, слабкою виробничою, фінансовою та договірною дисципліною в господарствах.

Отже, в кінці 70-х – на поч. 80-х рр. виробнича інфраструктура сільського господарства України значно відставала в своєму розвитку від інших галузей АПК через недостатність і не комплексність капіталовкладень в неї. Недооцінка її значення у досягненні високих результатів функціонування сільського господарства призводила до значних втрат сільгосппродукції, до зниження її якості, до зниження ефективності сільськогосподарського виробництва взагалі.

1.4. ЗАГОСТРЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СЕЛА

Принципово важливою ланкою реалізації курсу КПРС в аграрному секторі економіки проголошувалося використання людського фактора. Активно використовуючи потужний ідеологічний арсенал, влада намагалася переконати громадян, що її соціальна політика є єдино правильною і цілком спрямованою на задоволення зростаючих потреб населення. Однак, реальне життя засвідчувало зовсім інше.

Безперечно, що за період з XXII з'їзду КПРС (1961 р.) до початку 80-х рр. у напрямку поліпшення соціально-економічного і культурного розвитку села було досягнуто певних успіхів. Зокрема: прискорилися темпи росту реальних прибутків працівників села, було введено соціальне забезпечення та соціальне страхування колгоспників, у селі, як і в місті, перейшли до загальної середньої освіти, розширилася мережа сільських профтехучилищ (СПТУ), збільшилися капіталовкладення у невиробничу сферу села.

Так, однією з важливих сторін підвищення життєвого рівня сільських жителів України в зазначений період було підвищення їхньої купівельної спроможності. Усунувши потворні явища позаекономічної експлуатації колгоспників, влада для ефективності сільськогосподарського виробництва повинна була забезпечити матеріальні стимули до праці, тобто стабільний і прогресуючий рівень заробітної плати, гарантовані пенсії, соціальні виплати. Що і було здійснено.

Так, в Україні протягом 1965-1980 рр. заробітна плата колгоспника в розрахунку на одного працюючого збільшилися з 50 до 104 крб., а робітника радгоспу – з 72 до 135 крб.[40, 184]. Показово, що чим більш масово ставала міграція селян у міста, тим швидше зростала платня у колгоспно-радгоспному виробництві. Крім того, у відповідності з прийнятим у 1964 р. Законом про пенсії колгоспним ветеранам та інвалідам почали виплачувати за рахунок централізованого пенсійного фонду пенсії, які неодноразово підвищувалися. Так, середньомісячний розмір такої пенсії за цей же період зріс з 12,5 до 34,7 крб. [40, 185]. Питома вага прибутків, які отримувалися у вигляді стипендій, допомог та інших виплат і пільг із суспільних фондів споживання, у колгоспників наближалася до їх рівня у робітників та службовців. До цього слід додати доходи сімей колгоспників від особистих підсобних господарств. Незважаючи на це в 1980 р. сукупні прибутки сімей колгоспників та робітників радгоспів на 1 людину склали 68-70% аналогічних показників робітників промисловості. Але водночас витрати колгоспників на продукти харчування на 1 людину в порівнянні з витратами робітників та службовців склали 87-78%, а на культурно-побутові потреби – 35-51% [46, 60].

Протягом 70-х років значні зміни відбулися також у рівні освіти сільського населення. За цим показником село значно наблизилось до міста. Так, якщо в 1970 р. із кожної тисячі працюючих на селі, вищу та середню (повну і неповну) освіту мали 499 осіб, то в 1975 р. – 622, а в 1981 – 736, тобто 3/4 працівників села [46, 58]. Якщо в 1970 р. у місті на 1000 чоловік зайнятого населення осіб з вищою та середньою освітою було в 1,5 раз більше, ніж на селі, то в 1982 р. – лише на 14,8% [62, 160].

Такі позитивні процеси відбувалися, в значній мірі, завдяки інтенсивному будівництву в сільській місцевості України загальноосвітніх шкіл. Так, протягом 1971-1975 рр. було введено в дію шкіл на 706,3 тис., а протягом 1976-1980 рр. – на 480,1 тис. учнівських місць; дошкільних установ відповідно: на 99,1 та 144,3 тис. місць [40, 199].

Політика ліквідації культурно-побутових відмінностей між містом і селом передбачала також прилучення широких мас селянства до досягнень літератури та мистецтва. Для реалізації цього задуму в IX п'ятиріччі в сільській місцевості України в дію було введено клубів і будинків культури на 480,8 тис., а в X-й – на 226,8 тис. місць. Показово, що дев'ять з кожних десяти клубних новобудов цього періоду припадали на сільську місцевість. В результаті в 1980 р. в Україні нараховувалося 22,0 тис. сільських клубних закладів, 19,1 тис. сільських бібліотек, книжковий фонд яких, порівняно з 1975 р., значно зріс [40; 201, 215].

Переважна більшість культурно-освітніх закладів була збудована на кошти колгоспів і радгоспів. Час від часу керівні партійні органи організували так звані патріотичні ініціативи трудових колективів по наданню матеріальної допомоги зазначеним закладам. Така допомога була досить відчутною. Наприклад, щорічно сільськогосподарські підприємства України лише бібліотекам виділяли більш як мільйон карбованців.

У дорожньо-транспортному забезпеченні села також відбулися позитивні зміни. Зокрема, вже до 1980 р. жителі усіх центральних садиб колгоспів і радгоспів отримали змогу їздити рейсовими автобусами до районних та обласних центрів. Однак, загалом, через незадовільний стан доріг, в сільській місцевості автобусне сполучення було слабо розвинуте.

Не зважаючи на зазначені позитивні зрушення, соціально-побутова сфера українського села в кінці 70-х – на початку 80-х рр. залишалась найбільш відсталою і занедбаною. Капіталовкладення на одного українського селянина були майже в 10 разів меншими, ніж на одного жителя міста [70, 107]. В X п'ятиріччі питома вага капіталовкладень держави і колгоспів у невиробничу сферу українського села складала лише 13%, незважаючи на те, що за розрахунками вчених Сибірського відділення АН СРСР для оптимальної структури капіталовкладень в сільське господарство частка коштів на

створення об'єктів невиробничого призначення не повинна була бути нижчою 35-40% до загального об'єму витрат на весь комплекс робіт по розвитку сільського господарства [71, 136-137].

В результаті в 1980 році об'єм побутових послуг в сільській місцевості становив лише 27% від загального по Україні. Кількість цих послуг у розрахунку на одну людину в сільській місцевості була в 1,6 рази меншою, ніж у містах, а по ремонту взуття, автотранспортних засобів, хімчистці – в 3-6 разів [46, 59]. Більшість сільських жителів, за даними соціологічних опитувань, були невдоволені не якістю побутового обслуговування, а взагалі його відсутністю. Сільський сервіс зосереджувався в основному у райцентрах та центральних садибах. Тут в 70-х рр. набувають поширення майстерні по пошиттю одягу та ремонту взуття, по ремонту радіотелевізійної апаратури, відкриваються станції технічного обслуговування та ремонту автомобілів.

Існуюча на той час практика формування інвестиційних програм соціального переоблаштування села не враховувала різниці в рівнях розвитку галузей невиробничого призначення в міській та сільській місцевостях, більш високу вартість будівництва об'єктів невиробничої сфери села в порівнянні з аналогічними об'єктами міста. Так, усереднена сумарна вартість будівництва 1 м², облаштованого комунальними зручностями житла на селі була на 30-50% вищою ніж у місті. А в загальному об'ємі витрат на розвиток соціальної інфраструктури села частка капіталовкладень в житлове будівництво перевищувала 50% [71, 137].

В результаті державне житлове будівництво на селі велося більш низькими темпами ніж у містах. Так, у 60-ті рр. в середньому за рік у містах будувалося 11,3, а в сільській місцевості – 7,5 млн. м. житла (у 1,5 рази менше), у 70-ті відповідно - 13,6 і 5,32млн. м.² - тобто у 2,6 рази менше [72, 102]. Однак, завдяки тому, що 77% житла в селі будувалось на кошти самого населення, загалом протягом 1971-1975 рр. тут в дію було введено 31 млн. м² жилих будинків, а в 1976-1980 рр. – 21,3 млн. м². У містах же лише 10% житла було збудовано на кошти самого населення. В результаті в 1980 р. міський житловий фонд в Україні складав 440,7 млн. м² загальної площі житла, а сільський – 315,6 млн. м.² [40, 199].

Тобто, завдяки індивідуальному будівництву житла на селі проблеми недостатності житлових площ тут не існувало, однак житлові умови селян були без належних зручностей, культура побуту залишалась низькою. Оскільки, в загальній житловій площі села більше 78% займали індивідуальні будинки без зручностей, а громадські будинки були забезпечені водопроводом лише на 30%, каналізацією – на 23%, центральним опаленням – на 27% [46, 60], вирішення

житлово-комунальних проблем здійснювалося майже виключно шляхом саморозв'язання їх на місцях,

Також негативними соціальними наслідками для українського села обернулася реалізація концепції „неперспективних сіл”. Спочатку було розпочато процес укрупнення господарств, що на практиці означало волонтаристське об'єднання трьох – чотирьох і більше господарств в одне. Штучне об'єднання колгоспів і радгоспів пояснювалося необхідністю підвищення ефективності керівництва сільськогосподарським виробництвом, скороченням управлінського апарату. У переважній більшості випадків об'єднання здійснювалося примусово, без врахування природних та виробничих чинників, хоча формально відповідне рішення ухвалювалося демократично, на колгоспних зборах.

Також під пристойним приводом того, що високо механізованому сільському господарству мусять відповідати висококонцентровані форми розселення сільських працівників, відбувалося широкомасштабне скорочення сільських населених пунктів, а потім розділення їх на „перспективні” та „неперспективні”. Так, якщо в 1970 р. в Україні налічувалось 31280 сіл, то в 1979 р. - 29806, з них „перспективними” вважалось 18,8 тис. сіл. Однак, після вказівки липневого (1978 р.) пленуму ЦК КПРС щодо припинення передчасного віднесення сіл до „неперспективних”, число „перспективних” сіл збільшилося до 21,6 тис. [72, 105].

Малі села розглядалися як головна перешкода на шляху індустріалізації сільського господарства. Вважалось, що вони гальмують упровадження досягнень науково-технічного прогресу, знижують ефективність соціально-культурних перетворень. Тому у селах, що зараховувалися до числа „неперспективних”, заборонялося будівництво об'єктів соціальної сфери, закривали початкові та восьмирічні школи, фельдшерсько-акушерські пункти, ліквідовувалися сільські ради. До „неперспективних” сіл вважалось недоцільним підведення доріг з твердим покриттям. Внаслідок згубної соціально-економічної політики фактично відбулося розділення сіл на села першого, другого і третього сортів.

Якщо про економічні наслідки реалізації концепції „неперспективних” сіл можна говорити як про негативні, то соціальні наслідки були жахливими. Занепад і знищення малих сіл супроводжувалися масовою міграцією їх жителів у міста. Практика спростовувала необґрунтовану впевненість чиновників у тому, що жителі ліквідованих сіл обов'язково опиняться на центральних садибах і, отже, нікуди не подінуться від рідного колгоспу. До того ж, внаслідок об'єднання колгоспів і радгоспів, укрупнення виробничих бригад різко скорочувалися можливості людей знайти роботу за кваліфікацією та

бажанням. У поєднанні з низькою якістю житлово-побутових умов це стало важливою причиною міграції населення „неперспективних” сіл у міста. В результаті в кінці 70-х – на початку 80-х рр. значна кількість дрібних та малих сіл доживала свій вік старіючи і втрачаючи своїх останніх працездатних жителів.

Темпи скорочення сільського населення з кожним роком прискорювались. У 1965 р. вперше в історії України чисельність жителів села і міста зрівнялася, а в наступні роки співвідношення між ними постійно збільшувалося не на користь перших. Так, в 1970 р. при загальній чисельності населення України 47,1 млн. чол. міське складало 25,7, а сільське – 21,4 млн. чол., в 1975 р. – з 48,9 млн. відповідно: 28,6, та 20,3 млн. чол., в 1980 р. – з 50 млн. відповідно: 31 та 19 млн. чол., в 1982 р. – з 50,3 відповідно: 31,8 та 18,5 млн. чол. [40, 181].

Оскільки міграційні процеси на селі в першу чергу стосувалися найпродуктивнішої частини сільського населення – людей у віці 20-30 років, які мали змогу знайти застосування своїм робочим рукам, то кількість працівників, зайнятих у всіх галузях сільського господарства скоротилася з 6714 тис. у 1970 р. до 5866 - у 1980 р. і 5690 тис. в 1982 р. [40, 182].

Водночас з механічним відтоком населення на селі зменшувалася народжуваність і натомість, збільшувалася смертність. У 1979 р. вперше смертність стала більшою ніж народжуваність. У 1980 р. число померлих в українському селі перевищувало новонароджених на 14,2 тис. осіб [72, 107]. Почалася депопуляція сільського населення України.

У світлі сказаного в кінці 70-х – на початку 80-х рр. однією із центральних проблем у розвитку сільгоспвиробництва України було закріплення кадрів на селі, особливо кваліфікованих, та створення в колгоспах і радгоспах стабільних трудових колективів.

Найчисельнішою соціально-професійною групою сільськогосподарського виробництва були працівники некваліфікованої і малокваліфікованої праці. Справа полягала не у системі професійно-технічної освіти, а у тваринницькому виробництві, де професійні зміни відбувалися дуже повільно. Так, на початку 80-х рр. більш як 2/3 сільських жінок були зайняті важкою фізичною працею у тваринництві. Через низький рівень механізації та технічної оснащеності більшості тваринницьких ферм кваліфіковані спеціалісти тут були потрібні в обмеженій кількості.

Ключовою ж фігурою на селі був визначений механізатор, оскільки саме він повинен був втілити в життя гасло комплексної механізації, електрифікації, хімізації та меліорації сільського господарства. Підготовка механізаторських кадрів стала одним із пріоритетних напрямків розвитку сільського господарства. Здійснювалася вона через професійно-технічні училища та

значну кількість короткотривалих курсів. У 1980 р. в Україні нараховувалось 240 СПТУ. На цій базі випуск механізаторських кадрів кожного року збільшувався. Так, якщо у 1970 р. за усіма формами професійного навчання було підготовлено 145 тис. механізаторів, то у 1980 р. – 223 тис. [53, 298].

Однак, незважаючи на те, що щорічний випуск в Україні механізаторів перевищував 200 тис. чоловік, їхня чисельність в колгоспах, радгоспах та інших сільськогосподарських підприємствах протягом 1976-1982 р. збільшилася лише на 88 тис. Така ситуація склалася через особливо високу плинність в сільському господарстві саме механізаторських кадрів, передусім відносно краще підготовлених випускників СПТУ, 50% яких вибувало з господарств у перший же рік своєї діяльності [62, 162]. Справа у тім, що саме ця категорія працівників користувалася великим попитом у промисловості, будівництві, транспорті. До того ж і заробітна плата там була вищою, ніж у сільському господарстві. Тому проблема плинності механізаторських кадрів ставала дедалі гострішою.

В результаті зазначених негативних процесів в громадському секторі сільського господарства України уповільнилися темпи росту продуктивності праці, які в IX та X п'ятирічках щорічно складали 2-3%. Недостатні темпи росту продуктивності праці при високих темпах скорочення чисельності робітників обумовили ряд негативних соціально-економічних наслідків. Так, в X п'ятирічці порівняно з восьмою в колгоспах затрати праці зменшилися на 14%, а середньорічна чисельність робітників – майже на 30%, що обумовило по-перше - збільшення трудового навантаження на працюючих колгоспників, а по-друге – вимагало залучення в сільське господарство додаткової робочої сили. Так, чисельність залучених у 1982 р. до сільського господарства робітників інших організацій збільшилася порівняно з 1970 р. в 1,7 рази [62, 162-163].

Дефіцит робочої сили негативно вплинув на процес упорядкування режиму праці і відпочинку колгоспників. Річний фонд робочого часу колгоспників в більшості випадків перевищував межі тривалості робочого часу, які були встановлені в народному господарстві.

Відставання в розвитку галузей невиробничої сфери, залишковий принцип виділення ресурсів на житлово-комунальне та соціально-культурне будівництво села, невпорядкований, а частіше ненормований робочий день сільських працівників, обмежені можливості сільської молоді у використанні вільного часу – все це негативно відображалось на стабільності сільськогосподарських колективів, на ефективності та якості їх роботи.

Цілком зрозуміло, що за умов низької продуктивності праці у колгоспно-радгоспному виробництві масовий відтік працездатного населення кінець

кінцем досягнув тієї позначки, за якою розпочався занепад аграрного сектора економіки. Виникла загроза продовольчої кризи.

Отже, в кінці 70-х – на початку 80-х рр. в сільському господарстві України характерною була тенденція зниження порівняно з ІХ і навіть восьмою п'ятирічками темпів росту виробництва. Колгоспно-радгоспне виробництво, яке могло розкривати свій економічний потенціал лише за умов жорсткого адміністрування, відчужувало сільського трудівника від основних засобів виробництва, від участі в розподілі виробленої продукції. В результаті він перетворювався на поденника.

Держава вимагала від господарств за будь-яку ціну виробити визначену кількість продукції, при цьому не дбаючи про створення на селі належного рівня добробуту, забезпечення цивілізованих умов життя і праці селян. Життєвий рівень трудівників села був найнижчим серед усіх категорій населення України.

Політика, яку проводило союзне керівництво відносно сільського господарства України, була підпорядкована завданню вилучення ресурсів з аграрного сектора економіки республіки будь-якою ціною. Ця політика руйнувала основи розширеного відтворення у галузі, посилювала її відставання від інших галузей і, головне від суспільних потреб у продуктах землеробства і тваринництва.

Державна аграрна політика не відзначалася раціональністю. В ній панувало тяжіння до кількісних (валових) показників, тенденція до гігантоманії. Серйозні недоліки мали місце у землекористуванні, у системі сільського господарювання. Характерною рисою цього періоду було нееквівалентне співвідношення між зростанням обсягів сільськогосподарського матеріального виробництва і чисельністю апарату управління АПК.

Застарілі виробничі відносини, протиріччя у соціальній сфері підсилювали кризові явища, які накопичились на той час в аграрному секторі економіки України. Кінець 70-х – початок 80-х рр. став періодом, коли нагромадження цих явищ досягло кульмінації і призвело до серйозних ускладнень у продовольчому забезпеченні населення республіки.

РОЗДІЛ 2

ПРОДОВОЛЬЧА ПРОГРАМА ЯК ШЛЯХ ВИХОДУ ІЗ КРИЗИ

2.1. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОГРАМИ ТА НАПРЯМКИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УРСР

На початку 80-х років перед аграрним сектором економіки України постала складна проблема, вирішення якої вимагало широкомасштабних і ефективних заходів. Потрібно було не лише усунути диспропорцію між попитом та пропозицією на продукти харчування, а й забезпечити перехід сільськогосподарського виробництва на якісно новий науково-технічний та соціально-економічний рівень.

Зміст продовольчої проблеми визначав і основні шляхи її вирішення. По-перше, потрібно було знайти можливості для прискорення темпів розвитку сільського господарства взагалі і тваринництва зокрема; по-друге, - максимально скоротити втрати сільськогосподарської продукції на шляху від поля і ферми до столу споживача, і на цій основі збільшити вихід продукції на кожну одиницю сільськогосподарської сировини; по-третє, - вдосконалити структуру продовольчих товарів, пристосувати її до потреб людей; по-четверте, - збалансувати співвідношення продовольчих і непродовольчих товарів народного споживання з платоспроможним попитом на них.

Спеціальної масштабної програми в галузі сільського господарства за шістьдесят років радянської влади до початку 80-х років не було, тому з метою компенсації цієї прогалини у відповідності з рішеннями XXVI з'їзду КПРС було розроблено Продовольчу програму СРСР на період до 1990 року, яка була спрямована на комплексне вирішення продовольчої проблеми, забезпечення стійкого постачання населення всіма видами продуктів харчування у відповідності з науково обґрунтованими нормами, покращення структури харчування шляхом підвищення споживання високоякісних продуктів [74].

У травні 1982 р. пленум ЦК КПРС затвердив Продовольчу програму СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації. У ній було виділено дев'ять розділів: 1) основні підсумки і завдання розвитку АПК; 2) вдосконалення матеріально-технічної бази; 3) забезпечення транспортом, тарою; 4) виробництво основних видів продовольства; 5) посилення ролі науки в реалізації Продовольчої програми; 6) поліпшення соціально-побутових умов життя на селі; 7) підвищення ефективності діяльності сільгоспідприємств; 8) завдання союзних республік у реалізації продовольчої програми; 9) розвиток економічних зв'язків із зарубіжжям [75].

Водночас було прийнято ще п'ять спеціальних постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР: „Про поліпшення управління сільським господарством та іншими галузями агропромислового комплексу”, „Про заходи щодо вдосконалення економічного механізму та зміцнення економіки колгоспів і радгоспів”, „Про подальше зміцнення колгоспів і радгоспів керівними кадрами та спеціалістами, підвищення їх ролі та відповідальності у розвитку сільськогосподарського виробництва”, „Про заходи щодо посилення матеріальної зацікавленості працівників сільського господарства у поліпшенні якості сільгосппродукції”, „Про заходи щодо подальшого поліпшення житлових, комунально-побутових та соціально-культурних умов життя сільського населення”. Була також прийнята спільна постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС „Про додаткові заходи щодо закріплення у колгоспах, радгоспах та інших сільськогосподарських підприємствах працівників, зайнятих у тваринництві” [76].

Щодо аграрного сектора України то в питаннях його розвитку в зазначений період абсолютно чітко проявлялась відсутність самостійної аграрної політики комуністичної партії республіки. Усі рішення з аграрно-селянських питань, які приймалися з'їздами КПУ та пленумами її ЦК за змістом були ідентичні відповідним документам КПРС, які сприймалися як директиви. На пленумах ЦК КПУ розглядалися питання про сутність рішень ЦК КПРС і завдання щодо їх виконання українською республіканською партійною організацією. Акценти робилися на збільшенні виробництва і обсягу заготівель сільськогосподарської продукції у союзний фонд.

Тому на червневому (1982 р.) пленумі ЦК КПУ як завжди було обговорено сутність рішень травневого пленуму ЦК КПРС, визначено конкретні завдання і цифри щодо вирішення продовольчої проблеми в Україні. Стан продовольчого забезпечення населення республіки характеризувався так: „На душу населення в нашій республіці в 1980 році припадало в середньому 3182 калорії в день. Рекомендована медичною наукою оптимальна норма складає 2877 калорій, тобто на 10% нижча. Але структура харчування потребує поліпшення”.

На пленумі констатовалося, що причини загострення продовольчої проблеми полягають у диспропорції між платоспроможним попитом та темпами зростання виробництва і поставок продовольчих товарів високої якості, що за п'ятнадцять років з 1965 по 1980 рр. грошові прибутки населення республіки зросли в розрахунку на душу населення в 2,4 рази, а валова продукція сільського господарства – в 1,3 рази .

Однією з причин загострення продовольчої проблеми в Україні називалось також збільшення за цей період на 8 млн. чоловік міського

населення при одночасному зменшенні сільського на 3,5 млн. і при збільшенні загальної кількості населення республіки на 4,6 млн. чол. [6, 9-10].

Серед чинників недостатніх темпів зростання сільськогосподарського виробництва називалося порушення принципу економічної зацікавленості, коли закупівельні ціни не покривали витрат виробництва. Так, впродовж 70-х рр. закупівельні ціни на основні продукти сільського господарства зросли на 20%, а вартість послуг, техніки – в 1,5 рази (на 150%). Чистий прибуток колгоспів республіки протягом 1976-1980 рр. скоротився на 26%, а прибутки таких організацій, як Держкомсільгосптехніка і Мінм'ясомолпром за той же період зросли вдвічі. Тобто відбувалося перекачування коштів з однієї галузі в іншу [6, 11].

У листопаді 1982 р. на пленумі ЦК Компартиї України була прийнята Продовольча програма УРСР, яка затверджувала завдання агропромислового комплексу республіки на період до 1990 року, визначені травневим пленумом ЦК КПРС і підтверджені червневим пленумом ЦК КПУ. Продовольча програма УРСР була абсолютно близнюкова з союзною. Навіть окремим виданням у читацький світ вона не виходила.

В кінці 70-х – першій половині 80-х рр. в Україні було запроваджено також низку розробок, які поглиблювали і доповнювали Продпрограму. Це програми „Праця”, „Зерно”, „Цукор”, „М'ясо”, „Молоко”, „Корми”, „Протеїн”, „Меліорація”, „Овочі”, „Механізація” та інші. Окрім того в усіх колгоспах та радгоспах було складено розгорнуті комплексні плани заходів щодо виконання завдань Продовольчої програми.

Продовольча програма передбачала вирішення невідкладних, довготривалих і перспективних завдань. Невідкладні, найбільш важливі, завдання полягали в тому, щоб в стислий термін подолати незбалансованість у сфері споживання продуктів харчування, забезпечити безперебійне постачання ними населення. Перспективні ж завдання передбачали значне наближення до раціональних норм харчування, при оптимальному співвідношенні білків, жирів та вуглеводів; досягнення самозабезпечення країни стратегічно важливими продовольчими ресурсами, передусім зерном; створення стійких експортних та резервних ресурсів продовольства і продовольчої сировини.

У відповідності з програмою в XI п'ятиріччі, зберігаючи вже досягнуту рівновагу попиту та пропозиції на хліб, хлібобулочні та макаронні вироби, цукор, картоплю, планувалося забезпечити потреби в рибі, яйцях, крупах, кондитерських výroбах, маргарині, а також покращити постачання м'яса, молока, олії, плодоовочевої продукції. В XII п'ятиріччі основний акцент планувалося зробити на значному збільшенні виробництва продуктів тваринництва, овочів, фруктів, олії [6, 12].

Згідно завдань Продовольчої програми на кінець XI п'ятирічки споживання м'яса та м'ясопродуктів планувалося довести до 62 кг на душу населення в рік, а на кінець XII п'ятирічки – до 70 кг (при раціональній нормі споживання 82 кг); риби та рибопродуктів – відповідно до 18,7 та 19 кг; молока та молокопродуктів відповідно – до 318 та 330-340 кг (при раціональній нормі 405 кг), яєць – до 253 та 260 – 266 шт.; олії – до 10,4 та 13,2 кг; овочів та баштанних – до 110 та 126-135 кг (при раціональній нормі 146 кг); фруктів та ягід – до 49 та 66-70 кг (при раціональній нормі 113 кг); картоплі – до 115 та 110 кг; цукру – до 44,9 та 45,5 кг; хлібопродуктів – до 137 та 135 кг [40, 158].

Слід зазначити, що на момент прийняття Продовольчої програми, офіційний рівень споживання вищевказаних продуктів в Україні був таким: м'ясопродуктів – 57,7 кг, рибопродуктів - 18,1, молокопродуктів – 300 кг, яєць – 249 шт., олії – 9,5 кг, овочів та баштанних – 100 кг, фруктів та ягід – 43, картоплі – 106, цукру – 44,2, хлібопродуктів – 136 кг [40, 158].

Щоб забезпечити рівень споживання продуктів харчування, окреслений Продовольчою програмою, об'єми виробництва харчової промисловості республіки до 1985 р. планувалося підвищити на 24% порівняно з рівнем 1980 р. [77, 11]. Так, виробництво цукру у відповідності з республіканською програмою „Цукор” в XI п'ятирічці планувалося збільшити – в 1,5 рази – до 6 млн. т, а в XII п'ятирічці – в 1,7 рази (6,6 млн. т). Виробництво олії за десятиріччя планувалося збільшити в 1,4 рази, - до 1302 проти 941 тис. т, плодоовочевих консервів – в 1,5, масла – в 1,4, сирів – в 1,8 рази [78, 13].

В свою чергу сільське господарство України щоб забезпечити переробну та харчову промисловості необхідною кількістю сировини, зобов'язувалося виконати такі вимоги: довести середньорічне виробництво зерна в XI п'ятирічці до 51-52 млн. т, а в XII - й – до 53-54, проти 43,2 млн. т в десятій, цукрового буряку відповідно – до 57 і 60 проти 53,9 млн. т. При цьому урожайність зернових планувалося збільшити відповідно до 30-31 та 32-33 ц/га, проти 26,1 ц/га [6, 15-16].

Особлива увага в Продовольчій програмі приділялася збільшенню зборів та закупок зерна круп'яних культур, рису, гречки, проса, сильної та твердої пшениці, а також фуражних та зернобобових зернових культур. Так, державну закупівлю зерна сильної пшениці до 1990 р. порівняно з X п'ятирічкою намічалось збільшити у 2, твердої пшениці (класної) – в 4,5-5, пивоварного ячменю – в 2 рази. Питома вага сильної та твердої в загальному об'ємі пшениці, яка направлялася на вироблення муки, повинна була зрости з 17% в 1980 р. до 24% в 1985 р. та 39% в 1990р. [46, 29]

Посівні площі гречки намічалось збільшити до 400-500 тис. га, проса – до 400-450 тис. га. Валовий збір гречки до 1985 р. повинен був зрости до 407, а до

1990 р. – до 454 тис. т, проти 330 тис. т в X п'ятиріччі (в перспективі її виробництво планувалося збільшити в 2,3 рази), проса – відповідно до 553 і 634 проти 517 тис. т (в перспективі – в 2 рази більше). Урожайність проса планувалося збільшити до 22 ц/га, що на 51% більше, ніж в X п'ятиріччі, гречки – до 13 ц/га, що відповідно більше на 26% [5, 89].

Виробництво кукурудзи на зерно планувалося довести до 8-10 млн. т – тобто подвоїти, а урожайність підвищити до 36-37 ц/га [6, 17]. Площі під зернобобовими планувалося збільшити з 1194 в 1980 р. до 1579 - в 1985 р. і до 1700 тис. га у 1990 р., в результаті чого їх валові збори мали зрости до 3,6 - в 1985 р. та 4,1 млн. т - в 1990 р., проти 2,4 млн. т - в X п'ятиріччі. До 1990 р. урожайність зернобобових планувалося збільшити – до 24,2 ц/га, що на 23% більше порівняно з X п'ятирічкою [5, 88].

Виробництво м'яса планувалося довести до 3,9-4,1 млн. т в XI-й та 4,6 – у XII п'ятирічках, проти 3,5 млн. т - у X-й [83, 9], молока відповідно – до 22,5-23 і 24, проти 21,8 млн. т. До 1990 р. яєць планувалося виробляти 17,2, проти 13,5 млрд. шт.. Потреби населення в м'ясних продуктах, яйцях, повинні були повністю задовольнятися на 2000 рік [77, 11-12].

Таким чином, згідно завдань Продовольчої програми до 1985 р. порівняно з X п'ятирічкою виробництво м'яса в Україні планувалося збільшити на 17%, молока – на 8,2%, яєць на 15%, а це означало, що потрібно було в 2-3 рази перевищити темпи росту сільськогосподарського виробництва в 70-х роках [79, 92].

Згідно контрольних цифр до розробки Продовольчої програми УРСР, надісланих Держпланом СРСР Комісії Президії Ради Міністрів УРСР з питань АПК, об'єми поставок української сільськогосподарської продукції в загальносоюзний фонд до 1990 р. мали бути такими: м'яса та м'ясопродуктів – 1 млн. т, молока та молокопродуктів – 4440 тис. т, яєць – 2,3 млрд. шт. (табл. 14 Додатків).

Як свідчать матеріали таблиці, між урядом України та Держпланом СРСР відразу виникли суперечності з приводу об'ємів цих поставок. Вони не відповідали виробничим можливостям сільського господарства республіки. Можлива пропозиція найцінніших продуктів харчування була значно меншою контрольних цифр Держплану.

Однак, Держплан СРСР наголосив, що зазначені завдання слід вважати мінімальними і запропонував привести показники проекту республіканської програми у відповідність з названими ним контрольними цифрами на 1986-1990 роки, що і було зроблено.

Для досягнення зазначених цілей в програмі намічалися й основні напрямки їх досягнення. Вони формулювалися таким чином:

- пропорційний і збалансований розвиток АПК, вдосконалення управління, планування і економічного стимулювання у всіх його галузях з максимальною орієнтацією виробництва на досягнення високих кінцевих результатів;
- забезпечення високих темпів сільськогосподарського виробництва на основі послідовної його інтенсифікації, високоефективного використання землі, зміцнення матеріально-технічної бази, прискореного втілення досягнень науки та передового досвіду;
- покращення використання виробничо-технічного потенціалу АПК, значне підвищення віддачі від капітальних вкладень і матеріальних ресурсів, розвиток спеціалізації і концентрації виробництва на основі розширення міжгосподарських та міжгалузевих зв'язків;
- боротьба за економію та бережливість, скорочення втрат і підвищення якості сільськогосподарської продукції шляхом широкого втілення прогресивних технологій її виробництва, переробки та зберігання, організації перевезень спеціалізованим транспортом;
- подальше покращення соціально-побутових умов життя на селі [75].

Таким чином, Продовольча програма охоплювала науково-технічні, економічні, організаційні і соціальні аспекти.

Завдання заходів щодо поліпшення управління агропромисловим комплексом полягали в тому, щоб пов'язати роботу сільського господарства і обслуговуючих його галузей промисловості, транспорту, торгівлі, підпорядкувати всю їхню діяльність спільній кінцевій меті – виробництву в достатній кількості високоякісних продуктів харчування і своєчасній доставці їх до споживача. Для цього постановою Ради Міністрів СРСР „Про порядок планування та матеріально-технічне постачання в системі АПК СРСР” діяльність підприємств та організацій системи Міністерств сільського господарства, плодоовочевого господарства, меліорацій та водного господарства, промисловості, м'ясної та молочної промисловості, рибного господарства, заготівель, сільського будівництва, Держкомсільгосптехніки, Державного комітету по лісовому господарству, Головного управління мікробіологічної промисловості, які входили до складу агропромислового комплексу УРСР, стала плануватися як єдине ціле, з розбивкою на галузі [80, 4]. А у відповідності до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР „Про покращення управління сільським господарством та іншими галузями АПК” (травень 1982 р.) [76, 7] АПК виділявся як самостійний об'єкт планування і управління.

В 1983 р. при Раді Міністрів УРСР було створено Комісію Президії Ради Міністрів УРСР по агропромислому комплексу, яка наділялася широкими повноваженнями, і разом із обласними агропромисловими об'єднаннями

повинна була забезпечувати виконання планів виробництва та закупок сільськогосподарських продуктів, а також поставок їх в загальносоюзний фонд на основі прискорення науково-технічного прогресу, а також взаємопов'язані відносини всіх підприємств по переробці та зберіганню продукції.

Діяльність Комісії була зосереджена на освоєнні науково обґрунтованих систем землеробства та тваринництва, ефективному використанні виробничих ресурсів, розвитку спеціалізації та концентрації виробництва, вирівнюванні економічних умов господарювання, соціальному переоблаштуванні села, підготовці кадрів середньої ланки та масових професій.

Велике значення у системі організаційних заходів надавалось зміцненню районної ланки управління. Відповідно до рішень травневого (1982 р.) пленуму ЦК КПРС та Типового положення про районне агропромислове об'єднання, затвердженого у листопаді 1982 р. Радою Міністрів СРСР, в усіх районах України було утворено агропромислові об'єднання (РАПО). До складу РАПО входили всі сільськогосподарські підприємства і організації, які знаходились на території району, незалежно від відомчої належності. До них відносились: колгоспи, радгоспи та інші державні і міжгосподарські сільськогосподарські підприємства та організації: насінневі і племінні господарства, плодопитомники, птахофабрики, племінні станції, сортовипробувальні ділянки, підприємства Сільгоспхімії та Сільгоспенерго, станції по захисту рослин, ветеринарні служби, Держсільтехнагляд, відділи капітального будівництва та інші.

Вищим органом управління РАПО являлась рада об'єднання, яка утворювалася районною Радою народних депутатів. До складу ради входили: голова районного управління сільського господарства – голова Ради об'єднання, голови колгоспів і директори радгоспів, а також керівники підприємств і організацій інших галузей АПК [76, 5].

Ради РАПО на основі контрольних цифр визначали колгоспам і радгоспам планові показники; представляли проекти державних планів закупок сільськогосподарських продуктів на затвердження районної Ради народних депутатів; розглядали проекти планів інших підприємств і організацій, які входили до складу РАПО. Ради розподіляли виділені для сільськогосподарських підприємств ліміти капітальних вкладень, бюджетні асигнування і кредити, а також матеріально-технічні ресурси; були наділені також правом узгоджено з вищими відомчими органами перерозподіляти у разі необхідності між підприємствами та організаціями, які входили до складу РАПО (з їх згоди), 10-15% виділених їм матеріально-технічних ресурсів та неосвоєних капіталовкладень [80, 18]. Таким чином, значну частину

матеріально-технічних ресурсів можна було сконцентрувати на подоланні „вузьких місць” і невідповідностей.

Їм також надавалося право затверджувати на основі типових нормативів розцінки (тарифи) на послуги і роботи, які виконували підприємства і організації в середині об'єднання незалежно від їх відомчої належності, а також встановлювати розрахункові ціни на худобу, корма, матеріали та інші ресурси, які взаємно поставлялися колгоспами та радгоспами. Мова йшла про те, щоб, використовуючи цінові важелі, поставити всі підприємства та організації РАПО, і передусім колгоспи та радгоспи, в приблизно рівні умови виробництва і отримання прибутку, матеріального стимулювання і вирішення соціальних питань. Ради РАПО отримали право розробляти на основі пропозицій колгоспів, радгоспів та інших організацій РАПО перспективні плани спеціалізації та розміщення виробництва сільськогосподарської продукції.

Подальші зміни у системі управління агропромисловим комплексом було здійснено у відповідності до рішень квітневого (1985 р.) пленуму ЦК КПРС і постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР „Про подальше вдосконалення управління агропромисловим комплексом”, прийнятої в листопаді 1985 р. [81], згідно якої за необхідне було визнано створення республіканського Державного агропромислового комітету (Держагропрому УРСР), який став центральним органом управління АПК України.

Держагропром УРСР було створено на базі спрощених міністерств: сільського господарства, плодоовочевого господарства, м'ясної і молочної промисловості, харчової промисловості і держкомітету УРСР по виробничо-технічному забезпеченню сільського господарства.

Окрім безпосередньо підпорядкованих Держагропрому галузей та підприємств, в нього входили міністерства хлібопродуктів, водного господарства, рибного господарства, Державний Комітет УРСР по лісовому господарству, а також Центросоюз із збереженням функцій і прав.

На виконання завдань Продовольчої програми було спрямовано також створення в ЦК КПУ, крайкомах і обкомах партії об'єднаних відділів сільського господарства і харчової промисловості, а після утворення Держагропрому відділів по керівництву агропромисловим комплексом, що повинно було дати можливість оперативніше оординовувати діяльність всіх галузей агропромислового комплексу, контролювати дії міністерств, відомств та їх місцевих органів.

2.2. СПРОБА ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ЗЕМЛЕРОБСТВА, ТВАРИННИЦТВА ТА РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНИХ ГАЛУЗЕЙ

Продовольчою програмою передбачалося значне зміцнення матеріально-технічної бази агропромислового комплексу України, підвищення в ньому рівня фондооснащеності та фондоозброєності праці, покращення використання виділених ресурсів та виробничого потенціалу, значне оновлення основних фондів, технічне переозброєння сільського господарства, переробних галузей та виробничої інфраструктури, оскільки комплекс цих заходів є важливим фактором інтенсифікації виробництва в агропромисловому комплексі.

Так, на розвиток АПК України у XI п'ятиріччі планувалося направити 33,1, а в XII-й - 35,5 млрд. крб. капіталовкладень, що становило третину, а безпосередньо для сільського господарства – 27-28% загального обсягу капіталовкладень у народне господарство [82]. Протягом 10 років основні виробничі фонди сільського господарства України мали збільшитися в 1,5, а енергетичні потужності господарств – в 1,6 рази [6, 13].

На фоні широкомасштабних завдань, які ставила Продовольча програма стало зрозуміло, що продовження політики матеріально-технічного забезпечення сільського господарства знаряддями праці тієї структури, асортименту та якості, які склалися в період, коли на першому плані стояла не якісна, а кількісна оцінка виробництва, не дозволяло здійснити його перехід на переважно інтенсивний шлях розвитку. Продовольча програма орієнтувала фондovиробників на перехід від виробництва та поставок сільському господарству окремих машин до виробництва і поставок комплексних технологічних систем. Ось чому такою нагальною була структурна перебудова фондovиробничих галузей, на що в Продовольчій програмі передбачалося виділення значних коштів. Так, при загальному прирості капіталовкладень в АПК СРСР в XI п'ятиріччі на 8,9%, вкладення в тракторне та сільськогосподарське машинобудування збільшувалися майже в 1,9 рази (в УРСР – в 1,6 рази і склали 420 млн. крб. [78, 13]), в машинобудування для тваринництва та кормовиробництва – на 49%, в мікробіологічну промисловість – на 45%, у виробництво обладнання для харчової промисловості – на 75%, в дорожнє будівництво для сільської місцевості – на 42% [38, 19], у хімічну промисловість УРСР – на 14% [78, 13]. В XII п'ятиріччі планувалися ще більші структурні зрушення

В результаті зазначених змін зросли поставки сільськогосподарської техніки. Так, протягом 1981-1985 рр. сільське господарство України отримало 256,7 тис. тракторів 67,7 тис. зернозбиральних, 3,1 тис. кукурудзозбиральних, 11,2 бурякозбиральних, 6,39 тис. картоплюзбиральних комбайнів, 139,8 тис.

тракторних плугів, 161,1 тис. тракторних сіялок, 214,8 тис. шт. культиваторів [3, 114; 83, 108 розрахунки автора]. Протягом XII п'ятирічки передбачалося поставити 270 тис. тракторів, 248 тис. вантажівок, 61 тис. зернозбиральних комбайнів [33, 23].

Протягом 1981-1985 рр. державними сільськогосподарськими підприємствами, організаціями та колгоспами було введено в дію такий об'єм виробничих потужностей: тваринницьких приміщень (включаючи механізовані ферми і комплекси) для великої рогатої худоби на 2,7 млн. скотомісць, для свиней – на 1,5 млн., для овець – на 82 тис., для птиці – на 16 млн., птахофабрик яєчного напрямку – на 33,7 млн. голів птиці в рік, кормоцехів для тварин – на 140 тис. т на добу; сховищ для картоплі, овочів, фруктів – на 851 тис. т одночасного зберігання; силосних і сінажних споруд – на 32393 тис. м³; магістральних водопроводів сільськогосподарського призначення – 891 км; внутрішньогосподарських доріг з твердим покриттям – 16,3 тис. км; комбікормових підприємств і цехів – на 14,4 тис. т комбікорму на добу; тепличних комбінатів – 180 га [3, 107].

Зріс рівень комплексної механізації робіт на тваринницьких фермах: на фермах великої рогатої худоби – з 46% - у 1980 р. до 54% - у 1985 р., на свинофермах відповідно – з 54 до 58%, на птахофермах – з 61 до 67% [39, 259].

В результаті інтенсивного насичення сільського господарства матеріально-технічними засобами енергоозброєність одного працюючого збільшилася з 21,0 в 1981 р. до 25,9 кінських сил в 1985 р. (на 23,3%), фондоозброєність праці в розрахунку на одного робітника галузі складала відповідно 11 тис. проти 8,4 тис. крб., а забезпеченість основними виробничими фондами сільськогосподарського призначення в розрахунку на 100 га угідь – 143,4 проти 115,6 тис. крб. [3, 37-40; 83, 28-31]. Фондовіддача зросла за цей період з 438 до 617 крб. [26, 151].

Водночас у XI п'ятирічці планувалося істотно змінити напрямки використання капіталовкладень. При подальшому збільшенні обсягів капіталовкладень центр ваги планувалося перенести на їх віддачу, зростання продуктивності сільського господарства. Найбільшої віддачі сподівалися від запланованого приросту продукції при підвищенні родючості ґрунтів, реконструкції виробничих об'єктів, будівництві агрокомплексів, складів, сховищ. Вдвоє зростали вкладення у кормовиробництво [78, 12].

В XI п'ятирічці розміри посівних площ не розширювалися, а тому основним шляхом збільшення валових зборів сільськогосподарських культур залишалося підвищення урожайності. Шляхи, якими планувалося цього досягти, були відомі: впровадження індустріальних технологій вирощування, застосування більш урожайних сортів та гібридів, добре організована система

насінництва; збільшення внесення органічних та мінеральних добрив; раціональне розміщення культур по зонах і районах; краще використання меліорованих земель, правильні сівозміни; раціональні системи та способи обробки ґрунту, посіву, догляду за рослинами, високоефективне використання техніки, добрив, трудових ресурсів, прискорення втілення у виробництво досягнень науки і передового досвіду, впровадження ефективних заходів економічного стимулювання виробництва та продажу продукції державі.

Більша частина об'ємів впровадження досягнень науково-технічного прогресу здійснювалася в рослинництві. Так, в XI п'ятиріччі частка рослинництва у витратах на впровадження і розширення об'ємів застосування прогресивної технології, механізації та автоматизації виробничих процесів в сільському господарстві складала 79,2%, що дозволило до 1985 р. довести питому вагу площ, на яких застосовувалися індустриальні технології, в посівах озимої пшениці до 23%, кукурудзи - до 85,4% (що в 6,2 рази перевищувало рівень 1980 р.), рису і сої – до 40,7 та 56,4% [30, 27], цукрового буряку – до 72%, соняшнику до третини всіх посівів [36, 68]. А на кожному інтенсивному гектарі порівняно з гектаром, на якому застосовувалась традиційна агротехніка вирощування, приріст, наприклад, зерна озимих складав більше 13ц, кукурудзи на зерно – 12, цукрового буряку – 36, соняшнику – 3,5, картоплі – 52, овочів – 51 ц [84, 22].

Так, в XI п'ятиріччі в десяти областях України на інтенсивних полях з озимими зерновими зібрали по 40 і більше ц/га зерна, а в Черкаській, Закарпатській, Хмельницькій, Херсонській, Тернопільській і Чернівецькій - по 42-44 центнера. Найбільший приріст, завдяки впровадженню прогресивної технології, було отримано в господарствах Івано-Франківської–22,5 ц, Хмельницької–18, Закарпатської–17,5, Волинської і Рівненської областей – 15ц/га. Рекордні урожаї було отримано хліборобами Чемеровецького і Волочиського районів Хмельницької області, Хрестинівського – Черкаської – по 51-55 ц пшениці з гектара [3, 47; 83, 38].

У Продовольчій програмі зазначалось, що важливим фактором збільшення виробництва продукції сільського господарства являється підвищення ефективності меліоративних заходів. За десятиріччя на Україні планувалося ввести в експлуатацію не менше як 1 млн. га зрошуваних і 1,3 млн. га осушених угідь. Намічалось завершити будівництво Дунай – Дністровської і Каховської зрошувальних систем, другої черги каналу Дніпро-Донбас, почати спорудження третьої черги Північно-Кримського каналу, першої черги Приазовської зрошувальної системи і Сірогозького магістрального каналу, розгорнути будівництво Дніпро-Бузького гідровузла [85, 17]. До 1990 р. меліоровані площі в Україні мали досягти 6,4 млн. га [6, 24].

В результаті на кінець XI п'ятирічки питома вага зрошуваних і осушених земель складала 12,5% усіх сільськогосподарських угідь, на них було отримано 1/5 частину продукції рослинництва. Найбільшу питому вагу меліоровані землі займали у виробництві овочів – 44%, також на них вирощувалося 22% кормів і 12% зерна [36, 168].

Важливий напрямок подальшого розвитку меліорацій партійне керівництво вбачало у створенні великих зон гарантованого виробництва сільськогосподарської продукції на промисловій основі, де в першу чергу повинні були застосовуватися науково-обґрунтовані агротехнічні заходи, кращі сорти і гібриди, передові технології. Планувалося здійснити перехід від будівництва дрібних зрошувальних систем на примітивній технічній основі до будівництва великих, на найсучаснішому технічному рівні, які б охоплювали великі масиви землі.

Надзвичайно важливе місце в системі заходів по забезпеченню підвищення урожайності сільськогосподарських культур відводилось, як і належить, раціональній системі добрив та хімізації. Згідно завдань жовтневого (1982 р.) пленуму ЦК Компартії України до кінця XI п'ятирічки внесення органічних добрив планувалося довести в зоні Полісся до 15-20, у Лісостепу – до 10-12, у зоні Степу – до 8-10 т на гектар, проти 7 т, які вносились в середньому на рік у всіх категоріях господарств України в X п'ятирічці [82]. Взагалі під усі посіви планувалося вносити до 290-300 млн. т органічних добрив у рік, проти 201,4 млн. т – у X п'ятирічці [66, 32].

Виробництво мінеральних добрив в XI п'ятирічці планувалося збільшити на 23%, а хімічних засобів захисту рослин – у 1,7 рази [6, 34]. В результаті до 1990 р. виділення мінеральних добрив Україні планувалося збільшити до 5075,5 тис. т в рік (в перерахунку на поживні речовини) [33, 20].

Особлива увага зверталася на покращення якості мінеральних добрив. Виробництво висококонцентрованих і складних добрив в 1990 р. планувалося довести до 90% загального об'єму їх випуску (порівняно з 83% в 1980 р.) Якщо в 1980 р. середній вміст поживних речовин в міндобривах становив 38%, то до 1985 р. цей показник планувалось збільшити до 42, а до 1990 р. до 44 %. З 1988 р. добрива для сільського господарства планувалося випускати лише в гранульованому чи крупнокристалічному вигляді.

Водночас розширювалося виробництво високоефективних препаратів захисту рослин, планувалося повністю задовольнити потреби сільського господарства в гербіцидах, що дозволило б підвищити віддачу від їх застосування на 12-15% [46, 13].

Для поліпшення якості хімізації було створено спеціальну організацію – республіканське об'єднання „Укрсільгоспхімія”, на зміцнення матеріально-

технічної бази якої в XI п'ятиріччі виділялося 732 млн. крб. державних капіталовкладень – у 2,6 рази більше, ніж у X п'ятиріччі [85, 17]. Водночас значна увага зверталась на необхідність швидкого і повного використання в хімічній промисловості введених потужностей, тому що на початок 80-х рр. вони були завантажені на 80-85% [6, 35].

Значна увага в Продовольчій програмі приділялась охороні ґрунтів від руйнування. В кожній області були розроблені комплексні заходи по їх захисту від вітрової і водної ерозії, обсяги вапнування і гіпсування кислих та солонцевих ґрунтів на період до 1990 р. В результаті в XI п'ятиріччі щороку ґрунтозахисні роботи виконувалися на площі понад 10 млн. га [67, 83]. Площі, на яких був проведений комплекс гідротехнічних та агротехнічних заходів по протиерозійній обробці ґрунту, склали в районах, які підлягали вітровій ерозії, 11,7%, водній – 11,9% всіх сільськогосподарських угідь. На 26% посівних площ застосовувалася безвідвальна обробка ґрунту [26, 170].

В результаті зазначених заходів по впровадженню інтенсивних технологій в землеробство за десятиріччя планувалось значно підвищити урожайність сільськогосподарських культур.

А в цукровому підкомплексі основна проблема полягала не в урожайності, а в підвищенні цукристості коренеплодів, а також в досягненні стабільності виробництва. Дуже важливим було питання прискорення терміну збору та переробки цукрового буряка, оскільки його тривалість в АПК України перевищувала 130 діб, в результаті чого щорічний недобір цукру становив 200 тис. т [6, 18].

Справа в тому, що особливо інтенсивний приріст ваги коренеплодів і цукристості відбувається з третьої декади серпня – та у вересні. Тому, якщо господарства розпочинали збирати буряки навіть з 1 вересня (а насправді збір розпочинали ще раніше), то до 10 вересня на кожен корінь втрачали 30-40 г приросту, а до 20 вересня – 70-75 г і цукристість [86, 1-2]. Тому дуже важливо було скоротити термін збору урожаю, щоб розпочинати його якомога пізніше. Перед галузями, що займалися переробкою та збереженням продукції, Продовольча програма ставила завдання сезон цукроваріння довести до 100 діб [6, 18].

Для досягнення цього результату планувалося вжити широких заходів по розвитку матеріальної бази буряківництва та цукрової промисловості, механізації, автоматизації виробничих процесів, впровадженню досягнень науково-технічного прогресу. Рентабельність галузі планувалося підняти шляхом підвищення з 1 січня 1983 р. закупівельних цін на цукровий буряк. Було поставлено завдання прискорити створення і впровадження

високопродуктивних сортів та гібридів однонасінного цукрового буряка з цукристістю 17-18 % [13, 18].

Важливу роль у підвищенні ефективності збереження коренеплодів та скороченні їх втрат на шляху від поля до переробки повинно було відіграти впровадження досягнення українських вчених, яке полягало в обробці буряку консервантами, які пригноблювали інтенсивність фізіологічних, біологічних та мікробіологічних процесів. Так, використання 3-4 літрів 15% розчину вуглеаміаку на 1 т коренеплодів дозволяло скоротити втрати цукристості при збереженні буряку в кагатах в 1,6 рази і в декілька разів знизити втрати від загнивання коренеплодів [46, 32].

На перспективу планувалося втілення поточного та поточно-перевалочного способів збирання цукрового буряку без ручного доочищення, та забезпечення надходження його на заводи у встановлений графіком термін, як правило, в день збирання, що мало звести до мінімуму втрати цукру на шляху від поля до заводу.

Цукрові заводи великої потужності в перспективі повинні були облаштовуватися комплексно механізованими сховищами зі стаціонарним обладнанням, які на 2-3% за сезон зменшували втрати буряку і в 4 рази підвищували продуктивність праці в порівнянні зі складами з фронтальними буртовкладальними машинами [84, 26].

У картоплярстві, щоб забезпечити виконання завдань Продовольчої програми, планувалося вирішити такі питання: поглибити спеціалізацію і концентрацію робіт по селекції картоплі, зміцнити матеріально-технічну базу підкомплексу; прискорити створення і впровадження у виробництво нових високопродуктивних сортів картоплі, різної скороспілості, стійких до основних хвороб і придатних для механізованого вирощування, збирання, а також тривалого зберігання. На перспективу планувалося поступово зменшити втрати картоплі шляхом скорочення терміну агротехнічних робіт по її вирощенню, забезпечення своєчасного збирання, а також за рахунок введення практики закладання картоплі на зберігання в місцях виробництва.

Згідно завдань Продовольчої програми значні темпи розвитку передбачалися в плодоовочевому підкомплексі, який на початку 80-х рр. був слабкою ланкою продовольчого комплексу. Незважаючи на те, що в 1982 р., як свідчить таблиця 15 Додатків, планові завдання по заготівлі овочів було виконано лише на 20%, фруктів – на 7%, за дві п'ятирічки споживання овочів планувалося збільшити на 40%, а фруктів – в 1,8 рази. Частка овочів захищеного ґрунту в структурі споживання мала зрости з 4% до 5,4% [87, 118]. Основний приріст виробництва планувалося досягти завдяки росту урожайності на основі інтенсифікації процесу виробництва.

Оскільки однією із основних причин відставання в заготовках овочів, фруктів та ягід була незацікавленість господарств у нарощуванні об'ємів їх виробництва через низьку економічну ефективність плодоовочівництва, для виправлення ситуації з 1 січня 1983 р. планувалось підвищити закупівельні ціни на зазначену продукцію [21, 56].

Перед галузями, що займалися переробкою та збереженням сільськогосподарської продукції ставилося завдання вжити заходів, щоб не менше як 80%, а до 1990 р. – 100% картоплі, овочів і фруктів зберігалися у капітальних складах [6, 30]. Для цього в XI п'ятиріччі в 1,6 раза збільшувалися капіталовкладення у будівництво складів, сховищ, холодильників, переробних підприємств у місцях виробництва цієї продукції [83, 13]. В результаті протягом 1981-1985 рр. в дію було введено сховищ для картоплі, овочів, фруктів – на 851 тис. т одночасного зберігання [3, 10].

До кінця XII п'ятирічки планувалося завершити перехід до приймання худоби, птиці, молока, картоплі, овочів, плодів та ягід безпосередньо в колгоспах та радгоспах. Вивозити продукцію планувалося транспортом заготівельних організацій методом центровивозу. Всі зазначені заходи в комплексі дозволяли значно скоротити втрати продукції і підвищити її якість. Зокрема за рахунок скорочення втрат на кінець XI п'ятирічки в Україні на продовольчі цілі планувалося направити 4 млн. т зерна, 8 млн. т цукрових буряків, 1,7 млн. т картоплі, понад 1 млн. т овочів [78, 13].

Окрім того, з метою покращення якості продукції землеробства Держплан УРСР по дорученню Ради Міністрів УРСР розробив і надав Держплану СРСР пропозиції по створенню міжгалузевих інспекцій по якості сільгосппродукції і продуктів її переробки [33, 156].

Наступною особливо актуальною проблемою, якій в Продовольчій програмі приділяється багато уваги, було підвищення ефективності тваринництва, яке було визнано ударним фронтом на селі. На перший план у тваринництві також висувався фактор інтенсифікації, вказувалось на необхідність удосконалення якісного складу поголів'я, поліпшення племінної роботи, розведення тварин високопродуктивних порід.

Усталені традиції споживання, природні умови та структура кормового балансу і надалі відводили яловичині і свинині провідне місце в м'ясних ресурсах України. Однак, планувалося збільшити питому вагу м'яса птиці і розширити відгодівлю овець, розведення кролів, вирощування риби. В результаті в 1985 р. питома вага яловичини у загальному виробництві м'яса становила 49,6%, свинини – 32,7, м'яса птиці 13,9, м'яса кролів – 2,1, баранини 1,4% [39, 93].

Згідно завдань Продовольчої програми здавану вагу молодняку великої рогатої худоби планувалось довести до 400-500 кг, і у віці не більше 16-18 місяців [6, 27]. До 1985 р. в розрахунку на одну корову намічалось виробляти 410 кг яловичини проти 348 кг - у 1980 р. [39, 199]. А такі завдання вимагали застосування інтенсивних методів відгодівлі, різкого підвищення середньодобового приросту ваги, і в результаті – скорочення терміну відгодівлі. М'ясне виробництво в найкоротші терміни планувалось перевести на спеціалізовану основу, тому наголошувалось на необхідності створення маточного стада м'ясних порід худоби.

Велика увага приділялась подальшому розвитку свинарства як найприбутковішої галузі тваринництва. Збільшення виробництва свинини планувалось забезпечити покращенням селекційно-плеємної роботи та впровадженням передових методів розведення свиней. Планувалось створити великі центри по вирощуванню гібридних порід, які б давали середньодобовий приріст ваги 800 г при витратах на 1 кг приросту 4 кормових одиниць [88, 48], порівняно з 268 г та 9,56 кормових одиниць - в середньому в X п'ятиріччі [39, 234].

Виробництво баранини повинно було зростати за рахунок переведення вівчарства на промислову основу, що передбачало комплексну механізацію ферм; покращення відгодівлі та підвищення здаваної ваги овець з 37 до 42-45 кг; збільшення виходу ягнят в середньому по республіці з 85-86 до 95-100 голів на 100 маток [46, 45].

Виробництво м'яса птиці планувалось нарощувати за рахунок розвитку м'ясного птахівництва навколо великих міст та промислових центрів, а також розширення та реконструкції існуючих птахофабрик. Планувалось збільшення виробництва м'яса гусей, качок та індиків на основі подальшого розширення мережі спеціалізованих господарств.

Велика увага в Продовольчій програмі приділяється подальшому розвитку молочного підкомплексу. Мінімальні надої від однієї корови планувалось довести до 3-4 тис. кг на рік [6, 25], проти 2367 кг в середньому в X п'ятиріччі [39, 178]. Важливим напрямком інтенсифікації молочного тваринництва залишалось підвищення продуктивності корів за рахунок широкомасштабної селекції з метою формування високопродуктивного стада, придатного до промислових технологій. В XI п'ятиріччі селекційно-плеємна робота проводиться в 312 плеємних заводах і радгоспах і 116 плеємних об'єднаннях України [84, 24]. Зазначена робота проводилась у всіх планових породах великої рогатої худоби з використанням генофонду кращих зарубіжних порід.

Так, найпродуктивнішою молочною породою корів у світі є чорно-ряба та її різновиди, зокрема голштино-фризський. На початку 80-х рр. надої дорослої корови цієї породи в багатьох країнах світу становили 5800-6000 кг молока з вмістом жиру 3,6-3,7%. В Україні питома вага чорно-рябої худоби в 1980 р. становила 20%. Голштино-фризька порода була представлена значною кількістю імпортованих племінних биків і їх нащадків, які склали – 12% загальної кількості виробників чорно-рябої породи. Схрещування з голштино-фризом забезпечувало збільшення надоїв на 900-1000 кг від корови. В результаті формувалися типи з надоями більше 5 тис. кг молока за лактацію з вмістом жиру 3,6 – 4%. Для цього було створено 21 елеватор, де вирощували биків - виробників і перевіряли молочні якості їх дочок. Найбільший ефект використання голштино-фризьких биків для покращення чорно-рябої худоби досягався в господарствах, які забезпечували на корову 60-65 ц кормових одиниць в рік, при середньодобовому прирості 700-800 г. При зниженні рівня годування до 40-45 ц перевага голштино-фризьких биків над чорно-рябими ставала незначною [89, 24-28].

Водночас продовжувалася робота по створенню української породи великої рогатої худоби на основі розмноження чернігівського і придніпровського м'ясного типів.

Важливим напрямком підвищення економічної ефективності тваринництва мало стати переведення його на промислову основу шляхом розширення та реконструкцій вже існуючих ферм та будівництва нових великих високо механізованих свино- та птахофабрик, молочних комплексів, та комплексів по відгодівлі молодняку великої рогатої худоби, а також розширення застосування в них прогресивних технологій. Так, в XI п'ятиріччі 11,6 тис. ферм в Україні планувалося перевести на поточно-цехову систему виробництва молока, яка в порівнянні з традиційною забезпечувала більш вузьку спеціалізацію операторів, що дозволяло підвищити продуктивність корів, зменшити витрати кормів, і в результаті знизити собівартість молока [90, 25].

Дану технологію було розроблено і апробовано на фермах Львівської області в 1976 р., в цій же області вона була найпоширенішою і найрезультативнішою. Так, у колгоспі ім. Лопатіна Сокальського району цієї області впровадження зазначеної технології дозволило протягом XI п'ятирічки в 1,5 рази підвищити продуктивність корів і довести середньорічний удій до 4923 кг [24, 6].

Сприятливі умови для створення широкої мережі спеціалізованих, міжгосподарських підприємств та об'єднань планувалося забезпечити

поглибленням спеціалізації і підвищенням концентрації виробництва продукції тваринництва на основі міжгосподарської кооперації.

Перед галузями, що займалися переробкою та збереженням сільськогосподарської продукції, ставилося завдання потужності по переробці м'яса і молока привести у відповідність до сировинних ресурсів, забезпечити розвиток масложирової промисловості, наростити потужності холодильників. Окрім того, з метою переходу на приймання худоби і молока у місцях їх виробництва, з наступними розрахунками за прийняту худобу Міністерство м'ясної і молочної промисловості розробило заходи і узгодило об'єми приймання худоби і молока безпосередньо в господарствах по роках до 1990 р. [33]. А у відповідності з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 8 січня 1981 р. „Про додаткові заходи по збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах громадян” темпи закупівлі надлишків зазначеної продукції у населення колгоспів і радгоспів повинні були постійно зростати [33, 5-7].

Незважаючи на важливість зазначених напрямків підвищення економічної ефективності тваринництва, вирішальне значення для його піднесення мало створення міцної кормової бази. Розвитку цієї галузі у Продовольчій програмі приділено відповідну увагу.

Проблема кормів у більшості господарств була одним з вузьких місць. Особливо це стосувалося Дніпропетровської, Одеської, Харківської, Запорізької областей, де на умовну голову худоби вироблялося 23-25 ц кормових одиниць на рік. Перед кормовиробництвом республіки було поставлено завдання за десятиріччя в 1,3 - 1,4 рази збільшити виробництво всіх видів кормів. В 1985 р. планувалося отримати 91, а в 1990 р. – понад 100 млн. т кормових одиниць, проти 73 млн. т - у X п'ятиріччі [85, 18]. Заготівлю кормів на 1 умовну голову худоби планувалося збільшити відповідно до 35-36 та до 40 ц [173, 5], проти 27,63 ц [39, 34].

Виконання комплексного плану розвитку кормовиробництва було поставлено під контроль райкомів, міськкомів і обкомів партії, відділів ЦК, заступників Голови Ради Міністрів УРСР.

Комплексна програма розвитку кормовиробництва в Україні передбачала широкомасштабні заходи у розвитку як промислового, так і сільськогосподарського кормодобування. Як свідчить табл. 16 Додатків, можлива пропозиція і тих і інших кормів в республіці була значно меншою завдань на 1985 р., розроблених союзним керівництвом. Окрім того, якщо порівняти реальний рівень виробництва в Україні кормів обох видів протягом

1976-1979 рр. і планові завдання на 1985 р., то можна зробити висновок, що темпи розвитку кормовиробництва планувалися дуже високі.

Для підвищення стійкості виробництва зернофуражних та кормових культур планувалося істотно вдосконалити структуру їхніх посівів за рахунок розширення площ під такими високобілковими культурами, як соя, зернобобові, кукурудза, багаторічні трави. На час прийняття Продовольчої програми частка зернобобових у складі зернофуражу складала всього 10-12%, що було вдвоє менше необхідного рівня [48, 53] і вкрай нераціонально, оскільки в насінні наприклад гороху, віки, чіни, кормових бобів, кормового люпина різних видів міститься відповідно: 158, 186, 210, 211, 245-320 г перетравлюваного протеїну в розрахунку на одну кормову одиницю в той час як в зерні кукурудзи, ячменя, вівса відповідно - всього 59,70 і 83 г. При дефіциті перетравлюваного протеїну в зерні вівса, ячменя і кукурудзи в межах від 17-41 до 31-51% (в порівнянні з зоотехнічними нормами на рівні 100-120 г) в насіннєвій продукції вказаних зернобобових його відносний надлишок складав від 32-58 до 167-220% [5, 75].

Зважаючи на високу енергетичну цінність зазначених зернобобових, площі під ними в XI п'ятиріччі планувалось розширити на 41%. Водночас ставилося завдання підвищити продуктивність кожного гектару під цими культурами [48, 53].

Особливу увагу планувалося надати збільшенню виробництва сої. Площі її посівів планувалося збільшити у 2-3 рази, і розмістити їх в основному на поливних землях в спеціалізованих господарствах, вирощувати лише за інтенсивними технологіями. Взагалі в XI п'ятиріччі посівів кормових культур на меліорованих землях планувалося збільшити майже на третину. В кормовому клині планувалося збільшити частку посіви багаторічних трав до 45-50% порівняно з 31% - в 1982 р. [91, 23]. Продуктивність кожного гектару сіяного кормового клину планувалося довести до 40-45 ц кормових одиниць. Валовий збір кормових коренеплодів на кінець XI п'ятирічки планувалося збільшити на 30-35% [92, 348].

Згідно завдань Продовольчої програми планувалося продовжити роботу по вдосконаленню природних кормових угідь шляхом проведення комплексу заходів по їх ґрунтовному покращенню, закладання багаторічних культурних пасовищ та раціонального їх використання, застосування засобів хімізації. В результаті цих заходів на кінець XII п'ятирічки з кожного га природних угідь планувалося отримувати не менше 14 ц кормових одиниць на противагу 9-10 ц - на початку XI п'ятирічки [92, 350].

Випереджаючі темпи розвитку передбачалися і в промисловому кормовиробництві. До 1990 р. планувалося значно збільшити виробництво

високобілкових компонентів для збагачення комбікормів: м'ясо-кісткової муки, дріжджів, сухого молока, жмихів, шротів. Якщо загальне виробництво комбікормів планувалося збільшити на 20%, то виділення для їх збагачення високобілкових додатків промислового виробництва за рахунок державних ресурсів – на 44% [48, 56].

Окрім того, Держпланом СРСР вивчалась можливість закупки за кордоном на довгостроковій основі сої та соєвих шротів для збалансування комбікормів білковими компонентами [51, 160].

Водночас Головмікробіопром України розширював роботи по вдосконаленню технологічних процесів отримання білку, амінокислот та іншої продукції методами молекулярної біології, генної інженерії та біокаталіза. Наукові дослідження та досвід показували, що домішки до раціону та в комбікорм амінокислот, отриманим хімічним та мікробіологічним способом, синтетичних вітамінів (А, Д, Е і групи В), солі мікроелементів та невеликих доз антибіотиків підвищували продуктивність тварин на 15-20% [56, 14].

Значним резервом кормових ресурсів повинні були стати також відходи м'ясокомбінатів та забійних пунктів, молочних, спиртових, цукрових, крохмало-паточних, пивоварних, маслозаводів, підприємств консервної, овочесушильної, мукомельно-елеваторної, круп'яної та інших галузей, які переробляли сільськогосподарську продукцію, а також харчові відходи громадського та індивідуального харчування.

Отже, зміцненню кормовиробництва в Продовольчій програмі приділяється серйозна увага, оскільки лише кардинальні зміни у рівні забезпечення тваринництва повноцінними кормами робили можливим виконання тваринництвом напруженого плану XI та XII п'ятирічок. Продовольча програма передбачає послідовний розвиток його спеціалізації та концентрації. Ставиться завдання на базі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції створювати спеціалізовані господарства та міжгосподарські підприємства, а також бригади, відділи в колгоспах та радгоспах, які б спеціалізувалися на виробленні кормів, посилити роль наукових закладів у вирішенні питань зміцнення кормовиробництва.

Поряд із зростанням об'ємів виробництва сільськогосподарської продукції важливо було, щоб синхронно працювали і всі переробні галузі АПК. Тому в Державному плані економічного та соціального розвитку СРСР на період до 1990 р. середньорічний об'єм валової продукції сільського господарства передбачалося збільшити на 16%, а виробництво продукції переробної та харчової промисловостей – на 18-20% [93, 89].

У розвиток переробних галузей АПК згідно завдань Продовольчої програми передбачалося значне збільшення інвестицій. Так, в XI п'ятиріччі на

спорудженні об'єктів виробничого призначення лише харчової, борошномельно-круп'яної і комбікормової промисловостей України передбачалось освоїти 2,7 млрд. крб., а в XII-й – 3,1 млрд. крб. [78,13].

Оскільки виробнича база переробних галузей значно відставала від тогочасних вимог, основну увагу планувалось скоординувати на широкому втіленні в них техніки нових поколінь та принципово нових технологій.

Отже, відмітною особливістю аграрної політики 80-х рр. в Україні мало стати перенесення центру ваги на віддачу капіталовкладень, зростання продуктивності праці в сільському господарстві. Забезпечити високі темпи сільськогосподарського виробництва, згідно завдань Продовольчої програми, планувалося шляхом послідовної інтенсифікації всіх його галузей, високоефективного використання землі і матеріальних ресурсів, підвищення урожайності та якості сільськогосподарської продукції, скорочення втрат за рахунок широкого втілення прогресивних технологій її виробництва, переробки та зберігання.

2.3. ПОШУК ЕКОНОМІЧНИХ ВАЖЕЛІВ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

В системі заходів по реалізації Продовольчої програми важливе місце займають заходи, спрямовані на вдосконалення економічних умов роботи сільськогосподарських підприємств. Важливим фактором їх ефективної діяльності були достатні внутрішньогосподарські накопичення за рахунок реалізації своєї продукції за встановленими цінами. Всі свої витрати підприємства повинні були відшкодувати за рахунок цих накопичень, окрім того, кошти потрібно було мати для розширення виробництва, на соціальну сферу. Економічно обґрунтована система закупівельних цін передбачає також стимулювання підвищення якості сільськогосподарської продукції. Однак, як зазначалось у попередньому розділі, в кінці 70-х-на початку 80-х рр. в Україні закупівельні ціни на сільгосппродукцію не відшкодували навіть витрат колгоспів та радгоспів на її виробництво.

Тому в рішеннях травневого (1982 р.) пленуму ЦК КПРС було визначено заходи по застосуванню економічних важелів з метою подолання відриву закупівельних цін від рівня суспільно необхідних витрат праці на виробництво сільськогосподарської продукції, а також покращення умов роботи збиткових та низькорентабельних господарств, яких за результатами 1981 р. в Україні нараховувалось 76% [6, 41].

Основним заходом було підвищення з 1 січня 1983 р. закупівельних цін на велику рогату худобу, свиней, овець, молоко, зерно, цукровий буряк, картоплю, овочі та іншу сільгосппродукцію, та введення доплат за продукцію збитковим та низькорентабельним господарствам, а також в гірших природнокліматичних умовах. Підвищення закупівельних цін було здійснено без зміни роздрібних цін в торгівлі. Для цього з бюджету щорічно мали надходити 16 млрд. крб., що давало змогу підняти сукупну рентабельність сільськогосподарських підприємств на 26%, у тому числі збиткових господарств – до 15% [6, 43].

До того ж, списувалася заборгованість колгоспів і радгоспів України по позичках Держбанку в сумі 619 млн. крб., а також переносилось на більш пізні строки (до 10 років) погашення заборгованості у розмірі більш як 863 млн. низькорентабельними та збитковими колгоспами і радгоспами [94, 128].

Окрім того, запроваджувалася державна допомога на житлове будівництво, на спорудження і утримання дитячих дошкільних закладів, піонерських таборів, клубів, інших об'єктів культурно-побутового призначення і шляхів малорентабельним та збитковим колгоспам, на що щороку з держбюджету передбачалося виділяти 3,3 млрд. крб. [85, 25].

Удосконалювалась оплата праці: працівники тваринництва у радгоспах почали одержувати грошові надбавки, на 30% підвищувалась зарплата керівників і спеціалістів радгоспів [94, 129].

При цьому зауважувалося, що підвищення закупівельних цін та інші заходи матеріального стимулювання сільського господарства – це не автоматичне відшкодування збитків і покриття безгосподарності, а необхідна матеріальна передумова для вдосконалення госпрозрахунку і покращення діяльності колгоспів та радгоспів.

В результаті зазначених заходів прибуток колгоспів та радгоспів України уже в 1983 р. складав 4,8 млрд. крб. чи в 3 рази більше, ніж в 1982 р., а рентабельність сільськогосподарського виробництва складала уже 22,4%, порівняно з 7,7% в 1982 р. Кількість збиткових господарств скоротилась у 6 разів, але їх ще залишалося 533 [95, 31-32].

Вдосконалення економічного стимулювання сільськогосподарського виробництва передбачало також розширення натуральної оплати праці, яка була необхідною не лише для задоволення особистих потреб сільських жителів, а й являлась важливим джерелом кормів для худоби, яка знаходилася в їх особистій власності.

Керівникам господарств було дозволено безкоштовно видавати зерно робітникам бригад, ланок, які займалися вирощуванням зернових культур, в розмірі до 15% надпланового валового збору по бригаді. Окрім того, працівникам господарств, а також громадянам, які залучалися до збору врожаю, можна було видавати в рахунок заробітної плати зерно в кількості до 1,5 кг за виконану нормо-зміну, а картоплі, овочів, плодів, ягід, винограду, баштанових і кормових культур – в розмірі до 15% планового і, на розсуд керівників господарств, не більше 30% надпланового валового збору цієї продукції [96, 127].

Важливе місце в реалізаційній системі Продовольчої програми відводилось заходам, пов'язаним з підвищенням організаційно-господарської самостійності колгоспів та радгоспів. Згідно рішень XXVI з'їзду КПРС керівні органи повинні були рішуче відмовитись від адміністрування та дріб'язкової опіки у відношенні колгоспів та радгоспів, припинити практику необґрунтованого втручання в їхню діяльність з боку партійних працівників. Заборонялось вимагати від колгоспів і радгоспів виконання будь-яких завдань, не передбачених державним планом, вимагати інформацію, крім встановленої державною звітністю. Це правило повинно було суворо виконуватись на всіх рівнях без винятків.

Як важливу ланку роботи по підвищенню ефективності колгоспно-радгоспного виробництва радянське керівництво проголошувало уміле

застосування госпрозрахунку, який, в свою чергу, передбачав самостійність колективу в управлінні виробництвом в рамках державного плану.

Значна увага в Продовольчій програмі приділялась зміцненню прямих зв'язків колгоспів та радгоспів з заготівельними, переробними та обслуговуючими організаціями, оскільки, як зазначалося у доповіді першого секретаря ЦК Компартії України В.В. Щербицького на пленумі ЦК КПУ 24 червня 1982 р., організації, які обслуговували сільське господарство, економічно були слабо зв'язані з роботою колгоспів і радгоспів, оцінка їх діяльності часто не залежала від кінцевого результату, одержуваного в господарствах. Умови, які склалися, призвели до порушення госпрозрахункових принципів економічної зацікавленості колгоспів і радгоспів [85, 24].

Для вирішення цієї проблеми у Продовольчій програмі було визнано за необхідне зміцнити госпрозрахунок у всіх галузях та ланках АПК, забезпечити оптимальні пропорції міжгалузевого обміну продуктами праці і виробничими послугами, істотно підвищити взаємну вимогливість і відповідальність всіх партнерів за виконання господарських договорів і прийнятих зобов'язань. При цьому зазначалося, що дуже важливо, щоб зусилля були зосереджені на зміцненні зв'язків сільського господарства і обслуговуючих його галузей.

Окрім того, в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР „Про вдосконалення економічних взаємовідносин сільського господарства з іншими галузями народного господарства” (липень 1983 р.) було передбачено забезпечити:

- підвищення відповідальності підприємств та організацій, які обслуговували колгоспи і радгоспи та інші сільськогосподарські підприємства й організації, за збільшення виробництва і заготівлі сільськогосподарської продукції, за якість і терміни виконання робіт і надані послуги;

- посилення зацікавленості обслуговуючих підприємств та організацій в досягненні високих кінцевих результатів і рості економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції [97].

Починаючи з 1983 р., основними показниками при оцінці діяльності обслуговуючих підприємств та організацій мали стати: приріст виробництва сільськогосподарської продукції і підвищення продуктивності праці в господарствах, які вони обслуговували, порівняно з рівнем, досягнутим за попередні 5 років, виконання договірних зобов'язань по всіх видах виробничо-технічного забезпечення господарств, якість виконуваних робіт і наданих послуг та зниження витрат на їхнє здійснення.

В залежності від цих показників встановлювались нормативи утворення фонду матеріального заохочення, фонду соціально-культурних заходів і житлового будівництва на обслуговуючих підприємствах, здійснювалось

преміювання керівних працівників і спеціалістів районних підприємств та організацій Держкомсільгосптехніки, Сільгоспхімії, Міністерства меліорації і водного господарства УРСР та інших підприємств і організацій, які входили до аграрного об'єднання.

Підприємства-виробники тракторів, автомобілів, сільськогосподарських машин і обладнання зобов'язувалися в місячний термін з дня отримання оформленого акту перевірки якості тракторів, автомобілів та інших сільськогосподарських машин, які вийшли з ладу протягом гарантійного терміну з вини підприємства-виробника, заповнити резервний фонд районного виробничого об'єднання чи відділення Сільгосптехніки агрегатами, вузлами і деталями замість тих, що вийшли з ладу. Підприємства-виробники повинні були відшкодувати районним виробничим об'єднанням та відділенням Сільгосптехніки завдані збитки, включаючи штрафи та інші суми, які господарства виплачували в зв'язку з продажем неякісної продукції, а також простоем тракторів, автомобілів, обладнання у випадку порушення підприємствами-виробниками зобов'язань по відвантаженню запасних частин в резервний фонд для гарантованого ремонту.

З 15 червня 1983 р. було введено порядок, згідно якому за поставку в неналежний термін чи недоставку міндобрив, засобів захисту рослин та іншої хімічної продукції постачальники виплачували районним виробничим об'єднанням Сільгоспхімії суму в розмірі 12% вартості недоставленої в потрібний термін продукції [97].

Наступним дієвим економічним важелем у розвитку сільського господарства мало стати подальше вдосконалення розподільчих відносин, У цьому напрямку було поставлено завдання: посилити залежність заробітної плати і премій кожного робітника від його особистого трудового вкладу і від кінцевих результатів роботи колективу, підвищити їх стимулюючу роль в підйомі продуктивності праці, покращенні якості продукції, прискоренні науково-технічного прогресу і економії всіх видів ресурсів; вдосконалити тарифну систему і нормування праці; здійснити перехід до колективних форм організації і оплати праці.

Здійснення планових завдань на XI п'ятирічку і на період до 1990 р. передбачало обов'язкове випередження темпів росту продуктивності праці порівняно з темпами росту її оплати. Без цього не можливо було подолати диспропорції між приростом грошових прибутків населення і приростом товарної маси.

Значні позитивні зміни у розподільчі відносини мало внести впровадження колективного підряду, який виступав в якості однієї із важливих умов здійснення Продовольчої програми. Згідно постанови ЦК КПРС і Ради

Міністрів СРСР „Про заходи по посиленню матеріальної зацікавленості працівників сільського господарства в збільшенні виробництва продукції та підвищенні її якості” [98, 6] передбачалося широке впровадження в колгоспно-радгоспне виробництво колективного підряду і акордно-преміальної системи оплати праці. В Продовольчій програмі підкреслювалася необхідність посилення матеріальної зацікавленості безнарядних бригад та ланок.

Керівникам господарств було надано право встановлювати таким господарчим підрозділам стабільні розцінки на термін до 5 років і збільшувати тарифний фонд оплати праці до 150% в залежності від рівня отриманого урожаю сільськогосподарських культур чи продуктивності тваринництва. Дозволялося також встановлювати прогресивно зростаючі розцінки за одиницю продукції [98, 6].

В березні 1983 р. Політбюро ЦК КПРС, схваливши досвід колгоспів та радгоспів країни, які використовували безнарядну колективну форму організації та оплати праці, рекомендувало її для широкого розповсюдження. В кожній області було визначено по одному базовому району, а в районах – по господарству, де опрацьовувалися і впроваджувалися прогресивні форми організації і оплати праці, госпрозрахункові відносини. З цією метою було організовано навчання керівників і спеціалістів господарств та виробничих підрозділів. З цих питань проводилися семінари і конференції.

В 1984 р. кількість підрядних виробничих підрозділів у колгоспах України становила – 15 тис., проти 3,3 тис. в 1982 р. [98, 4]. В 1988 р. в землеробстві та тваринництві на принципах колективного підряду працювало вже 2,6 млн. чол. (78% зайнятого в сільському господарстві населення), котрі виробляли 86% валової продукції. Значна частина сільського населення переходила на нову форму кооперації – сімейний підряд [99, 44].

Поряд з колективним, орендним, сімейним та індивідуальним підрядами набув розповсюдження й такий різновид сімейного підряду, як підряд на особистому подвір'ї, чому значною мірою сприяло те, що колгоспам було дозволено закупати у населення худобу і птицю у рахунок плану поставок. Так, у 1989 р. такі угоди з колгоспами уклали понад 900 тис. господарів, у тому числі близько 700 тис. – на виробництво продукції тваринництва [72, 91].

Фактично радянське керівництво закликала на допомогу власника присадибного господарства, хоча офіційно на XXVI з'їзді КПРС йшлося, навпаки, про допомогу селянам з боку держави. Колгоспникам та робітникам радгоспів допомагали молодняком і кормами, це стосувалося і тих, хто тримав худобу у особистій власності і тих, хто вигодовував худобу, що належала колгоспам та радгоспам. Так, в 1983 р. населенню було продано близько 5 млн. поросят, більше 200 млн. штук молодняку птиці, передано на відгодівлю 471

тис. голів великої рогатої худоби, 101 тис. свиней, виділено чимало грубих, соковитих і концентрованих кормів [65, 18]. Таку допомогу планувалося збільшувати і надалі.

В результаті послаблення адміністративних утисків по відношенню до особистих підсобних господарств населення у період горбачовської перебудови його частка у виробленні валової сільськогосподарської продукції ще більше зростає. Так, в 1985 р. в зазначених господарствах України вироблялося 28% валової продукції сільського господарства, зокрема картоплі – 14,3 млн. т (72%), овочів 1,8 млн. т (26%), фруктів – 1,9 млн. т (58%), яєць – 6,1 млрд. шт. (39%), м'яса – 1,2 млн. т (34%), молока – 5,6 млн. т (26%) [100, 34].

Переважна частина продукції ОПГ йшла на особисте споживання, а торгівельним організаціям і на базарі реалізовувалося – м'яса 31%, молока – 13, картоплі і овочів – 16, фруктів – 40% [101, 54]. ОПГ займало ту нішу на продовольчому ринку, яку колгоспно-радгоспна система була неспроможна зайняти. Це стосувалося в першу чергу овочівництва і виробництва м'яса та молокопродуктів.

Однак, збільшення державних закупок продукції особистих підсобних господарств селян стримувалося недосконалістю системи заготівлі і слабким розвитком матеріальної бази заготівельних організацій.

Отже, політика вдосконалення економічного стимулювання колгоспно-радгоспного виробництва, а також виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах селян, яка була важливою складовою Продовольчої програми, стала значним стимулом для зростання економічних показників сільськогосподарського виробництва у 80-х рр. Особливо високої результативності праці українські селяни добивалися при підтримці держави, господарюючи у своїх підсобних господарствах.

2.4. ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ У СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УРСР

Особливість аграрної політики в Україні у 80-х рр. полягала в тому, що в ці роки планувалося закінчити переведення АПК республіки на інтенсивний шлях розвитку. Для сільського господарства це означало подальший розвиток виробничих сил на основі найновіших досягнень науково-технічної революції.

В Україні розробкою проблем сільського господарства займалися 207 наукових установ і навчальних закладів, в яких було зайнято 16 тис. наукових співробітників [85, 19]. Зусилля цих колективів зосереджувалися на розв'язанні найактуальніших проблем: якнайшвидшому виведенні і впровадженні нових високоврожайних сортів і гібридів, зокрема, кукурудзи з коротким вегетативним періодом, зернобобових і овочевих культур, сої, багаторічних трав, соняшнику, а також високопродуктивних порід, типів і ліній тварин, на опрацюванні раціональних систем годівлі, створенні біологічно активних речовин, ефективних консервантів, забезпеченні більш ефективної комплексної переробки сільськогосподарської сировини, впровадженні безвідходних технологій.

Роль організуючого та координуючого центру в розвитку наукових досліджень в області сільського господарства було покладено на Академію наук УРСР, яка вела дослідження по природничим галузям наук в АПК, а також по стикуванню цих робіт з дослідженнями ВАСГНІЛа, науково-дослідних інститутів та ВУЗів.

Поряд із закладами Південного відділення ВАСГНІЛ учені АН УРСР проводили велику роботу в області селекції та впровадження в сільськогосподарське виробництво високоврожайних сортів зернових, кормових, овочевих культур і винограду. Протягом X та XI п'ятирічок було виведено більше 400 сортів та гібридів зернових та технічних культур. В XII п'ятиріччі робота продовжувалася в цьому ж напрямку. В держсортотипуванні знаходилося більше 130 сортів зернових, технічних, бобових культур, з яких 30 вже було районовано [102, 34].

Особлива увага спрямовувалася на створення: зимостійких, короткостеблових, стійких до полягання сортів озимої пшениці з потенційною урожайністю 80-90 ц/га і більше; нових сортів озимих зернових, які б сполучали в собі високу зимостійкість з підвищеною урожайністю; середньо- і скороспілих сортів ярової пшениці, стійких до вилягання, з потенційною урожайністю 46-60 ц/га; сортів озимого жита інтенсивного типу, стійкого до вилягання з потенційною урожайністю 55-65 ц/га; сортів зернофуражних культур інтенсивного типу з потенційною урожайністю 60-70 ц/га, з

підвищеним вмістом білку; гібридів кукурудзи, які б забезпечували урожай в 120-130 ц/га при зрошенні і 80-90 ц/га на богарі; сортів гречки та проса, які б перевищували за рівнем урожайності районувані на той час на 20-25% [102, 36].

У Всесоюзному селекційно-генетичному інституті було створено сорти пшениці з висотою стебла 75-90 см, по зимостійкості кращі зарубіжних аналогів. В сільському господарстві України відомими стали скороспілі високопродуктивні напівкарликові інтенсивні типи „Киянка”, „Одеська”.

Для „Киянки” були характерними хороші хлібопекарні якості, підвищений до 14,4% вміст білка. Цей сорт в ряді областей УРСР в 1982-1985 рр. давав урожай 35-45 ц/га, тобто на 10-15% вище урожайності районуваних сортів [103, 134].

Одеську напівкарликову пшеницю було районувано в 6 областях, на площі 200 тис. га. Урожайність Одеської пшениці на 5-12 ц/га перевищувала урожайність інших сортів. Максимальна урожайність цього сорту становила 101 ц/га. Однак такі урожаї можна було отримувати лише при гарній забезпеченості мінеральними добривами, а саме 300 кг/га [5, 46].

Було виведено ряд нових сортів кукурудзи на зерно. Урожай сортів: Колективного - 244 та Ювілейного - 60 складав близько 75 ц/га, що перевищувало урожайність районуваних сортів на 14% [103, 134].

Новий сорт цукрового буряку ІМБ – 51, створений в наукових закладах АН УРСР, за своїми основними характеристиками наближався до індустріального, що дозволяло підняти урожайність цукрового буряка на 40-42 ц/га, що на 20% перевищувало середню урожайність [103, 134].

Важливе значення для зміцнення кормової бази тваринництва мало відіграти заплановане виведення і втілення у сільське виробництво якісно нових високоврожайних сортів зернобобових культур (гороху, сої, люпину).

Вирішення проблем масложирового підкомплексу залежало від швидкості виведення нових високопродуктивних, стійких до хвороб та шкідників сортів, міжліній та гібридів соняшнику, які б перевищували районувані на той час сорти по урожайності та олійності. Ставилося завдання прискорити розмноження районуваного сорту Первісток, виведеної нової культури, яка синтезувала олію з 75-78% вмістом амінової кислоти, що еквівалентно оливковому маслу, а при тривалому зберіганні накопичувала в 3-4 рази менше шкідливих окисів, ніж олія. В результаті відпадала необхідність додавання хімічних інгібіторів окислення [38, 240].

В XI п'ятирічці і в подальшій перспективі планувалося значне місце в наукових дослідженнях відвести створенню нових сортів та гібридів овочевих культур для відкритого та закритого ґрунтів, які б володіли комплексною стійкістю до хвороб та шкідників, придатністю до механізованої обробки та

збирання урожаю, високою лежкістю і транспортабельністю, кращими смаковими та технологічними якостями. Особливу увагу планувалося приділити виведенню сортів з різним ступенем скороспілості, щоб рівномірно протягом року забезпечувати населення плодоовочевою продукцією. Аналогічні дослідження планувалися і по створенню сортів плодово-ягідних культур.

Предметом особливої уваги вчених стала генна інженерія, яка з'явилася буквально в 70-х роках в результаті досягнень молекулярної біології, і була здатна вирішувати виключно важливі завдання – створювати в клітинах такий набір генів, якого раніше не було і в природі. Методи генної інженерії дозволили вперше у вітчизняній і світовій практиці отримати нові сорти таких злаків, як жито, просо, сорго, які були здатні ефективно освоювати атмосферний азот, в результаті чого їхня урожайність значно підвищувалася. Наприклад урожайність жита підвищилась до 25 ц/га [104, 137].

Генна інженерія тісно пов'язана з селекційно-племінною роботою. На початок 80-х рр. в Інституті тваринництва лісостепу і полісся Української РСР проводилися практичні експерименти в області криобіології, про що свідчить факт народження телят, зародки яких були вилучені семидобовими ембріонами, заморожені в рідкому азоті, а потім пересаджені іншим коровам.

В результаті теоретично стало можливим значно прискорювати розведення високопродуктивних порід сільськогосподарських тварин, оскільки ембріони елітних порід худоби, пересаджені непородистій худобі, зберігали всі спадкові ознаки елітної породи.

В планах досліджень в цій галузі намічалось виведення нових порід великої рогатої худоби, пристосованих до умов переведення тваринництва на промислову основу. В середньому від корови планувалося отримувати 5000-7000 кг молока в рік при жирності 3,8-4%, а м'ясні породи мали давати 1100-1300 г середньодобового приросту на відгодівлі. Продуктивність свиней планувалося підвищити до 700-750 г середньодобового приросту.

Було завершено роботу по виведенню тонкорунних овець з настриганням вовни у маток 5-6 кг, у баранів 9-13 кг. На майбутнє планувалось подальше вдосконалення структури стада [105, 152].

В птахівництві особливу увагу планувалося звернути на створення ліній та кросів птиці, які б характеризувалися високою інтенсивністю яйцекладки (80% часу на рік) і витратами корму 2,2-2,5 кг на 1 кг яєчної маси чи 1,3-1,4 кг на 10 шт. яєць. При цьому намічалось збільшити тривалість експлуатації птиці до 3-4 років [105, 153].

Планувалися дослідження по виведенню птиці, стійкої до захворювань, а також спеціалізованих м'ясних кросів: курей, качок, індиків, гусей, цесарок для

виробництва бройлерів з гарними смаковими та поживними якостями м'яса, високою продуктивністю та низькими витратами кормів на 1 кг приросту ваги.

В 1985-1988 рр. активізувалися дослідження проблеми створення кормів на основі науково обґрунтованих норм годування з врахуванням фізіологічних особливостей розвитку тварин та птиці.

Зміцненню кормової бази тваринництва сприяло промислове отримання розбавлених розчинів простого цукру методом гідролізу деревини, а також упарених сумішей цукру і кормових дріжджів. Дослідження свідчили, що такі суміші могли становити 50% всього поживного раціону свиней, при цьому середньодобовий приріст ваги на відгодівлі міг становити 500-700 г.

Пройшов випробування в якості вітамінного додатку при годуванні сільськогосподарських тварин кормовий препарат бета-каротин. Економічний ефект від його використання складав 3-6 крб. Було підготовлено більш досконалу й дешеву технологію виробництва лізину. Економічний ефект від застосування 1 т лізину в птахівництві досягав 37,4 тис. крб., в свинарстві – 18,1 тис. крб. [105, 154].

В харчовій промисловості планувалося розпочати широке втілення в практику нової технології, основаної на застосуванні ферментативного каталізу, емкісної термічної обробки сировини, електрофлотації, використання високої і надвисокої частоти, інфрачервоного нагрівання, холоду, ультразвуку, надвисокого тиску.

Одним із важливих напрямків впровадження досягнень науково-технічного прогресу в сільське господарство було широке застосування досягнень хімічної науки. Продовольчою програмою передбачалося активізувати наукові пошуки по вирішенню багатьох проблем хімізації сільського господарства, при цьому головну увагу планувалося звернути на розробку:

- теоретичних основ і технологічних можливостей отримання мінеральних добрив із заданим рівнем вивільнення поживних елементів по фазах росту та розвитку рослин;
- ефективних методів засвоєння рослинами внесених у ґрунт мінеральних добрив за рахунок збільшення середнього коефіцієнту їх використання (азотних – з 60 до 70-75%, фосфорних – з 25 до 45%, калійних – з 50 до 70-75%) [38, 249], а також методів попередження вимивання дощами та зрошувальними водами мінеральних добрив за рахунок їх мікрокапсулювання і досягнення поступового розчинення в ґрунті;
- теоретичних та технологічних основ гранулювання та кондиціонування добрив;

- способів мікрокапсулювання нових видів добрив (карбоамофоски, поліфосфату, добрив з мікроелементами);
- нових більш досконалих і швидких методів аналізу якості добрив;
- більш ефективної класифікаційно-подрібнювальної, сушильної і холодильної апаратури для виробництва добрив;
- технології по виробництву червоного фосфору як суперконцентрованого, найекономнішого добрива тривалої дії;
- оптимального асортименту пестицидів нетоксичних для людини та тварин і неотруйних для оточуючого середовища;
- нових регуляторів росту рослин для боротьби з поляганням зернових культур, підвищення урожайності і прискорення дозрівання плодів, зменшення їх опадання перед збиранням;
- більш ефективних хімічних мутагенів інтенсивного типу (для зернових культур, соняшнику), щоб з їх допомогою отримати мутантів, стійких одночасно до 2-3 і більше збудників хвороб.

Великий практичний інтерес для сільського господарства України представляли розробки Інститутів теплофізики, фізіології рослин АН СРСР. Так, Інститутом теплофізики АН СРСР було підготовлено до втілення метод захисту буртів цукрового буряку і картоплі від низьких температур при зимовому зберіганні за допомогою полімерної піни. Технологія застосування забезпечувала повну механізацію процесу, а швидко твердіючий шар піни надійно захищав бурти від промерзання. Досвід Яготинського цукрового заводу показав, що економічна ефективність метода складала 14,5 тис. крб. в рік на один завод з переробкою 3000 т буряку на добу [105, 214].

Інститутом фізіології рослин АН СРСР було підготовлено до втілення метод скорочення втрат цукрового буряку шляхом обробки його в кагатах водневим розчином натрієвої солі гідразиду малеїнової кислоти (ГМК). Препарат гальмував дихання, кліткове ділення, що в 2-3 рази знижувало проростання коренеплодів. При цьому середньодобові втрати маси буряку знижувалися на 0,2%, а цукристості – в 1,4 – 1,5 разів. Економічний ефект від застосування однієї тонни ГМК складав приблизно 8 тис. крб. [105, 214]. Зазначені розробки планувалося широко впроваджувати в цукровій галузі України.

Необхідною умовою прискорення впровадження досягнень науково-технічного прогресу в сільське господарство України було переоснащення його високоефективною технікою. Цій проблемі була присвячена постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР „Про заходи щодо подальшого підвищення технічного рівня і якості машин та обладнання для сільського господарства, покращення використання, збільшення виробництва і поставок їх в 1983-1990

рр.” (квітень 1983 р.) [106], в якій перед вченими та конструкторами сільськогосподарського машинобудування ставилося завдання створення машин, технологічних ліній, систем агрегатів, які б забезпечили комплексну механізацію та поточні методи виконання сільськогосподарських робіт, збільшення потужностей тракторів всіх класів і типів з підвищеними робочими швидкостями, а також комбінованих машин та агрегатів, які б виконували одночасно декілька операцій. Водночас нова техніка повинна була відрізнятись високими техніко-економічними показниками, надійністю в експлуатації, споживати менше енергії, палива, мастильних матеріалів.

Згідно завдань Комплексної програми переоснащення сільськогосподарського виробництва в системі машин було передбачено розробити 1888 найменувань технічних засобів для землеробства, та 1959 - для тваринництва [103, 143], в тому числі 260, які заміняли ручну працю у рослинництві і 70 - у тваринництві [38, 236]. А реалізація розробленої в Харкові комплексної програми підвищення технічного рівня і якості продукції передбачала виробництво не менш як 85% основних видів продукції машинобудування на рівні кращих світових зразків [107, 7].

В Україні ці завдання втілювали в життя 200 різних типів промислових підприємств, науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій сільськогосподарського машинобудування. І потрібно зазначити, що деяких успіхів вітчизняні конструктори у зазначеній галузі машинобудування досягли.

Так, інженери і конструктори виробничого об'єднання „Харківський тракторний завод“ ім. С. Орджонікідзе до відкриття XXVI з'їзду КПРС передали на державне випробування партію нових тракторів потужністю 200 к. с. В 1984 р. на цьому підприємстві з виробництва було знято застарілий Т-74 і налагоджено серійний випуск Т-150, техніко-економічні показники якого в 1,5-2 рази перевищували показники його попередника [103, 144].

Особливу увагу вчені і конструктори приділяли розробці для енергонасичених тракторів шлейфа машин, які б дозволили забезпечити високу завантаженість потужних тракторів. Планувалося створити принципово нові конструкції ґрунтообробних та посівних машин.

Так, для агрегування з тракторами Т-150 і К-701 це ж підприємство випускало широкозахоплюючі безланцюгові ґрунтообробні посівні агрегати, які повинні були забезпечити ріст продуктивності та зниження матеріалоємності на 10-20%, а витрати праці на їх складання мали знизитися в 10 разів. На 81,5% зростала продуктивність праці з втіленням 12-рядного комплексу машин для посіву та догляду за пропашними культурами в порівнянні з 6-8-рядними машинами [103, 145].

Особлива увага приділялась вирішенню проблеми створення більш досконалих зернозбиральних комбайнів, таких як „Дон-1200”, „Дон – 1500”, оскільки їхні попередники „Нива” та „Колос” були недостатньо потужними, і не дозволяли повністю зібрати зерно вже при урожайності 40-45 ц/га. Вченими Українського НДІМЕСГ спільно з конструкторами КБ Таганрозького комбайнового заводу було створено випробувальний зразок зернозбирального комбайна з умовною назвою „Ротор”, потужність двигуна якого дорівнювала 200 к.с., а пропускна здатність складала 11 кг за секунду, при рівні втрат 1%. При потужності двигуна 250 к.с. пропускна здатність зростала до 14 кг/с [108, 45].

Оскільки випробування показали, що продуктивність комбайна залежала багато в чому від потужності двигуна, то зусилля вчених в XI-XII п'ятирічках планувалося зосередити на створенні нових поколінь моторів для сільськогосподарської техніки. Так, в КБ Харківського моторобудівельного заводу „Серп і молот” було створено ряд енергонасичених двигунів, зокрема потужністю 140 к. с., призначених для модернізованої „Ниви” та нових машин „Енісей”, потужністю 160-170 к. с. і СМД 31/32 потужністю 250 к. с. – для „Дона - 1200” і „Дона - 1500” [108, 45].

Значних успіхів у 80-ті рр. українські вчені досягли у розробці кукурудзозбиральної техніки. Так, конструктори виробничого об'єднання „Херсонський комбайновий завод” ім. Г.І. Петровського розробили самохідний шестирядний кукурудзозбиральний комбайн „Херсоніць - 200”, який не мав аналогів за кордоном. Конструктори цього ж заводу разом із вченим Українського НДІМЕСГ розробили конструкцію зернозбиральної ППК-4, яка агрегувалася з зернозбиральним комбайном СК – 5 „Нива” і за один прохід виконувала закінчений цикл збирання урожаю кукурудзи – відділення качана від стебла, подачу їх в молотильний агрегат, обмолот, очищення зерна і подачу в бункер з наступним завантаженням в транспорт. Ця приставка теж не мала аналогів за кордоном. Порівняно з іншими пристосуваннями вона вдвоє підвищувала продуктивність праці, втричі скорочувала втрати зерна, на 30% зменшувала втрати пального, збільшувала річне навантаження зернового комбайна на 150-180 годин. В 1983 р. на полях УРСР вже працювало більше 5 тис. таких приставок [108, 146].

Значний внесок українські вчені зробили у розробку перспективних систем машин для вирішення завдання комплексної механізації тваринництва, рівень якої на кінець XI п'ятирічки на фермах великої рогатої худоби планувалося довести до 65%, на свинофермах – до 75, птахофермах – до 80–90%, на вівчарських – до 16 і завершити її до 1990 р. [109, 72]. При створенні

зазначених систем 20% нових пропозицій надійшло від науково-дослідних інститутів УРСР [103, 149].

В цілому від всіх заходів Держплану по втіленню досягнень науково-технічного прогресу в сільське господарство України в 1981-1984 рр. було отримано 0,64 крб. прибутку на карбованець витрат. Найбільшою економічною ефективністю відрізнялися: захист сільськогосподарських культур із застосуванням біологічних засобів (1,22 крб.), посів нових сортів і гібридів зернових культур (0,94 крб.), протиерозійна обробка ґрунтів (1,04 крб.). Найбільший приріст прибутку на одиницю витрат дало збільшення застосування прогресивної технології, механізації і автоматизації виробничих процесів при збереженні сільгосппродукції (0,94 крб.). Вищою середньої була ефективність затрат на втілення заходів науково-технічного прогресу в рослинництво (0,66 крб.), а найменшою – в тваринництво (0,34 крб.) [110, 14].

Названі заходи за період з 1981 по 1984 рр. знизили собівартість сільгосппродукції на 275 млн. крб. і сприяли скороченню приросту виробничих витрат по роках на 5-10%, в колгоспах і радгоспах додатково було отримано прибутку в сумі 380 млн. крб. Витрати ж на впровадження досягнень науково-технічного прогресу за ці чотири роки збільшились лише на 11% [84, 28].

Висока ефективність витрат на впровадження досягнень науково-технічного прогресу в сільське господарство, а також відносно низька питома вага продукції, яка вироблялася за індустріальними технологіями, вказували на необхідність випереджаючого росту капіталовкладень на впровадження і розширення прогресивних технологій, механізацію і автоматизацію виробничих процесів.

Окрім того, незважаючи на організаційні заходи Академії наук УРСР, спрямовані на інтеграцію не лише галузевих наук та їх напрямків, а й на інтеграцію науки та виробництва, реалізація і втілення досягнень науки являлось найслабшою ланкою ланцюга науково-технічного прогресу. Тому важливим напрямком наукових досліджень проголошувалось створення єдиної наскрізної програми „наука-виробництво”, яка повинна була базуватися на системі економічних стимулів, яка б забезпечила зацікавленість як виробників, так і споживачів у створенні, освоєнні та втіленні нової техніки, технологій у всі сфери АПК.

2.5. СОЦІАЛЬНА ПЕРЕБУДОВА СЕЛА – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОГРАМИ

Важливою складовою частиною Продовольчої програми була, схвалена ЦК Компартії України і Радою Міністрів УРСР, „Комплексна програма соціально-культурного розвитку села на XI п’ятирічку і на період до 1990 року”, яка передбачала заходи по дальшому підвищенню рівня добробуту, культури, медичного і побутового обслуговування сільських жителів.

Взагалі в XI п’ятиріччі частка витрат на поліпшення соціальної сфери села в загальному обсязі капіталовкладень у сільське господарство значно зростала. До кінця 1990 р. планувалося забезпечити сільське населення більшості районів школами, дитячими дошкільними закладами, лікарнями, клубами, лазнями, магазинами, підприємствами громадського харчування, поліпшити водопостачання, газифікацію, телефонізацію населених пунктів. Ставилося завдання вже в 1982 р. в основному завершити будівництво під’їздів до центральних садиб колгоспів та радгоспів, а до 1990 р. закінчити роботи по спорудженню шляхів до інших сільських населених пунктів і тваринницьких ферм. На зазначені цілі вже в XI п’ятиріччі по Україні виділялося 6,8 млрд. крб. державних капіталовкладень та коштів колгоспів, з них 3 млрд. – на культурно-побутове будівництво на селі [6, 36-39].

Союзне керівництво визнало доцільним, щоб у середньому 15% потужностей міських домобудівних комбінатів використовувалися для спорудження жилих будинків, шкіл і дошкільних закладів у сільській місцевості. Радам Міністрів союзних республік дозволялося також направляти на спорудження жилих будинків та об’єктів культурно-побутового призначення в економічно слабких господарствах до 10% капіталовкладень, які виділялися на будівництво об’єктів невиробничого призначення в містах і промислових центрах. В 1985 р. було створено сільську комунальну службу [85, 23].

В результаті протягом 1981-1985 рр. державними сільськогосподарськими підприємствами, організаціями та колгоспами було введено в дію 7,2 млн. м² загальної площі житлових будинків, загальноосвітніх шкіл – на 3 млн. учнівських місць, дошкільних установ – на 98,6 тис. місць, лікарень – на 7,3 тис. койок, амбулаторно-поліклінічних установ – на 19,3 місць [3, 110; 83, 102].

Наголошувалося також на необхідності надання всілякої допомоги трудівникам села в будівництві і благоустрої власних жилих будинків, збільшенні продажу їм цегли, шиферу, інших будматеріалів. В цьому вбачався один з ефективних шляхів закріплення робочої сили в колгоспах і радгоспах.

В Українській РСР набув поширення досвід перебудови експериментально-показових сіл, який свідчив про те, що поліпшення житлових і культурно-побутових умов життя сільського населення сприяло зростанню його чисельності, поліпшенню соціально-демографічної структури, підвищенню професійного та культурного рівня. Забезпеченість житлом в таких селах була в 1,3, дитячими закладами – в 1,7, їдальнями – в 1,5, лікарнями – в 5 разів вища, ніж у звичайних селах. В результаті порівняно з 1960 р. населення в цих селах збільшилося на 22%, причому 2/3 мали вік від 16 до 40 років. Темпи приросту валової продукції, доходів, продуктивності праці були в 1,5-2 рази вищі, ніж в середньому по Україні [85, 22].

В 1987 р. було прийнято додаткові заходи щодо подолання відставання в розвитку соціальної сфери села. Зокрема було розроблено і схвалено постановою ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР „Комплексну програму соціального переоблаштування сіл Української РСР на XII п'ятирічку і на період до 2000 року”, в якій передбачалося за рахунок всіх джерел фінансування ввести в експлуатацію 80 млн. м² житла, що повинно було дати можливість до 2000 року забезпечити кожному сім'ю окремою квартирою чи індивідуальним будинком, ввести в дію 8,6 тис. дитячих дошкільних закладів на 514 тис. місць, 4,3 тис шкіл на 1млн. місць. Намічалось підвести до всіх сіл дороги з твердим покриттям, в 6 разів збільшити рівень газифікації села. На ці заходи виділялося 27 млрд. крб. капіталовкладень, в тому числі 8 млрд. коштів населення [99, 50].

Подальший розвиток суспільного побуту на селі зумовлювався зростанням доходів селян. У Основних напрямках економічного і соціального розвитку СРСР на 1981-1985 рр. були намічені випереджаючі темпи росту оплати праці колгоспників (більше 15%), порівняно з ростом зарплати робітників та службовців (12-15%) [93, 67].

Якщо в 1982 р. середньомісячна зарплата колгоспника складала 113 крб., то в 1987 р. - 156 крб., а у робітників радгоспів відповідно – 142 і 181 крб. Пенсія колгоспника зросла відповідно з 36,6 крб. до 51,3 крб., у робітника радгоспу – з 67,0 до 81,7 крб. [40, 183-185]. В 1990 р. заробітна плата колгоспника досягла 220,4 крб., а робітника радгоспу - 265,8 крб. До цього слід додати доходи сімей колгоспників від особистого господарства, які у 1990 р. в середньому досягли 1880 крб. на рік [72, 111].

В результаті за рівнем грошових доходів своїх жителів село наприкінці 80-х рр. зрівнялося з містом. Купівельна спроможність сільських жителів значно підвищилася, що обумовило необхідність утворення і подальшого розвитку у сільській місцевості мережі торгівлі і побутового обслуговування. Однак, чисельність торгово-побутових підприємств у сільській місцевості

зростала надто повільно. Так, в 1990 р. їх було 68 тис., порівняно з 54 тис. – в 60-х рр. [70, 132].

Незважаючи на це об'єми продажу на селі одягу, товарів культурно-побутового і сільськогосподарського призначення зросли. Зросла забезпеченість селянських сімей такими, відсутніми у них в попередні роки речами, як телевізори, холодильники, пральні машини. Наприклад, у середині 80-х років більше, ніж 85% селянських сімей мали телевізори. Наприкінці 80-х рр. на 1000 сільських жителів припадало 66 власних легкових автомобілів, на 4 більше, ніж у містах, що говорило про рівень купівельної спроможності селян [72, 112]. Однак платоспроможний попит селян на меблі, вовняні вироби, шкіряне взуття, хутряні і ювелірні вироби зростав набагато швидше, ніж їхня пропозиція. Переважну більшість цих речей сільські жителі купували у міських магазинах, де вибір товарів був набагато більший, хоча й змушені були здійснювати для цього стомлюючі поїздки.

Здійснення заходів по соціальній перебудові села, які були невід'ємною частиною Продовольчої програми, повинне було стати кроком до усунення соціальної несправедливості стосовно жителів села, до створення комфортних умов для їхнього життя і користування соціальними благами, які розподілялись із суспільних фондів споживання.

Отже, проблеми продовольчого забезпечення населення та переведення сільського господарства на якісно новий науково-технічний та соціально-економічний рівень, які особливо загострились в Україні в кінці 70-х - на початку 80-х рр. планувалося розв'язати за допомогою спеціальної масштабної Продовольчої програми, яка охоплювала всі сторони розвитку агропромислового комплексу. Вона відображала основний напрямок аграрної політики радянського керівництва 80-х років – переведення сільського господарства на переважно інтенсивний шлях розвитку.

Реалізація запланованих в ній темпів розвитку агропромислового виробництва дозволяла до 2000 року забезпечити населення всіма видами продуктів у відповідності з науково обґрунтованими нормами за рахунок підвищення урожайності сільськогосподарських культур, підвищення продуктивності тваринництва, ефективної боротьби з втратами, покращення промислової переробки сільгоспсировини і збільшення виходу готової продукції високої якості.

Однією із умов подальшого розвитку виробничих сил сільського господарства радянське керівництво проголошувало усунення істотних соціально-економічних відмінностей між містом та селом, тому прискорення темпів соціального розвитку села було однією з головних умов реалізації Продовольчої програми.

Потрібно зазначити, що подекуди ідея добрим і навіть дорідним насінням відгукнулася у діяннях багатьох ентузіастів. У чималій кількості господарств накреслення Продовольчої програми значною мірою матеріалізувалися. Про це свідчив досвід землеробів Ямпільського району Вінницької області, Дубновського-Рівненської, Жашківського-Черкаської, які вирощували по 400 кг цукрового буряку на гектарі, хліборобів Хрестинівського району Черкаської, Чемеровецького і Волочисьького-Хмельницької області, які отримували рекордні урожаї пшениці – по 52-55 ц/га, тваринників Черкаської, Львівської, Івано-Франківської областей, які теж досягли рекордних основних показників у своїй галузі. Серед показових господарств потрібно назвати „Росію” в Криму, „Україну” на Хмельниччині, „Прогрес” на Львівщині. Але таких районів і господарств була, безперечно, меншість, а загальні тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва України у 80-ті рр. невтішними.

Однак, ідеологічна ейфорія навколо Продовольчої програми спонукала зображувати і сприймати її як єдино вірний і ефективний шлях виходу сільського господарства із кризи.

РОЗДІЛ 3

ПРИЧИНИ НЕДОСТАТНЬОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ШИРОКОМАСШТАБНИХ ЗУСИЛЬ ПО ПІДЙОМУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ У 80-Х РОКАХ ХХ СТ.

3.1. ВІДСУТНІСТЬ ПОЗИТИВНОЇ ДИНАМІКИ У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА УРСР У 80-Х РР. – СВІДЧЕННЯ НЕЕФЕКТИВНОСТІ ДІЙ ПО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОГРАМИ

Загальновідомо, що важливими особливостями політики тоталітарних режимів є гігантоманія і тенденція до встановлення контролю над усіма сферами суспільного життя. Особливо характерними ці тенденції були для СРСР, де все несло на собі відбиток „великого”, „надвеликого” і обов’язково запрограмованого. Усі аспекти життя радянського суспільства з післяжовтневого періоду постійно програмувалися і передбачалися. Особливо гіперболізованими ці особливості були на селі. Однак, так сталося, що спеціальної масштабної програми в галузі сільського господарства з післяжовтня до початку 80-х років не було, незважаючи на те, що думка з цього приводу не раз виникала. В цьому радянське керівництво вбачало неадекватність уваги до сільського господарства. Згідно з їхнім баченням для розв’язання продовольчої проблеми не вистачало широкої паперової матеріалізації широкомасштабних заходів, відповідного антуражу піднесення аграрного виробництва на загальнодержавному рівні. Тому від моменту прийняття навколо Продовольчої програми вирувала ідеологічна ейфорія, яка широко відобразилась на сторінках газет у період підготовки пленумів та прийняття програми.

Однак, з самого початку стало зрозуміло, що програмна увага до розвитку села, його проблем не що інше, як чергова модна паперова акція, яка буквально з перших місяців і років її виконання гальмувалася. А в наступні роки очевидною стала неефективність широкомасштабних заходів по підйому сільського господарства. Про це свідчать статистичні дані, а також стенограми пленумів ЦК КПУ, на яких розглядалися проблеми реалізації завдань Продовольчої програми.

Так, ще у жовтні 1982 р. на пленумі ЦК КПУ В. Щербицький повідомляв членів ЦК, що Генсек Л. Брежнєв у записці Політбюро ЦК КПРС від 28 серпня 1982 р. з питань сільського господарства звертає увагу на повільні зміни в аграрному секторі України [111, 3].

А 25 травня 1984 р. на нараді партійно-господарського активу в Києві повідомлялося, що запланованих на три роки п'ятирічки обсягів заготівлі продукції у республіці не досягнуто. Істотно невиконаними виявилися позиції по виробництву усіх основних перелічених програмою видів продовольства, як зернового, овочевого поля, так і громадського тваринництва [1, 10].

Так, в 1983 р. Україна недодала до плану валової продукції сільського господарства на суму 1,1 млрд. крб. А її середньорічне виробництво протягом 1981-1983 рр. порівняно з X п'ятирічкою знизилося на 0,7% [98, 10]. Недобір зерна за ці три роки становив 17,5 млн. т, цукрового буряку - 39 млн. т, овочів - 1 млн. т, м'яса - 748 тис. т, молока - 1,3 млн. т, соняшнику - 1,2 млн. т. Недобір продукції з меліорованих земель склав зерна - 2,3 млн. т, кормів - 1,3 млн. т кормових одиниць, а урожай сільгоспкультур на цих землях був на 15-20% нижчим проекту [1; 10, 91].

Якщо в IX п'ятирічці середньорічні темпи збільшення виробництва зерна становили 20%, в X-й - 8, то в XI-й - його валовий збір порівняно десятою зменшився на 3,8 млн. т - чи на 9% [112, 9]. Скорочення в XI п'ятирічці на 1 млн. га посівних площ під зерновими не привело, як це передбачалося, до підвищення їх урожайності. Навпаки, в основних товарних областях урожайність зернових порівняно з досягнутою в X п'ятирічці знизилася: в Одеській - на 3,7, Кіровоградській - на 3,6, Ворошиловградській - на 3,4, Харківській - на 3, Херсонській - на 2,3, Вінницькій - на 2,2 ц/га [113, 14-15]. В Рівненській області в 1985 р. кожне четверте господарство зібрало лише по 8-15 ц/га зернових. За роки XI п'ятирічки кількість таких господарств не зменшилася [114, 27].

Тваринництво України також значно відставало від намічених Продовольчою програмою завдань. Так, дані, наведені таблиці 18 Додатків, свідчать про те, що жоден з показників по виробництву яловичини за роки XI п'ятирічки не було виконано. Особливо низькою (лише 28,2%) була питома вага проданого державі молодняка підвищеної ваги. Водночас потенціал тваринництва по виробництву яловичини в XI п'ятирічці використовувався на 60-65%. Так, в 1985 р. по Україні вихід яловичини (в забійній вазі) в розрахунку на кожну голову худоби складав 63 кг, в той час як в Болгарії - 94, Угорщині - 107 кг.

Низькі темпи розвитку були характерні і для свинарства. Так, в 1985 р. середньодобовий приріст ваги свиней на відгодівлі у господарствах республіки складав 275 г, чи 70,5% завдання. Вихід свинини в розрахунку на кожну голову складав 69 кг, в той час як в Болгарії - 106, Угорщині - 127 кг [107, 38]. Водночас комбікормів для відгодівлі свиней при потребі 8,7 млн. т, галузь отримувала 5,6 млн. т - чи 65% [115, 24].

Невтішні результати демонструвало і молочне тваринництво. Так, в 1985 р. 926 колгоспів та радгоспів надоїли менше 2 тис. кг молока. В Чернігівській області такі „рекорди” мало більше 40% господарств, в Рівненській, Ворошиловградській, Кіровоградській – 12-17% [195, 34].

Затрати праці та коштів на виробництво сільськогосподарської продукції залишалися високими і не завжди перекривалися навіть підвищеними закупівельними цінами і надбавками. Тому в 1984 р. 283 колгоспи та 247 радгоспів (4 і 11% загальної кількості) залишилися нерентабельними. В більшості господарств збитковим залишалось виробництво свинини, баранини, майже в ½ господарств – виробництво картоплі, овочів відкритого ґрунту, яєць, вовни, в 44% - яловичини, і в 17% - молока [180, 10].

Фінансовий стан багатьох господарств залишався напруженим. Прострочена заборгованість по позиках у Держбанку УРСР, постачальникам та підрядчикам на 1 березня 1984 р. складала 1,3 млрд. крб. Загальна заборгованість колгоспів по короткостроковим та довгостроковим кредитам досягла 13,2 млрд. крб., в тому числі 642 млн. крб. прострочених кредитів. В черговий раз позики, які господарства не могли повернути було відстрочено на 5 – 10 років [180, 10].

Для виправлення такого становища республіканське керівництво розробило і представило Москві свої пропозиції „щодо ліквідації стримуючих реалізацію Продовольчої програми факторів”. Ішлося знову ж таки про підвищення ролі плану, про зміцнення матеріально-технічної бази господарств, прискорення меліорації та соціально-культурного будівництва на селі.

Зі зміною в 1985 р. союзного керівництва у господарсько-політичному житті держави було започатковано новий курс, що дістав назву „перебудова”, і який передбачав прискорення науково-технічного прогресу у всіх галузях народного господарства. Республіканське керівництво на квітневому (1985 р.) пленумі ЦК КПУ підтримало цей курс „як давно назрілий”. В. Щербицький у своєму виступі на пленумі зазначав: „Ми не можемо не рахуватися з тим, що в останні роки в економічному розвитку склалися несприятливі тенденції. Якщо говорити прямо і відверто, то ефективність нашого виробництва не відповідає сучасним вимогам і зростає повільно. Впритул наблизившись до США за об’ємними показниками, а за деякими позиціями і випередивши їх, ми в 2,5 рази відстаємо від них за рівнем продуктивності праці. На одиницю виробленого національного доходу у нас витрачається в два рази більше металу, в півтора - сировини, на третину - пального. За техніко-економічними параметрами і якістю багатьох видів продукції ми суттєво поступаємося кращим світовим стандартам “ [197, 6]. Дані, що наводилися у виступі, були адресовані лише членам ЦК і не повинні були потрапити у пресу.

Одна з головних причин такого становища, на думку В. Щербицького, полягала у тому, що своєчасно не були належним чином оцінені зміни в об'єктивних умовах розвитку виробництва, необхідність прискорення його інтенсифікації, зміни методів господарювання. А також не було проявлено наполегливості в розробці та здійсненні назрілих широкомасштабних заходів в економічній сфері.

XXVII з'їзд КПРС у лютому 1986 р. закріпив курс партії на перебудову і визначив завдання народного господарства на найближчу п'ятирічку та на перспективу. За 15 років планувалося створити такий народногосподарський потенціал, який приблизно дорівнював би накопиченому за весь радянський період. Подвоєння національного доходу планувалося досягти за рахунок підвищення в 2,3-2,5 рази продуктивності праці [116, 89].

У деяких економістів та суспільствознавців такі плани викликали нерозуміння і подив. Було очевидно, що рішення з'їзду стали черговою гучномовністю – хвора впродовж тривалого часу економіка була просто не в змозі досягти таких рубежів.

Однак, як завжди, з'їзд Компартії України без жодних змін затвердив усі проекти документів XXVII з'їзду КПРС, конкретизувавши їх щодо республіки. В числі інших питань на з'їзді аналізувалися причини відставання сільського господарства у XI п'ятиріччі. Знову ставилося завдання досягти 54 млн. т врожаю зернових. Серед інтенсифікуючих аграрне виробництво чинників першочергова роль відводилася застосуванню прогресивних форм організації праці, таких як колективний підряд та госпрозрахунок [42, 54].

У відповідності до рішень з'їзду та постанови ЦК КПРС від 2 жовтня 1986 р. для відпрацювання нових форм організації сільськогосподарського виробництва в порядку експерименту Рада Міністрів СРСР прийняла рішення про створення в країні 14 агропромислових комбінатів, зокрема чотирьох – в Україні: „Нікопольського” в Нікопольському районі Дніпропетровської області, „Донбасу” – в Мар'їнському районі Донецької області, „Дністра” – в Жидачівському районі на Львівщині, „Чугуївського” – на Харківщині. До їхнього складу увійшло 182 агропідприємства та організації [117, 5-9].

Інформація відділу сільського господарства ЦК КПУ свідчить, що при їх створенні відразу виникли труднощі, виявилися прорахунки. Незважаючи на те, що формування комбінатів передбачалося закінчити у грудні 1986 р., як самостійні госпрозрахункові одиниці вони не діяли і в грудні 1987 р., оскільки техніко-економічні обґрунтування їх розвитку не відповідали існуючим вимогам планування. Однак, основну причину такого становища керівництво республіки вбачало в безвідповідальному відношенні Держагропрома УРСР до виконання зазначених постанов.

Це ще раз засвідчило те, що керівництво аграрним сектором економіки України здійснювалось за принципом „спроб та помилок”, постанови приймалися без попередньої наукової підготовки. Директивне нав'язування форм та методів роботи не відповідало бажанням та можливостям безпосередніх виробників.

У грудні 1986 р. пленум ЦК КПУ вкотре розглядав питання про збільшення виробництва і заготівлі зерна. Повідомлялось, що його середньорічне виробництво в XI п'ятиріччі скоротилося порівняно з X п'ятирічкою майже на 4 млн. т. Наголошувалося на тому, що республіка вже 8 років не виконувала планів закупок зерна і заборгувала державі близько 27 млн. т хліба. Зазначалося, що за останні 15 років фондоозброєність сільського господарства збільшилася в 3 рази, поставки міндобрив – в 2,4 рази, а урожайність зернового поля залишилася на одному рівні – 25-26 ц/га. Як наслідок - істотно зросла собівартість і знизилася рентабельність виробництва зерна [112, 3]. Зверталася увага на великі втрати урожаю під час збирання.

Незважаючи на це, партійно-державна верхівка, як завжди, демонструвала свою рішучість не допустити зниження обсягів сільськогосподарського виробництва. В.Щербицький запевняв членів ЦК: „Ми цього не допустимо, або ославімося перед народом” [112, 163].

А вже на березневому (1987 р.) пленумі ЦК КПУ зазначалося, що перелому в роботі АПК так і не сталося, що 500 колгоспів та радгоспів республіки закінчили 1986 р. зі збитками [118, 13]. Говорилося про необхідність повернутися до невиправдано забутої спеціалізації та міжгосподарської кооперації. Московське керівництво звинувачувалося у недостатньому виділенні матеріально-технічних ресурсів для потреб АПК республіки. Зазначалося, що навіть під інтенсивні технології абсолютно недостатньо виділялося техніки, добрив, хімічних препаратів.

На пленумі також зазначалось, що не дали позитивних результатів і заходи по реформуванню управління агропромисловим комплексом. Держагропром став своєрідною бюрократичною надбудовою над господарствами, обслуговуючими та переробними підприємствами агропромислового комплексу. Більшість главків та управлінь Держагропрому копіювали методи роботи колишніх міністерств і виявилися неготовими до переходу на госпрозрахункові принципи діяльності.

У 1987-1988 рр. важливою складовою частиною запроваджуваного в економіці СРСР ринкового механізму оголошується кооперація. 28 травня 1988 р. було ухвалено „Закон про кооперацію”, який визначав ключові завдання кооперативного руху і на селі: трансформацію колгоспів у великі кооперативні господарства й одночасний розвиток дрібних форм господарювання - оренди,

підряду. Однак, закон, вказуючи в основному політичні цілі кооперативного будівництва, залишав неврегульованими основні проблеми економічної сторони існування сільськогосподарських кооперативів - земельну власність, землеволодіння, матеріальну зацікавленість виробників.

В результаті кооперативи у сільській місцевості України виникали у сфері побутового обслуговування, заготівлі сільськогосподарської продукції, будівництва. Але кооперативи, які б займалися землеробством або тваринництвом майже не створювалися. Так, в 1989 р. серед 1098 кооперативів, які існували на селі, матеріальним виробництвом займалося лише 4 (2 з них на Івано-Франківщині, 2 - на Львівщині) [17, 71].

Регламентуючи продажну вартість кооперативної продукції і не даючи товаровиробникам сировини, держава фактично штовхнула їх на чорний ринок. До цього додалася непродумана система оподаткування. В результаті чимало кооперативів ставали на спекулятивний шлях. Наприклад, зареєстрований у червні 1988 р. при Дарницькому ринку кооператив „Ягідка” мав заготовляти у населення, колгоспів і радгоспів їх продукцію, переробляти й реалізовувати на ринках Києва. Його ж діяльність звелася до скуповування привезених на ринок продуктів і перепродажу їх за більш високими цінами [119, 3].

Загалом кооперація на селі гальмувалася причинами, що корінилися у кризовому стані всієї економіки.

Протягом 80-х рр. у сільському господарстві республіки запроваджується така форма організації виробництва, як орендний підряд. Його ініціаторами виступили сільські ради Миколаївщини, де у 1983 р. було створено перших 469 госпрозрахункових орендних колективів. В 1989 р. на орендний підряд по всій Україні перешли близько 2/3 колгоспів і радгоспів. А в 1991 р., на селі діяло вже близько 80 тис. орендних колективів та індивідуальних орендарів. За самостійними виробничими підрозділами було закріплено 1/5 поголів'я худоби й свиней та третину сільськогосподарських угідь [120, 123]. Нові форми господарювання більш органічно приживалися в тваринництві. Часто пенсійного віку селяни брали на відгодівлю молодняк великої рогатої худоби та свиней.

Проте, в цілому в Україні запровадження орендного підряду не викликало суттєвих зрушень у виробництві сільськогосподарської продукції, оскільки необхідного матеріального й законодавчого підґрунтя для цієї прогресивної форми організації праці не було створено. Значна частина колгоспів і радгоспів намагалися „перевести на оренду” бригади, ферми та інші великі підрозділи, нічого не змінюючи в економічних відносинах, у ставленні працівника до засобів виробництва. Чимало керівників, не бажаючи глибоких змін у системі

землекористування і перетворення трудівників на реальних господарів, всіляко гальмували зазначений процес.

Важливе значення щодо прискорення пошуку нових методів господарювання в аграрному секторі економіки мав відіграти березневий (1989 р.) пленум ЦК КПРС, якому передувала значна робота по напрацюванню пропозицій.

У цьому контексті у лютому 1989 р. в Україні було утворено Комісію по підготовці концепцій розвитку зернового господарства, якій належало проаналізувати причини невдач і прорахунків у розвитку зернового господарства і виробити ефективну стратегію піднесення зерновиробництва.

У матеріалах Комісії зазначалось, що досягти декларованих успіхів у зборі зернових протягом останніх 25 років не вдавалося, докорінних змін у нарощуванні виробництва зерна не відбулося, оскільки досягнутий у 1987-1988 рр. валовий збір зерна в розмірі 48-50 млн. т являвся лише повторенням показників 1973, 1977, 1978 рр. Середньорічне ж виробництво зерна в 1985-1988 рр. становило 46,9 млн. т, що було значно нижче рубежів, намічених на 1990 р. (52-54 млн. т).

Згідно висновків, яких дійшла Комісія основні причини невдач у цій сфері були такі:

По-перше, не відповідала реальній обстановці концепція інтенсифікації зернового господарства, згідно з якою ресурсний потенціал (мінеральні добрива, засоби захисту рослин, тощо), здатний забезпечити на обмеженій площі максимальний приріст валового зерна і високий рівень відшкодування витрат. За даними наукових установ найбільш ефективним прийомом використання добрив було внесення помірних норм на якомога більших площах. При концентрації їх на частині площ можливо досягти рекордних результатів зернових культур, однак сумарний приріст урожаю та його самоокупність зменшувалися.

По-друге, завищувалися показники результатів впровадження інтенсивних технологій: в колгоспах і радгоспах при оцінці технологій допускалися помилки, інтенсивну технологію на чистих і зайнятих парах порівнювали з посівами на неудобрених ґрунтах та непарових попередниках.

По-третє, було невдало вибрано напрямки інтенсифікації зернового господарства: в республіці щорічно відчувалася гостра нестача зерна фуражних культур, однак у лісостепу і поліссі, де вони найбільш врожайні, було взято орієнтир на вирощування озимої пшениці. Її валовий збір у цих зонах протягом 1985-1988 рр. зріс відповідно на 16 і 33%, хоча вирощена тут пшениця не становила цінності не тільки для продовольчих, а й кормових потреб [35, 14-15].

Також було зроблено спробу науково-аналітичним шляхом визначити на республіканському рівні причини невдач у сільськогосподарському виробництві. Готуючись до березневого (1989 р.) пленуму ЦК КПРС з аграрних проблем ЦК КПУ створив експертну групу, до якої увійшли вчені-аграрії, яка в жовтні 1988 р. представила ЦК свої висновки. В них зазначалось, що в 1987 р. Україна виконала плани продажу державі зерна, картоплі, овочів, усіх видів продукції тваринництва, поставок їх в загальносоюзний фонд, дещо покращилося постачання населення, однак структура споживання населення республіки, як і раніше не відповідала обґрунтованим нормам.

Так, рівень споживання хлібопродуктів, картоплі, цукру на 21-36% перевищував норму. Водночас м'яса, олії, овочів, фруктів недоотримувалося від 8 до 36%. Особливо великим був дефіцит вітамінів. За 7 років, починаючи з 1981 р. темпи приросту споживання м'ясопродуктів становили 1,5%, тобто реального покращення забезпечення ними населення не відбулося [121; 13, 23].

Витрати м'ясопродуктів по ринковому фонду в цілому по республіці без врахування м. Києва залишилися практично на рівні 1975 р. Так, в 1986 р. споживання м'яса в розрахунку на душу міського населення було вищим лише у Ворошиловградській області та в м. Київ, а в Дніпропетровській, Донецькій, Харківській становило 97-99%, Львівській, Кримській – 86, в решті областей – 60-70% рівня 1975 р. [122, 59]. Особливо гострою проблема забезпечення м'ясними та молочними продуктами була у великих містах.

Із висновків експертної групи випливало, що незадовільна обстановка в аграрному виробництві 80-х років була результатом сукупності політичних і економічних причин:

- необґрунтованого відходу від принципів непу, застосування насильницьких методів впливу на процес становлення кооперативного сектору сільського господарства, експропріація при цьому великих мас середнього селянства, зведення організаційних форм соціалістичного господарювання лише до колгоспів і радгоспів, одержавлення колгоспного сектору, непослідовна й суперечлива політика щодо особистого селянського господарства. (В кінці 60-х–другій половині 70-х рр. активізувалася політика ліквідації особистих підсобних господарств, яка була одним із факторів падіння темпів росту виробництва продуктів харчування в країні);

- ігнорування госпрозрахункових принципів господарювання і економічних методів управління сільськогосподарським виробництвом, порушення принципу раціонального поєднання централізму і самостійності в управлінні виробництвом;

- недотримання еквівалентності обміну між містом і селом;

- нераціональної структурної та інвестиційної політики в АПК, що спричинила недостатній рівень розвитку фондovиробничих галузей комплексу й істотне відставання галузей інфраструктури; монополізм галузей, що постачають засоби виробництва сільському господарству, і диктат по відношенню до колгоспів та радгоспів, що стало однією з суттєвих причин низької якості постачених селу засобів і предметів праці;

- недооцінки впродовж тривалого часу соціального розвитку села як фактора інтенсифікації виробництва, що виражалося у мізерних (за залишковим принципом) асигнуваннях, спрямованих державою на ці потреби; реалізація на практиці помилкової концепції скорочення сільської поселенської мережі, що передбачало поступове відмирання малих сіл, віднесення їх до розряду „неперспективних” [121, 20].

Дані розробки і висновки було представлено на березневому (1989 р.) пленумі ЦК КПРС, на який трудівники села поклали великі сподівання. Однак, він виявився більше філософсько-теоретичним, ніж конкретно-прагматичним. Пленум не дав потрібного імпульсу подальшому вдосконаленню виробничих відносин на селі, зокрема використанню різних форм підряду, який уперто пробивав собі дорогу.

Нова справа, як і раніше, на кожному кроці наштовхувалася на непередбачувані перешкоди. Орендарі не могли придбати техніку, пальне та мастильні матеріали, потрібні знаряддя праці. Все вирішувалося через колгоспи й радгоспи, які збували їм переважно стару, зношену техніку. В багатьох господарствах договори з орендарями з ініціативи перших часто переглядалися, під всілякими приводами знижувалася оплата праці, „щоб не збагачувалися”, штучно створювалися ускладнення й усілякі перешкоди.

Всі ці та інші перепони відштовхували трудівників села від нібито привабливої як на перший погляд справи орендарства. В результаті впровадження у 80-х рр. різних форм орендного підряду на селі не сприяло підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва в Україні, а відтак – і продовольчого забезпечення населення.

Разом з тим селянину, залишалася зробити лише один крок до фермерського господарства. Після введення в дію з 15 березня 1990 р. Основ законодавства Союзу СРСР і союзних республік про землю він отримав змогу зробити працю у особистому господарстві своїм основним заняттям, позбавившись залежності від колгоспу чи радгоспу, перетворитися із „робітника з наділом”, яким він був, у власника, господаря.

Проте на початок 1991 р. в Україні було створено лише 130 фермерських господарств [72, 93]. Багато хто з селян давно зумів пристосуватися до колгоспно-радгоспної системи, навчився використовувати її слабкості у своїх

інтересах. Маючи якийсь дохід з особистого господарства і гарантовану заробітну плату в колгоспі або радгоспі, сільська людина й не помишляла про щось більше, але ризиковане.

Відкрити простір новим економічним відносинам, вільній праці можна було лише зламавши колгоспно-радгоспну, а головне адміністративно-командну систему. Однак, із зрозумілих причин владна верхівка не могла підняти руки на головне джерело напруги у суспільстві – структуру тоталітарної номенклатурної влади. Навіть Горбачов, не скільки обмежив всевладдя партійної політбюрократії, стільки дискредитував режим і КПРС, розкрив суспільству очі на безсилля і деградацію влади, що і стало суб'єктивною причиною краху радянської держави, а відтак і колгоспно-радгоспної системи.

Отже, враховуючи наведені аргументи, можна стверджувати про неефективність дій по реалізації Продовольчої програми. На кінець 80-х років це стало очевидно, оскільки більшість завдань, розрахованих на період до 1990 р., не було виконано.

3.2. ПРИЧИНИ НЕЗАДОВІЛЬНОГО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОГРАМИ

Неефективність широкомасштабних зусиль по швидкому підйому сільського господарства України у 80-х роках була спричинена рядом взаємопов'язаних соціально-економічних причин, які були наслідком адміністративно-командних методів управління економікою України.

Головною причиною невиконання завдань Продовольчої програми, на нашу думку, була відсутність особистої зацікавленості трудівників села у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, що можливо лише на засадах приватної власності та стимулюючої податкової політики [123, 159]. Процес переродження психології селян на початок 80-х рр. перейшов у незворотну стадію. Тривалий диктат держави по відношенню до сільського господарства породжував зневіру та апатію у керівників та рядових робітників господарств, байдужість до долі суспільного виробництва.

Окрім того, розв'язання у 80-х рр. продовольчої проблеми відбувалося при збереженні адміністративно-командних методів управління. Більше того, після деякого послаблення наступило посилення адміністративного тиску в керівництві сільським господарством. Рішення про надання колгоспам та радгоспам більшої самостійності в плануванні виробництва не було виконано. Держава продовжувала зберігати монополію на встановлення низьких закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію. Тому, слушним є наш висновок про те, що як на початку 80-х років, так і в кінці цього періоду цінова, податкова і кредитна політика радянського керівництва не була націлена на піднесення села, а лише посилювала перекачування коштів у місто, що підривало розширене відтворення сільськогосподарського виробництва.

По-друге, окреслені в Продовольчій програмі завдання, на нашу думку, були заздалегідь нереальними. В програму закладалася концепція не реальності її матеріалізації, а створення повсюдного і всезагального напруження. Такі завдання повинні були спонукати трудящі маси до напруженої праці, вабити багатообіцяючими перспективами.

Так, незважаючи на те, що продуктивність тваринництва продовжувала знижуватись, в XI п'ятиріччі темпи росту виробництва м'яса, молока, яєць в Україні мали перевищити аналогічні темпи 70-х років у 2-3 рази [124, 92]. А до 1990 р., згідно завдань XXVII з'їзду КПРС, виробництво м'яса в республіці планувалось збільшити на 33-36%, молока – на 12-14% порівняно з середньорічним виробництвом в XI п'ятиріччі [114, 32].

Про необґрунтованість завдань також свідчать планові показники надоїв та приросту ваги худоби. Так, в 1985 р. середній удій молока від корови в 962

колгоспах та радгоспах України був меншим 2 тис. кг, а в середньому у всіх категоріях господарств він становив 2570 кг. Незважаючи на це, до кінця XII п'ятирічки цей показник планувалось довести до 3000 кг, у Львівській, Київській, Кримській, Черкаській, Івано-Франківській областях – до 3600, а в Чернівецькій - до 3800-4000 кг. Середньодобовий приріст ваги худоби на відгодівлі планувалося збільшити на третину, а здавану вагу кожної тварини підвищити мінімум на 40-50 кг [114, 34].

Окрім того, ці завдання не повністю забезпечувалися капіталовкладеннями, технікою, мінеральними добривами. Так, згідно завдань Продовольчої програми на кінець 1990 р. планувалося забезпечити населення продуктами харчування згідно з науково обґрунтованою нормою споживання, а поставки у союзний фонд в об'ємах, встановлених Держпланом СРСР. Для цього, наприклад, виробництво м'яса та яєць необхідно було збільшити порівняно з середньорічними показниками X п'ятирічки в 1,5 рази, молока – в 1,2 рази і довести їх відповідно до 7,7 млн. т, 20,7 млрд. штук та 26,7 млн. т. Щоб забезпечити дані об'єми виробництва цих продуктів на розвиток галузей АПК Україні в 1986-1990 рр. було необхідно 41,6 млрд. крб. капіталовкладень, 40 млн. т мінеральних добрив, а також збільшення поставок техніки. Натомість Держплан СРСР передбачав виділити лише 32 млрд. крб. капіталовкладень та 23,2 млн. т міндобрив.

Тому республіканське керівництво ставило перед союзними органами питання про додаткове виділення Україні в XII п'ятирічці 1,5 млрд. крб., 65 тис тракторів, 98 тис. вантажівок, 22 тис. зернозбиральних, 9 тис. кормозбиральних комбайнів, 8,7 млн. т міндобрив [77; 10-12].

Заходи Продовольчої програми, спрямовані на оздоровлення економіки аграрного сектора, не дали очікуваного ефекту. На кінець 1990 р. в Україні з 10763 функціонуючих колгоспів та радгоспів, в тому числі 8182 колективних господарств, 959 за даними офіційної статистики, були низькорентабельними і збитковими, що зумовлювалось, передусім, непропорційно великими матеріальними і трудовими затратами на виробництво основної сільгосппродукції [15, 20].

Внаслідок хибної політики держави в справі ціноутворення на продукцію галузей, відповідальних за матеріально-технічне забезпечення сільського господарства, на аграрний сектор фінансовим тягарем лягло різке, фактично довільне зростання цін на техніку, запасні частини, міндобрива, причіпні знаряддя, пальне, будматеріали, тощо.

Наприклад, вартість еталонного трактора з причіпним знаряддям за 10 років зросла більш як утричі і в 1990р. становила понад 50 тис. крб. [15, 20]. Ще більше зросли ціни на комбайни. Так, влітку 1991 р. голова колгоспу ім. Мічуріна Новомосковського району Дніпропетровської області П.Т. Бут

заявив перед учасниками всесоюзної наради з питань жнив, що новий комбайн “Дон-1500” обійшовся господарству в 90 тис. крб. Однак, на жнивах агрегат не працював, оскільки був зовсім не укомплектованим [125].

Водночас ціни на сільськогосподарську продукцію майже в чотири рази поступалися перед вартістю техніки. Наприклад для того, щоб придбати основні експлуатаційні агрегати, колгосп мусив продати близько 500 т зерна. Ціна вантажного автомобіля стала еквівалентною ціні 5 т м'яса найвищої якості. А вартість капітального ремонту трактора зросла настільки, що стало вигідніше купувати нові, ніж лагодити старі [15, 21].

Врешті-решт союзне керівництво у постанові Верховної Ради СРСР від 4 квітня 1991 р. “Про стан справ у сільському господарстві та невідкладні заходи по підготовці до польових робіт” офіційно визнало, що політика цін, оподаткування і кредитування не лише не сприяла пріоритетному розвитку села, а навпаки підривала можливість збільшення виробництва продуктів харчування [126]. Визнаючи неспроможність своєї політики, воно однак нічого практично не робило для виправлення становища, що викликало у трудівників села недовіру і неповагу до державного керівництва, ослаблювало у них стимул до продуктивної праці.

Слід зазначити, що проблеми вдосконалення сільськогосподарського виробництва й аграрних відносин спеціально розглядалися на багатьох пленумах та нарадах ЦК КПУ досить часто. Так, протягом 60-х-80-х рр. лише на пленумах ЦК та зборах активу республіканської парторганізації - близько 20 разів [127, 3]. Широке коло проблем аграрного сектору економіки аналізувалося на XXVI та XXVII з'їздах Компартії України. Однак, якщо оцінювати факт втілення в життя прийнятих рішень, то можна зробити висновок, що практично жодне з них у встановлений термін і в повному об'ємі так і не було виконане, тобто вони залишилися на рівні декларацій. За таких обставин чимало аналогічних питань дослівно повторювалися у значній кількості документів, але на практиці не реалізовувалися.

Звичним стало явище, коли навіть добре продумані накреслення зависали у повітрі, не отримуючи свого логічного завершення. Не в повному обсязі використовувалися для вдосконалення виробничих відносин у сільському господарстві могутні запаси професійних знань.

Взагалі, характерною ознакою системи влади, що існувала в СРСР у зазначений період, була колективна безвідповідальність. Наслідки безвідповідального правління номенклатури негативно позначилися і на навколишньому середовищі, і на соціально-економічній сфері села. Тому всі народногосподарські інституції, покликані контролювати процес реалізації

Продовольчої програми, за звичкою з самого початку поставились до її виконання безвідповідально, і не здійснювали ніякі контрольні акції.

Цінність документів полягала у вмінні надати справі неодмінно новаторського забарвлення, необхідним було, щоб широкі накреслення партії дзвеніли вдалим гучним словом. Однак, вслід за кипінням енергії та професіональних емоцій при розробці документів у справі матеріалізації накреслень наступала цинічна інерція. Немов би програми формувалися тільки заради програм.

Так, широкомасштабний задум по швидкому підйому сільського господарства зазнав провалу, а на XXVII та XXVIII з'їздах Компартії України не знайшли потрібним навіть згадати про Продовольчу програму, здійснити належний ґрунтовний аналіз результатів її реалізації. В кінці 80-х рр. про Продовольчу програму майже забули.

Ще однією актуальною проблемою, яка не знайшла розв'язання у розглядуваний період, була невідповідність пропорцій зростання обсягів суспільного сільськогосподарського виробництва України і чисельності його апарату управління, яка не залежала від головного фактора - практичних результатів матеріального виробництва, а визначалась довільно без всебічного вивчення реальних потреб.

Наприклад, протягом 1960-1986 рр. обсяги валової продукції сільського господарства у всіх категоріях господарств України зросли в 1,59 рази. Натомість управлінський апарат зростав набагато швидше [128, 114]. Розглянемо динаміку змін його чисельності в основній ланці, тобто райвиконкомі. На початок 60-х років чисельність його керівного апарату складала 20 чоловік. Створені у середині 80-х рр. замість райвідділів районні агропромислові об'єднання (РАПО) збільшилися у середньому до 60 чоловік, тобто втричі. Крім районної, виник досить чисельний апарат обласної ланки управління. Свого роду судиною для переливання до них кадрів колишнього РАПО стали створені після березневого (1989 р.) пленуму ЦК КПРС агрокомбінати, агрофірми та агрооб'єднання, управлінський апарат яких знову збільшився - практично удвічі [127, 5-7]. Таким чином, різні реорганізації апарату управління здійснювалися в інтересах самого управління, а не виробництва.

Зрозуміло, що діаметрально протилежно виглядали також пропорція зростання управлінського апарату і змін у чисельності сільського населення України, яка особливо безпосередньо відбивалася на сфері матеріального сільськогосподарського виробництва.

За таких умов характер керівництва сільським господарством ставав дедалі обтяжливішим. Управлінський апарат працював, переслідуючи

передусім свої інтереси, фетишизував культ паперу, що знайшло свій вияв у конкретному ставленні до розв'язання проблем розвитку аграрного виробництва на основі наказних формул.

Реалізація Продовольчої програми не внесла відчутних змін у відносини центру і республік. Рівень матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва України залишався далеким від потреб. Так, до 1990 р. щорічні об'єми поставок сільському господарству України мінеральних добрив планувалося збільшити до 5 млн. т при його потребах ще в 1982 р. 8 млн. т [67, 20]. В Україну волею центру було насаджено більше тисячі шкідливих і надшкідливих хімічних виробництв, водночас на власні потреби республіка споживала лише 7% їхньої продукції [129, 70].

На низькому рівні залишалось технічне оснащення сільського господарства. Так, з часів створення Першої системи машин для комплексної механізації сільгоспвиробництва (1957-1965 рр.) Міністерство сільськогосподарського і тракторного машинобудування СРСР жодного разу не забезпечило реалізацію всього запланованого переліку машин. Більше того, по мірі вдосконалення складу системи машин, показники рівня її реалізації постійно погіршувалися. Якщо Друга система (1966-1970 рр.) була реалізована на 78%, то П'ята (1981-1990 рр.) – всього на 52%, в тому числі для рослинництва – на 46, а для тваринництва – на 60%. При цьому за даними Державного комітету СРСР по науці і техніці, 70% машин для рослинництва і 64% - для тваринництва не відповідали світовим стандартам.

Не змінилося становище і з реалізацією Шостої системи машин (1986-1995 рр.). Із передбачених до випуску більше 3 тис. технічних засобів для рослинництва і тваринництва підприємства Мінсільгоспмаша в 1989 р. виробляли 1116 і до 1990 р. передбачалося освоїти і виготовити ще 467. Таким чином система знову реалізовувалася на 50-55% [130, 8].

З таким рівнем технічного оснащення здійснення комплексної механізації тваринницької галузі було неможливе. Так, у 1986 р. комплексна механізація була відсутня на 39% молочних ферм, 36% свиноферм, 13% птахоферм. Виробничі приміщення в силу своєї непристосованості без спеціальної реконструкції не підлягали механізації. Через це 6% доїнь, 44% роздачі кормів, 9% прибирань гною і переважна частина решти виробничих процесів виконувалися вручну здійснювалася [128, 31].

Мінсільгоспмаш практично ніяк не реагував на звернення з приводу прискорення випуску тих чи інших сільськогосподарських машин, необхідних республіці. Так, ніякої реакції не було на звернення Ради Міністрів Української РСР з проханням прискорити організацію виробництва комбайнів СК – 10 „Ротор”, подрібнювачів соломи, причепів ПКБ – 60 для комбайнів Дон-1500

конструкції Українського науково-дослідного інституту механізації та електрифікації сільського господарства, на прохання про виробництво тракторів типу ЛТЗ-145, комплексів машин для інтенсивних технологій [130, 9].

Мінсільгоспмаш не перебудовував свою роботу в області визначення попиту на свою продукцію, організації фірмового обслуговування, а також не зважав на думку споживачів – колгоспів та радгоспів. Загалом, будучи надто далекою від реальних потреб сільського господарства, промисловість виготовляла таку техніку, яка була вигідна їй, а не селу. Відбувалося забезпечення машинами окремих виробничих процесів, але мало що робилося для комплексної механізації.

Окрім того, плани поставок сільськогосподарських машин, пущених у серійне виробництво, з року в рік не виконувалися. Незважаючи на те, що в Україні концентрувалася велика кількість союзних заводів з виробництва комбайнів, тракторів, іншої сільськогосподарської техніки, республіка і в ході реалізації Продовольчої програми відчувала значний дефіцит цієї техніки, що знижувало продуктивність праці в сільському господарстві.

Збідненою залишалася номенклатура механізмів та причіпних знарядь до тракторів та інших сільгоспмашин. Так, у кінці 80-х рр. трактори К-700 в республіці були забезпечені плугами на 82%, боровами – на 46%, причепами – на 40%.

Не відбулося відчутних змін і в якості сільськогосподарської техніки. В експлуатації вона залишалась дуже ненадійною, була низької якості. Так, зернозбиральні та кормозбиральні комбайни відмовляли в роботі кожні 8-10 годин, ґрунтообробні агрегати ламалися по 2-3 рази на день [131, 31]. Значна частина машин, відвантажувалася заводами в незібраному вигляді, а вузлами та агрегатами. Часто машини надходили некомплектними, сполучення вузлів та агрегатів не співпадали.

Наприклад, в 1986 р. 45,5% поломок сільськогосподарської техніки із числа зареєстрованих в період гарантійного терміну сталися по причині заводських недоліків. При цьому підприємства-виробники, як і раніше, не несли, практично, ніякої відповідальності за низьку якість і надійність машин.

Досить слабкою залишалася ремонтна база господарств. Так, наприкінці 80-х рр. забезпечення колгоспів і радгоспів ремонтними майстернями було доведено до 69%, пунктами технічного обслуговування – до 15%, гаражами – до 59%, нафтосховищами – до 47, машинними дворами – до 20% [132, 53].

Незважаючи на те, що сільське господарство України відчувало гостру нестачу запчастин, протягом 80-х рр. в республіці не було збудовано жодного заводу по їх виготовленню. Тому Сільгосптехніка залишалася монополістом у розподілі запчастин та ремонтних матеріалів, зосереджуючи їх в основному на

своїх підприємствах, і примушуючи тим самим колгоспи та радгоспи навіть при незначних неполадках в техніці відправляти її цілою на свої підприємства.

Так, в 1984 р. господарства виплатили райсільгосптехнікам за участь в роботі по технічному обслуговуванню більше 35 млн. крб.. Однак, практично воно проводилося силами лише господарств, а договори уклалися головним чином з метою вирішення питань отримання господарствами запчастин. Такий підхід до вирішення проблеми організації ремонту та технічного обслуговування підривав економіку колгоспів та радгоспів.

Окрім того, обсяги ремонтних робіт були надмірними. Так, в 1984 р. капітальним та поточним ремонтом в цілому по республіці було відремонтовано 70% тракторів та 83% зернозбиральних комбайнів, що в 1,5-1,7 рази більше науково - обґрунтованих нормативів, а ремонт окремих вузлів та агрегатів, який виконувався на підприємствах Сільгосптехніки складав всього 6,2% від загальної вартості ремонту цих машин [132, 52].

Недостатність технічних засобів і запасних частин до них, низька якість ремонту і неналежні умови зберігання машин знижували ефективність їх використання. Так, у кінці 80-х рр. собівартість 1 га умовної оранки в колгоспах була досить значною і дорівнювала, 4,24 крб., а в господарствах Київської, Полтавської, Житомирської, Вінницької, Черкаської областей, вона була ще вищою. Змінні норми виробітку в напружений період сільськогосподарських робіт виконувалися в найкращому випадку на 95,5%, а в господарствах Львівської, Кіровоградської, Житомирської областей – на 77-87% [133, 21].

Підхід центру до користування набутками аграрного виробництва України відлунювався ще цілою низкою прикрих деформацій. Однією із причин того, що протягом 80-х рр. реального покращення забезпечення населення України м'ясними та молочними продуктами не спостерігалось, був випереджаючий, економічно необґрунтований ріст поставок цих продуктів у загальносоюзний фонд.

Так, у 1988 р. самозабезпечення України сільськогосподарською продукцією становило лише 82% від необхідного. Не покриваючи власних економічних потреб і не забезпечуючи належним чином продуктами харчування своє населення, республіка змушена була значну частину продукції віддавати в загальнодержавний фонд. Україна змушена була експортувати до інших республік Союзу 90 найменувань товарів, у тому числі основні види сільськогосподарської продукції – м'ясо, масло, цукор, вино, горілку, сіль, соняшникову олію [119, 167].

Наприклад лише до Москви у 1987-1988 рр. у відповідності до постанови "Про заходи щодо покращення постачання населення міст Москви та Ленінграду плодовоовочевою продукцією Української РСР" Держагропром УРСР

та Укоопсоюз поставили овочів 179 тис. т - 112% завдання, картоплі - 5,7 тис. т – 143%, баштанних – 28 тис. т - 112%. Було відвантажено значну кількість помідорів, моркви, часнику, капусти, цибулі, столового буряка, поставки яких взагалі не намічалися. В м. Ленінград республіка направила 60 тис. т овочів, що в 1,5 рази перевищувало завдання. Слід зазначити, що плани поставок до Москви та Ленінграду республіканське керівництво завжди намагалося перевиконати.

Водночас за період з 1985 по 1989 рр. “Київплодовочпром” недопоставив населенню м. Києва 31 тис. т картоплі, 64 тис. т свіжих овочів, 131 тис. т плодів та ягід, 21 тис. т баштанних, 3 тис. т винограду [35, 42]

Через незмінність схеми поставок “область-республіці”, “республіка-центру” виникали такі парадоксальні ситуації, коли область, постачаючи продукцію за свої межі, не могла забезпечити нею власне населення. Так, у 1989 р. Чернігівська обласна рада ветеранів війни і праці направила М. Горбачову листа, у якому йшлося про порушення соціальної справедливості щодо результатів праці при розподілі тваринницької продукції. Чернігівська область по поголів'ю худоби в 1990 р. мала непогані показники (1 голова великої рогатої худоби припадала на 4,2 чоловіки, 1 свиня – на 2,7 чол.), і по виробництву продукції тваринництва на душу населення займала одне з перших місць в УРСР (входила в першу трійку), однак по споживанню цієї ж продукції знаходилась на одному з останніх – вісімнадцятому. Із всієї виробленої продукції тваринництва в області залишалось 19,6 %, а 80,4% м'яса направлялось у союзно-республіканський фонд. По молоку ці цифри були відповідно такі – 26,3 і 73,7% [35, 86]

Чи такий факт - темпи приросту населення м. Львова майже в 3 рази випереджали ріст фондів м'ясопродуктів. В 1986 р. порівняно з 1975 р. міське населення Львова зросло на 19,5%, а ресурси м'ясопродуктів лише на 6,4 %. Реалізація м'ясопродуктів у Львові та містах області здійснювалася протягом лише 1 години щоденно при величезних чергах. Тому перший секретар Львівського обкому партії В. Добрик звернувся до В. Щербицького з проханням збільшити внутрішні фонди м'ясопродуктів в області. У відповідь, область зобов'язали відшукати додаткові резерви і власними силами виправити становище [122, 57].

Часто не узгоджувалося з можливостями продовольчого забезпечення населення нарощування промислових потужностей. Особливо помітним це було в Дніпропетровській та Донецькій областях. Так, у 1990 р. у м. Дніпропетровську споживання молочної продукції на душу населення складало 151 кг при фізіологічній нормі 213 кг в рік. Забезпеченість питним молоком і сиром складала відповідно 59 і 36 % від норми. При цьому діючі

міські молокозаводи використовували наявні потужності по виробленню продукції на 120% [134, 30]

Незважаючи на існування зазначених деформацій, одночасно із зростанням об'ємів поставок сільгосппродукції у загальносоюзний фонд, відбувалося скорочення ринкових фондів споживання цієї продукції населенням України. Так, за 1981-1987 рр. поставки м'яса в загальносоюзний фонд зросли на 35%, а ринкові фонди споживання м'яса населенням республіки лише на 17%. Тобто, темпи поставок були в 1,7 рази вищими порівняно з темпами споживання. Для порівняння: в цілому по СРСР ці показники склали відповідно 21 і 30%, в РСФСР – 9 та 33%, в Білоруській РСР – 25 і 55% [121, 23].

Слід відзначити, що в Україні питома вага тваринницької продукції щодо всієї продукції, що вироблялася в сільському господарстві була однією з найвищих по СРСР і становила 46% (для порівняння: Молдові - 19%, в Узбекистані – 13, Грузії – 12,9% [211, 54]). Однак, питома вага ринкових фондів споживання м'яса населенням в УРСР була самою низькою в країні і складала в 1987 р. – 49%, в той час як по СРСР – 62,8, РСФСР – 64, в Білорусії – 70%, в Прибалтиці – 71-80% [121, 23].

Після рекрутських поставок в союзний фонд в Україні на душу населення фактично залишалося не 68 кг м'яса, як говорилося з високих трибун, а за підрахунками економіста І.В. Розпутенка, значно менше – у межах 32-32,9 кг. На потреби населення в Українській РСР спрямовувалося лише 40% від виробленого м'яса. Тим часом як у Росії цей показник становив 66%, в Білорусії – 65% [135, 74].

Центр постійно діяв в своїх інтересах і керувався незмінною формулою – „лише брати”. Темпи росту об'ємів заготівель сільгосппродукції постійно переважали темпи збільшення її виробництва. Так, останні п'ятнадцять років до початку 90-х рр. виробництво зерна в республіці зросло на 18,3%, а його обов'язкові державні закупки – на 30%. Не відбулося в цих тенденціях коректив на користь УРСР і в роки перебудови. В 1985-1989 рр. приріст виробництва зерна в республіці становив 23,3%, а його державні закупки збільшились на 24,9%. Приріст м'яса у забійній вазі в названі роки становив 26,6%, а його поставки в загальносоюзний фонд зросли на 45,5% [40, 62-105 за розрахунками автора].

Окрім того, Україні, як і в 70-х рр., не питаючи думки її уряду, ціни на зазначену продукцію встановлювали значно нижчі, ніж іншим республікам, зокрема Прибалтиці. Тому як і раніше від її вивозу сільське господарство республіки терпіло мільйонні збитки.

Однобокий підхід центру до користування набутками аграрного виробництва України вражав своєю несправедливістю на кожному кроці. Так, заплановані центром об'єми поставок республікою племінної і поліпшеної високопродуктивної великої рогатої худоби, як свідчить таблиця 19 Додатків, були найбільшими по СРСР, свиней – знаходились на третьому місці після Естонії і РСФСР, овець – на четвертому місці.

Міністерство сільського господарства Української РСР після розгляду цієї пропозиції повідомило Мінсільгоспу СРСР, що в зв'язку з гострою потребою колгоспів та радгоспів у заміні низькопродуктивних тварин Українська РСР не має можливості вивозити таку кількість племінних тварин. Реальна пропозиція республіки, як свідчить таблиця 20 Додатків, була вдвічі меншою. Із матеріалів таблиці випливає, що потрібні обсяги вивозу племінної рогатої худоби та овець Україна могла забезпечити лише через 5 років, а свиней – в далекій перспективі. Однак, у відповідь Держплан СРСР погодився зменшити об'єми поставок лише великої рогатої худоби до 25 тис. голів [45, 17].

Політика московського центру призводила до того, що становище України в загальносоюзному та міжнародному товарообігу завжди було не вигідним. Так, частка України у зовнішньоекономічних зв'язках держави постійно збільшувалася (протягом 1982-1987 рр. її товарообіг зріс на 11,2 млрд. крб., при цьому випереджуючими темпами зростала вартість вивезеної продукції (122,6%), порівняно з 117,6% ввезеної), однак, вона не мала права самостійно визначати ні асортимент, ні обсяги експорту, ні ціни на товари, все робили так, як наказують у Москві. В результаті значна частина продукції реалізовувалась за значно заниженими цінами. Економіка республіки мала значні втрати від експорту продукції легкої та харчової промисловості, на яку ціни світового ринку були значно нижчими внутрішніх.

Так, у 1987 р. Україна втратила 135 млн. крб. на експорті продукції легкої промисловості (в той час як на внутрішньому ринку вартість цієї ж продукції була в 2,6 рази вищою), та більше 190 млн. крб. на експорті харчових продуктів, з них 51 млн. крб. складала продукти м'ясної промисловості, серед них жири, що поставлялися Кубі, шкірсировина для країн Західної Європи (в 15 країн), ендокринно-ферментні компоненти, що вивозилися до Франції та Німеччини, субпродукти II категорії – до Німеччини. Особливо не вигідним був експортно-імпортний баланс на цукор. Тільки в 1987 р. імпортуючи за світовими цінами кубинський цукор-сирець на загальну суму 1728 млн. крб., Україна втратила на різниці цін 225 млн. крб. [136, 39-41].

Чи такий факт – не маючи змоги повністю задовольнити потреби власного сільського господарства у мінеральних добривах та хімічних засобах

захисту рослин, Україна змушена була велику їх кількість експортувати у тодішні соціалістичні країни.

Ще однією причиною, що унеможливлювала розв'язання продовольчої проблеми в Україні у 80-х рр., на нашу думку, було збереження глибоких диспропорцій в розвитку сільського господарства [137]. В ході реалізації Продовольчої програми ця проблема повинна була вирішуватися у комплексі і на основі покращення використання землі, як основного засобу виробництва в сільському господарстві. Однак, позитивних зрушень у вирішенні цих важливих питань не сталося.

Робота по захисту ґрунтів в Україні велася у відповідності з Генеральною схемою протиерозійних заходів, розробленою в 1967 р. Особливо великі надії покладалися на розроблену Українським НДІ землеробства ґрунтозахисну систему з контурно-меліоративною організацією території, за якою здійснювався розподіл орних земель по технологічних групах в залежності від крутизни схилу, і за допомогою якої значно зменшувався змив і видування ґрунту. У 1989 р. вказана система була запроваджена у 500 господарствах України на площі 3 млн. га [72, 62].

Окрім того, протягом 70-80-х рр. було проведено серйозну роботу по створенню в республіці такого впорядкованого банку даних про ґрунти, як земельний кадастр. Це було зроблено в усіх (без винятку) господарствах, на всіх масивах угідь, кожне з яких мало свою специфіку і особливості не тільки за контурами рельєфу, а й за фізичними, хімічними властивостями ґрунтів, їх кислотністю, засоленістю, тощо. Було систематизовано зведені дані, одержані шляхом численних хімічних аналізів та спостережень. Це дозволило розробити пропозиції про найбільш раціональне природно-господарське використання всіх сільськогосподарських угідь. Спеціалісти мали чітке уявлення про те, які добрива та в яких пропорціях потрібно вносити в землю для одержання відповідних програмованих урожаїв зернових та технічних культур. У свою чергу, кадастр допомагав плановим органам ураховувати потенціал земельних ресурсів господарств при плануванні для них обов'язкового держзамовлення на продаж державі зернових та інших сільськогосподарських культур.

На жаль, у багатьох випадках ґрунтозахисна система та кадастр належним чином не використовувалися, а частіше – просто ігнорувалися. Потужна, важка техніка і злочинне ставлення до землі завдавали їй такої шкоди, що жодна система, жоден кадастр не могли подолати загрозливі екологічні тенденції.

Ґрунтозахисні заходи, що здійснювалися колгоспами і радгоспами, були недостатньо ефективними, а нові способи поліпшення землекористування гальмувалися на кожному кроці. Так сталося і з методом безвідвальної обробки ґрунту, запропонованим землеробами Полтавської області. Досвід показував

значні переваги цього методу (урожайність зернових становила 40-50 ц/га, цукрових буряків – 400-500 ц) над плужним, однак, аграрії-науковці, які свого часу обґрунтовували доцільність плужного способу чинили стійкий опір. Тому незважаючи на те, що у відповідності з науково-обґрунтованими системами землеробства до 1990 р. площі безвідвальної обробки планувалося збільшити до 11-12 млн. га, далі конкретної області досвід не поширився [138; 7, 13].

В результаті під впливом людської діяльності якості ґрунтів в Україні у 80-х рр. продовжувала погіршуватися. Щорічні втрати ґрунту, як і раніше, складали близько 600 млн. га, в тому числі більше 20 млн. т гумусу, чи втричі більше, ніж утворювалося за допомогою органічних добрив, які вносились господарствами [64]. Вміст гумусу щорічно зменшувався в середньому на 0,5-0,6 т на гектар. Все це призвело до дефіциту органічних речовин у ґрунтах, який в кінці 80-х рр. становив понад 4 т на гектар орної землі [121, 25].

Окрім того, майже 17 млн. га, чи 43% всіх сільськогосподарських угідь, були еродованими, змиті землі складали – 10 млн. га, одна третина земель мала підвищену кислотність [112, 18]. Щорічні збитки від ерозії складали близько 1,8 млн. крб. [139, 32]. Незважаючи на те, що причини цього небезпечного явища крилися у незваженому підході до планування сільськогосподарського виробництва та визначенні обсягів державних закупівель без урахування якості місцевих ґрунтів, у 80-х рр. у цьому плані теж майже нічого не змінилося.

Так, в 1986 р. у відповідності до планів виробництва і продажу сільськогосподарської продукції господарства Львівської області змушені були більше 20 тис. га посівів цукрового буряку, льону-довгунця, картоплі та овочів розміщувати на схилових землях з ухилом більше 7⁰. Водночас посівних площ цукрового буряку і льону-довгунця, за даними інвентаризації інституту „Укрземпроект”, через неправильне планування в області було на 20% більше ніж передбачено сівозмінами [65, 18].

Незважаючи на те, що коефіцієнт ерозійної небезпеки у пропашних культур в 15-17, у ярових – в 7-10, у озимих зернових – в 5-6 раз вище, ніж у багаторічних трав, а урожайність цукрового буряку, кукурудзи на зерно, картоплі на сильноеродованих ґрунтах складала лише 10-12% урожайності на нееродованих, водночас багаторічні трави втрачали продуктивність лише на 10-20%, у 80-х рр. в господарствах республіки значна частина озимих зернових розміщувалася по стернових попередниках, а в окремих районах висівалася на одному і тому ж полі, значні площі пропашних культур вирощувалися на ерозійно небезпечних схилах [140, 86]. Наприклад, щорічно в господарствах Черкаської області на помірно та сильно змитих ґрунтах розміщувалося 5,7 тис га посівів цукрового буряку, 1,4 тис. га соняшнику, 2,7 тис. га кукурудзи на зерно [27, 15].

Розрахунки спеціалістів показували, що через зазначені тенденції у землекористуванні на 1990 р. недобір зерна сягав 4-5 млн. т, а з врахуванням скорочення сільгоспугідь – до 6-7 млн. т [63, 150].

Зухвале ставлення людини до землі було породжене в значній мірі могутнім технічним озброєнням ХХ ст. Так, протягом 1965-1990 рр. у колгоспах та радгоспах УРСР кількість тракторів збільшилася із 184 до 441 тис., тобто у 2,4 рази, кількість комбайнів з 65 до 106 тис. шт. А кожне покоління сільськогосподарських машин характеризувалося більш високою потужністю у порівнянні з попередніми. Так, трактор ДТ-75, який ходив на колгоспно-радгоспних полях у 60-70-х рр. мав потужність лише 42-55 кінських сил і вагу 6,5 т. На початку 70-х рр. йому на зміну прийшов Т-150 з потужністю 150-165 кінських сил і вагою 8 т. З середини 70-х рр. і наступні роки „флагманом ланів” був К-700, що увібрав силу 300 коней і важив 13,5 т. Не менш потужними були комбайни Дон-1500, та інша сільськогосподарська техніка [72, 59].

Головний недолік таких машин, як Т-150, К-700, Дон-1500 полягав у їхній надмірній вазі. Як свідчили дані багатьох науково-дослідних установ, під колесами цих машин внаслідок великого тиску на ґрунт руйнувалася його структура. При цьому урожайність сільськогосподарських культур знижувалася на 15-20%, витрати пального збільшувалися порівняно з тракторами ДТ-75 на 15-30%. Виходило, що уся прибавка врожаю, яку давала селекція, знищувалася через велику вагу машин і додаткові витрати ресурсів.

Наприклад, тільки протягом 80-х рр. вартість трактора Т-150 у 2,8 рази перевищила вартість трактора того ж класу тяги Т-74, а його продуктивність зросла тільки у 1,6 рази. Протягом того ж періоду оптова ціна зернозбирального комбайну „Нива” зросла у 2,9 рази – з 5,3 до 15,5 тис. крб., хоча його продуктивність залишалася без змін. Комбайн Дон-1500 у 1980 р. коштував 12,5 тис. крб., а в 1990 – 46 тис. крб., тобто у 8,6 рази більше, ніж комбайни СК-5 та „Нива” [72, 60-61].

Металева армада забезпечувала не скільки зростання продуктивності праці, стільки збільшення обсягу робіт, зокрема безглузде освоєння величезних територій. Так, на кінець 80-х рр. в Україні було зорано більше 80% сільськогосподарських угідь (в Вінницькій, Тернопільській, Кіровоградській, Черкаській – понад 90%), що, однак, не наблизило розв’язання продовольчого питання. Для порівняння: розораність землі в США складала 16,9%, в Англії – 29,6, Франції – 32, ФРГ – 32,3% [8, 35].

Не давали очікуваної віддачі і меліоративні заходи, оскільки проводилися без належних наукових обґрунтувань. Так, за 3 роки XI п’ятирічки середньорічний недобір сільгосппродукції на меліорованих землях України

складав: зерна – 813 тис. т, цукрового буряку – 853 тис., картоплі – 196, овочів – 753 тис. т [141, 43].

Через недосконалість іригаційних систем рівень витрачання води був дуже високим і становив 0,14 млрд. м³ у розрахунку на 1 млрд. крб. сукупного суспільного продукту (для порівняння: у Швеції цей показник складав 0,032, в Німеччині – лише 0,006 млрд. м³) [141, 27].

Не враховувався вплив меліоративних заходів на екологію, не продумувалися шляхи раціонального використання нових площ. Низький рівень інженерно-технічних розробок під час спорудження меліоративних систем, недосконала організація їх експлуатації, марнотратне використання води призвели до того, що кожний п'ятий гектар зрошуваних земель перебував у незадовільному стані. Так, протягом 1970-1985 рр. з експлуатації було списано 213 тис. га меліорованих угідь.

Водночас основні зусилля керівництва спрямовувалися на пошук нових територій під зрошення, на що витрачалися величезні матеріальні і фінансові ресурси. Так, у 80-ті рр. щорічно меліоративні роботи в Україні поглинали 800 млн. крб.. Водночас на всі інші заходи щодо інтенсифікації сільського господарства виділялося 50 млн. крб. Враховуючи, що зрошувані площі складали лише 7,4% оброблюваних земель, такий розподіл ресурсів був явно нераціональним [141, 42].

Отже, під впливом вітрової і водної ерозії, обробки землі важкими машинами, непродуманих заходів в гідротехнічному та водогосподарському будівництві, несучасних методів зрошення ґрунти України втрачали належну структуру, вкривалися скоринкою, розпилялися, втрачаючи при цьому свою природну родючість. Водночас резерви нових орних земель на Україні були вичерпані.

Великої шкоди природі і людям завдало безладне використання хімічних засобів захисту рослин, гербіцидів. У 80-ті рр. 60% колгоспів та 80% радгоспів ще вносили мінеральні добрива за допомогою сільської авіації. В результаті хімічні продукти потрапляли у водойми, лісові масиви [112, 20].

Внаслідок безвідповідальності, агротехнічної безграмотності, злочинного ставлення до природи з боку працівників агропромислового комплексу наприкінці 80-х рр. Україна опинилася перед загрозою екологічної катастрофи. Якщо у 1989 р. пестициди і нітрати були виявлені у сільськогосподарській продукції у восьми областях України, то у 1990 р. – у всіх без винятку. Особливо трагічною ситуація була на Донбасі, де шкідливу для здоров'я сільськогосподарську продукцію виробляли в 428 господарствах з 432 [72, 63].

Таким чином, система землеробства України, яка протягом тривалого часу велась екстенсивно з застосуванням відсталих архаїчних технологій

виращування сільськогосподарських культур і меліорації земель, що призвело до стійкого зниження природної родючості землі, розвитку ерозійних процесів, засолення великої площі колись родючих ґрунтів, не зазнала кардинальних змін у 80-х рр. у відповідності до завдань Продовольчої програми.

Заходи, заплановані Продовольчою програмою щодо підвищення врожайності сільськогосподарських культур, також виявилися малоефективними. Середня урожайність порівняно з показниками сусідніх країн була досить скромною. Вже давно сусідні європейські країни на землях, які значно поступалися по якості українським чорноземам, завдяки високій культурі землеробства і впровадженню наукових досягнень, стабільно отримували по 50-60 ц зерна з кожного гектару інтенсивного поля. У нас же лише в особливо сприятливі роки продуктивність зернового поля досягала 35 ц/га [9, 53].

Висока розораність земель в республіці, в тому числі малопродуктивних, розпорошеність матеріально-технічних засобів передусім добрив, засобів захисту рослин і водних ресурсів на великих площах не дозволяли виявити переваги інтенсивних технологій виробництва. Щоб виправити ситуацію необхідно було докорінно змінити структуру землекористування в республіці, виключити із інтенсивного обороту значну частину оранки, яка знаходилася в найкритичнішому стані, перевести її в кормову групу і вирощувати на ній однорічні та багаторічні трави. Це в значній мірі вирішило б проблему відновлення природної родючості землі і зміцнило б кормову базу тваринництва. Фактори ж інтенсифікації землеробства можна було б зосередити на кращих землях.

Необхідно було підвищити зацікавленість господарств в проведенні протиерозійних заходів, які повинні були передбачати диференційований по регіонах комплекс організаційно-господарських, агротехнічних, меліоративних, гідротехнічних заходів, а також юридичну відповідальність за збереження землі.

Незважаючи на недостатню ефективність заходів по підвищенню урожайності зернових, валовий збір зерна в Україні в кінці 80-х рр., який завдяки рекордній урожайності два роки підряд (34,8 ц/га в 1989р. та 37 ц/га в 1990р.) вдалося довести до 50 млн. т [15, 22], дозволяв цілком задовольнити харчові потреби населення та кормові - тваринництва. Однак, через нераціональну структуру виробництва зерна значну його кількість Україна продовжувала ввозити із-за кордону.

Так, потреби України у продовольчій пшениці становили 11,5 млн. т, з них 8,5 млн. т надходили з господарств республіки, решта імпортувалася з країн далекого зарубіжжя (таблиця 21 Додатків) далеко не за пільговими цінами

– 150-160 доларів за тонну [10]. Як свідчать матеріали таблиці, вісім країн експортували в УРСР пшеницю високої якості, тобто з високим вмістом клейковини.

Приблизно таку ж кількість зерна становили втрати власного урожаю, оскільки закупки зерна здійснювалися в основному літом, коли потрібно було вивозити з поля власний урожай, а штрафи за простої суден у портах примушували забувати про нього. Насамперед вивозили чуже, а своє залишали у полі.

Структура зернового поля продовжувала працювати на суворо контрольований валовий збір. Частка низькоклейковинної м'якої пшениці у зерновому кліні України, як і раніше становила до 50%. Питома вага сильної пшениці залишалась незначною (таблиця 22 Додатків), незважаючи на те, що, як свідчать матеріали таблиці, за своїми якісними показниками вона не поступалася імпортованій.

Не відповідаючи вимогам ні хлібобулочної, ні макаронної промисловості (в 1986 р. з власного зерна було вироблено муки, яка відповідала ГОСТу 25%, в 1987 р. – 39% [142, 12]), основна маса низькоклейковинної пшениці йшла на корм худобі. Однак кормові якості цієї пшениці теж вкрай низькі, її білок не містить в собі оптимального співвідношення незамінних амінокислот, бідний лізином. Водночас комбікормова промисловість постійно відчувала дефіцит зерна потрібного асортименту, не вистачало зернобобових, кукурудзи, ячменю, вівса. Так, в середньому за роки XII п'ятирічки в структурі використання зернової сировини пшениця та відходи її переробки складала 57%, ячменю – 10, зернобобових – 1, при оптимальній структурі – 31, 27 і 16% відповідно. Становище погіршувалося тим, що комбікормова промисловість із року в рік задовольнялася високобілковими компонентами лише на 60-65%. Окрім того, як правило, ці домішки замість необхідних 30% переваримого протеїну по ГОСТу, містили лише 20% [9, 55].

Незважаючи на гостру потребу комбікормової промисловості в білково-вітамінних домішках, Держплан СРСР зобов'язав Україну із 168 тис. т сухого жому, який вироблявся на цукрових заводах республіки, 93 тис. т поставляти в 13 союзних республік. Прохання Мінсільгоспа УРСР не вивозити жом із республіки Держплан відхилив [51, 102].

Вкрай нераціонально використовувалось фуражне зерно. Так, із 30-32 млн. т зерна, які щорічно споживало тваринництво республіки, лише половина перероблялася, збагачувалася і згодовувалася у вигляді комбікормів. Решта використовувалася безгосподарно, в результаті чого протягом 80-х рр. щорічно його перевитрати складала більше 12-14 млн. т кормових одиниць вартістю більше 1,3 млрд. крб. Щоб виробити 1 ц молока чи м'яса в господарствах

України у 80-х рр. витрачали в 1,5-2 рази більше кормів, ніж за науково обґрунтованими зоотехнічними нормами. [9, 56]. Звідси постійний дефіцит кормового зерна і необхідність його імпорту.

Тому в республіці в кінці 80-х рр. проблемою залишалось не скільки нарощування валового виробництва зерна, стільки вдосконалення його структури та раціональності використання.

Необхідними були докорінні зміни у співвідношенні між продовольчим та фуражним зерном в бік збільшення частки останнього, спочатку до 60, а потім до 70-75%. При таких об'ємах виробництва зерна, які були в 1989, 1990 рр., можна було повністю відмовитися від його імпорту, а вивільнені кошти виділити на нові технології виробництва, нову техніку і в перші роки на придбання білкових збагачувачів для свого зерна.

Основною причиною низьких темпів приросту споживання населенням продуктів тваринництва був, як і раніше, низький рівень забезпечення тваринництва кормами. У розвинутих країнах Європи й Америки науково-технічний переворот у годівлі тварин відбувся ще в 50-ті рр., коли були оцінені і застосовані на практиці незамінні для тварин кормові добавки (9 амінокислот, 16 вітамінів, 14 макро – та мікроелементів). У СРСР також проводили розробки у цій сфері, але дієвих кроків по впровадженню їх у виробництво у 80-х рр. не було зроблено. В Україні при Інституті біохімії республіканської Академії наук було створено лабораторію макро- і мікробалансування раціонів тварин лише в 1990 р. Запланованого ж Продовольчою програмою перевороту у кормовиробництві не сталося.

Урожайність кормових культур залишалася низькою, неефективно використовувалися природні сіножаті, недостатніми були посіви однорічних і багаторічних трав. Так, наприклад, в 1985 р. в цілому по Україні план заготовок сіна було виконано на 77%, сінажу – на 88, силосної маси – на 31, трав'яної муки - на 55%. Грубих та соковитих кормів було заготовлено 15,1 млн. т кормових одиниць – чи 49% від плану [143, 12].

На кінець 80-х рр. все таким же актуальним залишалося питання значного збільшення посівів високобілкових культур. В 1987 р. під посівами сої було зайнято лише 74 тис. га (при завданні на 1985 р. – 200 тис. га), а її валовий збір складав всього 74 тис. т, тобто в чотири рази менше, ніж планувалося зібрати в 1985 р. Із цієї площі зрошувані землі склали всього 41 тис. га. Водночас під озиму пшеницю на зрошуваних землях було виділено 320 тис. га, під ячмінь – більше 170 тис. га, під кукурудзу – близько 230 тис. га [9, 57].

Доцільніше було віддати пріоритет на зрошенні високобілковим культурам. Оскільки урожай сої в 20 ц/га забезпечував отримання 580 кг переварюваного протеїну і 43,4 кг лізину. Щоб отримати таку кількість

протеїну, необхідно виростити 73 ц ячменю і 62 ц вівса. При цьому білок зернових містить менше лізину, а при його згодовуванні худобі в силу його неповноцінності перевитрати становлять мінімум 20% зерна [144, 26]. Тому просто необхідно було повсемісно впроваджувати інтенсивні технології вирощування сої, цільовим призначенням виділяти для її виробництва відповідні фонди мінеральних і бактеріальних добрив, гербіцидів, засобів боротьби зі шкідниками та хворобами.

Необхідно було серйозно підійти до питання матеріально-технічного забезпечення соєвого виробництва, з самого початку вести його за сучасними технологіями. Однак, і в кінці 80-х рр. соя висівалася переобладнаними кукурузними, буряковими, зерновими, овочевими сіялками, якість яких не відповідала вимогам індустріальної технології. Необхідно було також налагодити випуск високопродуктивних сушільних комплексів, які б дозволили на місці переробляти великі партії сої.

У сирому вигляді сою згодовувати не можна. Найдоцільніше її переробляти на олію, а жмихи і шроти використовувати для виробництва комбікормів. Для зміцнення кормової бази та підвищення зацікавленості господарств, які вирощували сою, потрібно було не менше 50% шроту повертати їм, а другу - використовувати на комбікормових заводах.

Одним із цінних джерел кормового білку і рослинної олії є також рапс. Кожен гектар рапса при урожайності в 20 ц дає 1120 кг шроту, який містить 40% білка, збалансований по амінокислотному складу, і 720 кг високоякісної олії. За рахунок цієї культури вирішують проблему забезпечення населення олією, а тваринництва кормовим білком багато європейських країн, а також Канада, Індія, Китай. У Франції, наприклад, яку за природними умовами можна порівняти з Україною, рапсом щорічно займалося 700 тис. га, чи в десять разів більше, ніж на Україні в кінці 80-х рр. [144, 28].

Колгоспи та радгоспи України накопичили позитивний досвід при вирощенні рапсу. Науково-виробнича система „Рапс” в Івано-Франківській області забезпечувала насінням цієї культури всю республіку. Деякі господарства Ровенської, Житомирської, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької, Житомирської областей отримували по 30-40 ц насіння з гектару, по тонні олії і більше тонни високобілкових жмихів. Основні проблеми реалізації комплексної програми „Рапс” були такі ж, як і для програми „Соя”.

Для збалансування раціонів тварин по білку дуже важливо було задіяти всі ресурси білкової сировини, які були наявними в багатьох галузях агропромислового комплексу. Однак багато кормових продуктів, які утворювалися в процесі переробки сільськогосподарської сировини на кінець 80-х рр. так і не використовувалися. Так, багато м'ясопереробних підприємств

не мали утилізаційних цехів і устаткування для вироблення м'ясокісткової муки; зменшилося виробництво рибної муки на підприємствах рибної промисловості, хоча рибна сировина використовувалася вкрай нераціонально. Майже не використовувалися багаті кормові ресурси із морепродуктів – водоростей, мідій. Зливалися в каналізації сотні тон обрата і пахти, через відсутність сушильних потужностей.

В результаті цих прорахунків кардинальних змін у рівні забезпечення комбікормової промисловості білково-вітамінними додатками не сталося. Так, в 1985 р. потужності міжгосподарської комбікормової промисловості дозволяли в виробити 18 млн. т комбікормів, для чого із державних ресурсів потрібно було виділити 3 млн. т білково-вітамінних домішок. Натомість держава виділяла лише 1,6 млн. т [145, 5]. В результаті корми знову мали понижений вміст протеїну.

На селі, як і раніше, відчувалася гостра нестача концкормів. Незважаючи на те, що отоварення комбікормами продажу державі сільськогосподарської продукції, зокрема м'яса, молока, тощо мало бути стимулом для збільшення її виробництва, союзний уряд на кожному кроці порушував зобов'язання. Так, лише за 1989 р. сільське господарство України недоотримало майже 1 млн. т комбікормів [15, 23].

Отже, основний принцип ефективного розвитку тваринництва – збалансованість поголів'я з кормовою базою як на початку, так і в кінці 80-х рр. не виконувався. Збільшення поголів'я, як правило, не супроводжувалося адекватним розширенням кормової бази. Державою завжди абсолютизувалися кількісні показники, тому зростання поголів'я розцінювалося як свідчення поступального розвитку галузі. У результаті 22 млн. корів у СРСР давали стільки ж молока, що й 11 млн. корів у США. Самий високий надій від фуражної корови в колгоспах республіки в кінці 80-х становив 2878 кг, 3000-й рівень удійності (коли корова продуктивної породи вважалася рентабельною) долався лише в небагатьох спеціалізованих господарствах Черкащини, Львівщини, Київщини. В той же час у Польщі середньорічний удій дорівнював 3356 кг, в Канаді – 5800 кг, США – 6460 кг [114, 28].

Зрозуміло, що продуктивність тварин головним чином визначається рівнем і якістю годування. Але наряду з цим можна було підняти рівень годування тварин при тих же кормових ресурсах за рахунок скорочення поголів'я. При цьому виробництво продукції не лише не знижується, а навіть збільшується. Так, за розрахунками вчених Південного відділення ВАСГНІЛ, в 1986 р. в громадському сільськогосподарському виробництві на тому ж об'ємі кормів, які були згодовані коровам і свиням, можна було додатково отримати

3,4 млн. т молока і 200 тис. свинини за умови скорочення їх чисельності до рівня, який би забезпечував оптимальне годування [146].

В ході реалізації Продовольчої програми було зроблено спробу інтенсифікації використання потенціалу наявної худоби (таблиця 23 Додатків). Як свідчать матеріали таблиці нарощування виробництва продукції тваринництва відбувалося при зменшенні поголів'я (корови, свині, вівці), чи швидше ніж зростало поголів'я (велика рогата худоба, птиця). З цієї точки зору молочне скотарство, свинарство та птахівництво розвивалося більш інтенсивно, ніж інші галузі. Однак, помітного впливу на рівень забезпечення населення продукцією тваринництва ці успіхи не здійснили.

Основою підвищення продуктивності худоби та птиці являється, окрім повноцінного годування, добре поставлена селекційно-племінна робота. В зв'язку з тим, що з кожним роком витрати на кожну голову худоби значно зростали, для ефективної їх самокупності та рентабельного розвитку галузі необхідно було використовувати високопродуктивну худобу, пристосовану до інтенсивних технологій.

Найбільш поширеними в Україні були сментальська та чорно-ряба породи худоби, які у спеціалізованих тваринницьких радгоспах демонстрували дійсно високі показники. Генетичний потенціал цих порід при повноцінному годуванні дозволяв надоювати від корови за лактацію не менше 3,5 тис. кг молока, відгодовувати бичків до ваги 450-500 кг в 18-20-місячному віці, свиней – до 100 кг – у віці 170-180 днів. Однак цей потенціал протягом 80-х рр. в республіці використовувався слабо. В рядових господарствах, де через відсутність коштів не завжди приділялася належна увага племінній роботі, допускалося змішування порід, їхня продуктивність різко знижувалася.

Окрім того, найбільший ефект використання цих порід досягався при забезпеченні їх достатньою кількістю повноцінних кормів. Наприклад, голштино-фризам на корову потрібно було забезпечити 60-65 ц кормових одиниць. А при зниженні рівня годування переваги зазначених порід над іншими ставали незначними.

Тому самий високий надій в суспільному тваринництві республіки складав 2878 кг і був досягнутий у 1988 р. Процес вирощування і відгодівлі великої рогатої худоби продовжувався 2,5 року, свиней – більше року. Середньодобовий приріст ваги молодняку м'ясної худоби в середньому по всіх господарствах республіки був нижчим 500 г, в той час як для рентабельного ведення м'ясного скотарства за весь період вирощування до 18-місячного віку він повинен був бути не нижче 700 г [88, 46].

Сукупний потенціал сільськогосподарського виробництва України, не дивлячись на недостатні темпи його розвитку, все-таки дозволяв забезпечити

фізіологічні потреби громадян у продуктах харчування. Так, у 1987 р. сільськогосподарські підприємства виробляли 2,6 млн. т м'яса, 17,7 млн. т молока, 10266 млн. шт. яєць [147, 62]. Навіть цього було б достатньо. Проте, недоліки харчової промисловості спричиняли низьку якість і дефіцит продуктів.

Забезпеченість потужностями переробних галузей та ємкостями для зберігання сільськогосподарської продукції в 1987 р. складала 58-96%. Біля половини молокозаводів та цехів по переробці сільськогосподарської продукції були розміщені в пристосованих приміщеннях, в яких не забезпечувалися гарантовані санітарні умови. Майже 1/3 виробничих фондів м'ясопереробної та консервної промисловості були повністю зношені [117, 16].

В зв'язку з дефіцитом, низьким технічним рівнем виробничих потужностей та нерівномірним надходженням худоби (1/3 надходила в І кварталі) більшість м'ясокомбінатів і в 1990 р. не справлялася з її переробкою. До 5% тварин забивалося з порушенням термінів – на третій та більше днів після надходження із господарств. Більше 200 тис. т худоби щорічно вивозилося в інші області, в тому числі більше 20 тис. т на відстані від 500 до 600 км. З цих причин щорічно втрачалось близько 6 тис. т ваги худоби [134, 19].

Незважаючи на це, капіталовкладення на розвиток матеріально-технічної бази м'ясокомбінатів виділялися в обмежених об'ємах. Так, протягом XII п'ятирічки на ці цілі було спрямовано 487 млн. крб., чи 2,1% від лімітів капіталовкладень по Держагропрому УРСР, в той час як питома вага товарної продукції м'ясної галузі в загальному її виході в системі агропрому складала 25% [134, 19].

Окрім того, плани введення в дію м'ясопереробних потужностей постійно не виконувалися. Так, протягом 1986-1990 рр. в системі Держагропрому УРСР потужності по переробці м'яса повинні були збільшитися на 1199 т у зміну, фактично ж було здано в експлуатацію - лише на 455 т. По холодильним ємкостям при плані 4,2 тис. т одночасного зберігання, було введено лише на 1,8 тис. т. В результаті в пік діяльності такі підприємства могли охолодити і заморозити лише 40% продукції [148, 119].

Вкрай занедбаною залишалася матеріально-технічна база хлібопекарної та макаронної галузей. Так, в 1987 р. 1/4 хлібопекарних підприємств Мінхлібопродуктів та 1/2 Укоопсоюзу були розміщені в пристосованих, аварійних приміщеннях і підлягали закриттю. Близько 80% технологічного обладнання було морально зношеним, а 1/2 – фізично. Рівень механізації в цих галузях залишався одним із самих низьких. Тут не було жодної комплексно-автоматизованої лінії по виробництву хлібобулочних та макаронних виробів.

Питома вага робітників, зайнятих ручною працею в системі Мінхлібопродуктів складала 54%, Укоопсозі – 70, порівняно з 35% - в цілому по промисловості республіки [142, 17].

Впродовж тривалого часу був невпорядкованим асортимент хлібобулочних виробів, невисокими були їхні споживчі якості та товарний вигляд. Під час перевірки, проведеної в 1988 р. контрольними органами Мінхлібопродукту, Укоопспілки та Держстандарту, на 291 підприємстві республіки було забраковано 3 тис. т хлібобулочних виробів, або 36% перевіреної продукції [17, 74].

Споживання хліба не відповідало раціональним нормам харчування. У 1987 р. на селі воно становило 422 г на день, що значно перевищувало норму – 350 г. Багато хліба використовувалося не за призначенням. За даними Держкомстандарту УРСР за дев'ять місяців 1988 р. в індивідуальних господарствах селян усього було згодовано тваринам 384 тис. т хлібопродуктів [134, 3-5].

Особливо вузьким місцем переробної галузі у кінці 80-х рр. залишалась цукрова промисловість. Через фізичну і моральну зношеність обладнання, продукцію випускали здебільшого низькоякісну, що стримувало її експорт. Через недостатні потужності цукрових заводів доводилося підлаштовувати під їх можливості строки збирання буряків. Не всі цукрові заводи могли переробити продукцію за 130-140 днів, а про 90-100 днів, як планувалися Продовольчою програмою, і мови не могло бути.

На низькому рівні у кінці 80-х рр. залишалося споживання населенням молокопродуктів. Так, у 1988 р. усіх видів сиру було вироблено 193 тис. т. На кожного жителя республіки припадало, таким чином, по 3,8 кг, при нормі споживання 7,5 кг. Кефіру та кисломолочних продуктів можна було спожити по 8 кг, при нормі 36 кг [134, 10-12].

Залишався обмеженим асортимент продукції. Наприклад з молока в основному виробляли лише масло, сметану, кефір. Лише наприкінці 80-х рр. у цій сфері починаються певні зрушення. Так на основі досвіду Новочеркаського молокозаводу (Ростовська область) було розроблено 12 нових видів молочної продукції. Протягом 1988 р. в республіці було освоєно виробництво ще 17 нових видів молочної продукції [17, 73]. Однак такий асортимент продукції могли забезпечити лише окремі профільні заводи Києва та інших обласних центрів.

Загалом переробні підприємства республіки технологічно були не готові до якісних змін. Перебудова цієї галузі розпочалася тільки в 90-ті роки в умовах незалежної України.

Продукція, що надходила від сільськогосподарських підприємств у торгівлю, здебільшого була низької якості, не розфасована, в обмеженому асортименті. При цьому реальної матеріальної відповідальності за реалізацію неякісної продукції господарства не несли. Основними показниками залишалися поняття валу та виконання плану поставок. В результаті, наприклад, за період 1985-1989 рр. оптово-роздрібні плодокомбінати м. Києва щорічно отримували біля 70 тис. т нестандартної продукції та техбраку, що складало 15-35% від загальної її продукції. Однак, у відповідності з розпорядженням Ради Міністрів УРСР ця продукція зараховувалася господарствам у план поставок, але через відсутність попиту покупців відправлялася назад постачальникам на корм худобі [35, 50]. Отже, втрати для господарства були мало відчутні, тому закладалися передумови для їх повторення.

Такі диспропорції у розвитку агропромислового комплексу були зумовлені концептуальною помилкою про пріоритетність однієї з галузей АПК – сільськогосподарського господарства. Іншим сферам, які були пов'язані з сільськогосподарським виробництвом, зокрема, матеріально-технічному забезпеченню, заготівлі і зберіганню продукції, її транспортуванню, переробці, і торгівлі нею приділялася недостатня увага і недостатнє матеріально-технічне забезпечення, в результаті чого допускалися значні втрати продукції.

Ще однією важливою причиною, що перешкоджала розв'язанню продовольчої проблеми, було ігнорування на практиці надбань науки, хоча на кожному кроці проголошувалось, що без посилення ролі науки неможлива реалізація Продовольчої програми. Зв'язки сільськогосподарського виробництва з агробіологічною наукою були слабкими через відсутність механізму впровадження досягнень науки у виробництво, незацікавленість у цьому безпосередніх виробників, існування міжвідомчих бюрократичних перешкод. Про запровадження нових наукових досягнень у виробництво, більше говорилося, аніж робилося.

Як і в кінці 70-х рр., виробництво освоювало лише 25-30% завершених розробок, період між дослідженням і впровадженням тривав 10-12 років, а цінні наукові доробки встигали за цей час морально застаріти. Не було належної координації науково-дослідної роботи, її ускладнювала розпорошеність наукових закладів по міністерствах і відомствах [149, 28-30].

Україна мала високі здобутки у галузі селекції в 60-ті рр. Імена її академіків-селекціонерів П. Лук'яненко, В. Ремесло, В. Пустовойта були відомі всьому світу. Однак, у 80-ті рр. у цій сфері спостерігався застій. Так, в матеріалах, які готувалися на пленум ЦК КПУ з питань аграрної політики в

1989 р. зазначалось, що в республіці аграрна наука в області овочеплодівництва і виноградарства знаходиться на позиціях 50-х рр. [120, 98].

В ході реалізації Продовольчої програми був проголошений курс на встановлення взаємозв'язків між науковими закладами й сільськогосподарським виробництвом шляхом створення системи науково-виробничих об'єднань. Першим з них в Україні стало об'єднання "Чернігівкартопля", яке невдовзі досягло високих результатів. У 1980-1981 рр. у республіці було розроблено й розпочато реалізацію науково-технічних програм "Агрокомплекс", "Цукор", "Праця". У 1988 р. Міністерство сільського господарства, проаналізувавши хід виконання першої програми, з'ясувало, що кожна третя її позиція залишалася нереалізованою. Аналогічно втілювалися в життя й інші програми.

Отже, результати виконання завдань Продовольчої програми були вкрай незадовільними. Прорахунки в аграрній політиці привели до тяжких соціальних наслідків. В цей період процес "розселянювання" став незворотним. Праця на ланах і фермах через слабкий розвиток матеріально-технічної бази сільського господарства стала вважатися непрестижною. Село, як і до прийняття Продовольчої програми, значно відставало від міста за рівнем житлових і культурно-побутових умов.

Звикнувши жити за інструкціями, сільськогосподарські керівники і не прагнули мати компетентних спеціалістів, які б не лише розумілися на виробничих процесах, а й творчо мислили, ефективно реагували на зміни економічної стратегії держави. Керівники і спеціалісти господарств з часом перетворювалися на інертних виконавців вказівок згори а, як спеціалісти сільського господарства, втрачалися. Насамперед із цих причин сільське господарство знаходилося поза набутим передовим вітчизняним та зарубіжним досвідом, не було зацікавлене у швидкому впровадженні досягнень науки у виробництво. Нове приживалося надто повільно і мало турбувало господарників. Слабко проводився пошук засобів збільшення виробництва і здешевлення сільськогосподарської продукції, підвищення продуктивності праці, вдосконалення її оплати.

Керівництво республіки виявило свою безпорадність перед проблемами економіки сільського господарства. Нововведення катастрофічно не спрацьовували. А союзні керівні інститути були ще далі від пекучих проблем села України. Республіка змушена була за будь-яку ціну виконувати нав'язані центром завдання по наповненню союзного продовольчого фонду, вражаючи при цьому інтереси й потреби власного населення. При цьому українське село постійно зазнавало дискримінації в ціноутворенні на закупавану державою сільськогосподарську продукцію порівняно з іншими регіонами Союзу.

Отже, хід виконання Продовольчої програми продемонстрував кардинальне розходження між проголошеними союзним керівництвом деклараціями і реальними діями на всіх рівнях. Істотні протиріччя в аграрних відносинах України у 80-х рр. особливо чітко проявлялися в питаннях економіки господарювання, ефективності віддачі суспільного сільськогосподарського виробництва, ціноутворенні.

Негативний досвід реалізації Продовольчої програми свідчить, що лише через обмеження втручання держави своєю координуючою функцією в процес господарювання на селі, запровадження різних форм власності, покращення стимулювання виробників продукції, послаблення податкового тиску у 80-ті рр. в Україні можливо було розв'язати продовольче питання .

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити наступні висновки. В роботах науковців середини 80-х - початку 90-х рр. висвітлювались деякі аспекти, пов'язані із реалізацією Продовольчої програми, однак, відверта інерційність мислення авторів позначилась на науковій цінності їх публікацій. У працях, виданих навіть на початку 90-х років, методологічною основою досліджень проголошувалися праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В.І. Леніна, та партійні директиви КПРС.

Слід також зазначити, що більша частина праць, присвячених виконанню завдань Продовольчої програми 1982 р. в Україні, була видана вже незабаром після її прийняття, і вже в силу того, що в них аналізувався дуже короткий хронологічний період, об'єктивно унеможливило надання належної оцінки цьому широкомасштабному заходу.

Справді глибоке і всебічне висвітлення аграрної історії України 80-х років розпочалося після проголошення державної незалежності України. Дослідження останнього часу характеризуються новими підходами щодо оцінки економічних та соціальних процесів на селі, деформованих адміністративно-командною системою доби „розвинутого соціалізму”. На відміну від публікацій попереднього періоду вони ґрунтуються на дійсно об'єктивному аналізі статистичних та інформаційних (опублікованих та архівних) матеріалів.

Однак, аналіз процесу виконання Продовольчої програми 1982 р. в Україні все ще не став предметом спеціального дослідження. Висвітлення проблеми лише фрагментарно здійснюється у загальному контексті історії селянства другої половини 60-х - кінця 90-х років. Внаслідок такої ситуації значне коло важливих аспектів зазначеної проблеми не знайшло свого відображення в науковій літературі.

Аналіз проблеми показує, що в кінці 70-х – на початку 80-х рр. стан сільського господарства України, яке входило до складу єдиного агропромислового комплексу СРСР, визначався тим, що Україна розглядалася як житниця Радянського Союзу, основний виробник і постачальник сільськогосподарської продукції у союзний фонд. Україна не мала власної національної аграрної політики. Це, попри всю офіційно-пропагандистську риторіку, ясно показав процес реалізації Продовольчої програми. Українське село мало жити, господарювати, і розпоряджатися плодами своєї праці лише згідно планів і директив, які приймалися союзним керівництвом у Москві. Обсяги виробництва і поставок продукції землеробства і тваринництва, її види визначалися центральними планово-управлінськими органами СРСР

здебільшого суб'єктивно, без врахування дійсних виробничих можливостей республіки.

Матеріали проведеного дослідження дають підстави зробити висновок про те, що українське село постійно зазнавало дискримінації при ціноутворенні на закупувану державою сільськогосподарську продукцію порівняно з іншими регіонами країни. Союзна держава свідомо продовжувала використовувати українське село як своєрідного донора формування бюджетних надходжень для подальшого будівництва міст, розбудови важкої промисловості, дотування військово-промислового комплексу.

У досліджуваній період продовжувала існувати практика, при якій широко афішувались суми бюджетних дотацій для соціально-економічного розвитку села. Однак, в той же час під виглядом держзамовлень держава купувала сільськогосподарську продукцію по заниженим, відносно промислових виробів, цінам, що підтримувало постійний економічний диспаритет між сільським господарством і промисловістю. Зберігаючи за собою монопольне право на ціноутворення та розпорядження сільськогосподарською продукцією, держава і в процесі реалізації Продовольчої програми продовжувала зберігати становище, при якому сільськогосподарські підприємства були відсторонені від права самостійно розпоряджатися виробленою продукцією. Сільськогосподарське виробництво продовжувало функціонувати поза межами об'єктивних економічних законів. Головними показниками розвитку галузі вважалися кількісні (валові) параметри.

Замовчуючи реальний стан справ, керівництво країни в цілому розуміло, що сільське господарство перебуває в перманентній кризі, і що воно потребує докорінної реорганізації. Вирішити всі назрілі на початок 80-х рр. в аграрному секторі народного господарства протиріччя планувалося шляхом реалізації Продовольчої програми, схваленої травневим (1982 р.) пленумом ЦК КПРС, яка була спрямована на забезпечення стійкого постачання населення всіма видами продуктів харчування, у відповідності з науково обґрунтованими нормами, до 1990 року.

Вирішення продовольчої проблеми в УРСР, як і в країні в цілому, було можливим лише на основі істотних, докорінних, науково обґрунтованих змін як в галузевій структурі агропромислового комплексу, так і у внутрішньогалузевій структурі землеробства, тваринництва і особливо кормовиробництва. Ці проблеми повинні були вирішуватися у комплексі і насамперед на основі покращення використання землі, як основного засобу виробництва в сільському господарстві. Реформування потребувало управління агропромисловим комплексом. Тому Продовольча програма охоплювала організаційні,

економічні, науково-технічні і соціальні аспекти проблеми. Реалізація цієї програми за задумом мала забезпечити перехід АПК на якісно новий техніко-економічний, соціальний і організаційний рівень.

Дослідження вказаної проблеми дає підстави твердити, що фактичний провал цієї широкомасштабної програми був зумовлений цілою низкою застарілих причин, які так і не знайшли розв'язання у процесі реалізації Продовольчої програми. Розуміючи необхідність докорінної реорганізації аграрного сектора, держава пішла, однак, старим шляхом – розпочала нове коло бюрократичних пошуків, не зачіпаючи при цьому сутності проблеми, - таких основоположних елементів, як власність, розподіл одержаного суспільного продукту, поземельних відносин, системи господарювання.

Головною причиною незадовільних результатів виконання завдань Продовольчої програми стала, на думку автора, відсутність особистої зацікавленості трудівників села у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, яка можлива лише на засадах приватної власності та стимулюючої податкової політики. Пропагуючи велич соціалістичної праці, намагаючись сформувати у сільських трудівників свідоме ставлення до неї, держава, однак, і в процесі реалізації Продовольчої програми продовжувала відбирати у них 70% заробленого, спрямовуючи на заробітну плату лише 30%. Обсяги капіталовкладень на одного працівника, зайнятого в сільському господарстві, попри всі заходи в цьому напрямку, залишались набагато меншими, ніж на одного робітника промисловості. Як наслідок життєвий рівень трудівників сільського господарства залишався найнижчим серед усіх категорій працюючого населення.

Праця у фактично одержавленому сільському господарстві не забезпечувала трудящим нормальних житлових і культурно-побутових умов, що також значно ослаблювало дієвість індивідуальних стимулів до високопродуктивної праці.

Спроба розв'язання продовольчої проблеми відбувалася при збереженні адміністративно-командних методів управління. Не виконувались навіть рішення XXVI з'їзду про надання колгоспам і радгоспам більшої самостійності в плануванні виробництва. Навпаки після деякого послаблення наступило посилення адміністрування в керівництві сільським господарством. Було створено додаткову управлінську структуру – Держагропром – своерідну бюрократичну надбудову над господарствами, обслуговуючими і переробними підприємствами галузі. Різного роду реорганізації апарату управління фактично здійснювалися в інтересах самих управлінців, а не виробництва. Чисельність управлінського апарату зростала набагато швидше, ніж темпи зростання

середньорічного обсягу валової продукції сільського господарства за всіма категоріями господарств.

За таких умов характер керівництва сільським господарством ставав дедалі обтяжливішим. Апарат буквально фетишизував культ паперів, постанов, працював переслідуючи насамперед власні інтереси. Владні структури постійно демонстрували турботу про розвиток агропромислового комплексу, про сільського трудівника. Проблеми вдосконалення сільськогосподарського виробництва й аграрних відносин протягом 60-80-х років 20 разів спеціально розглядалися на пленумах ЦК та зборах активу республіки. На них приймалися численні постанови і рішення про шляхи вдосконалення виробничих відносин на селі. Водночас, з іншого боку жодне з рішень у встановлений термін і в повному обсязі не було виконане. Тому всі народногосподарські інституції, які мали взяти участь в кардинальних змінах у аграрному секторі відповідно до програмних накреслень, за звичкою, з самого початку поставилися до неї безвідповідально, як до популістської акції.

У зв'язку із збереженням монополії держави у визначенні форм і методів організації сільськогосподарського виробництва, до кінця 80-х рр. характер виробничих відносин на селі продовжував визначатись існуванням суспільної власності та вирішальною роллю колгоспів і радгоспів. Тому започаткування орендних відносин у 80-х рр. не призвело до суттєвих змін у характері економічно-виробничих відносин у аграрному секторі економіки України. Навіть після березневого (1989 р.) пленуму ЦК КПРС, на якому вказувалось на рівноправність різних форм соціалістичної власності на засоби виробництва, партійні і державні органи фактично не сприяли розвитку орендних відносин та індивідуальних фермерських господарств. Збереження існуючих форм господарювання посилювало кризові явища в сільському господарстві. Вони ще більше поглибилися у зв'язку з ускладненням політичної обстановки у колишньому СРСР, в тому числі в Україні.

Наступною причиною незадовільного виконання Продовольчої програми була нереальність її планових завдань. При окресленні цілого ряду показників програми не враховувались реальні виробничі можливості аграрного сектора економіки України, завдання встановлювались не реальні, а бажані.

Заходи, намічені Продовольчою програмою, не повністю забезпечувалися необхідними капіталовкладеннями, технікою, мінеральними добривами. Щоб забезпечити потреби населення УРСР в продуктах харчування згідно з науково обґрунтованими нормами споживання, на розвиток АПК на 1981-1990 рр. республіці було необхідно 41,6 млрд. крб. капіталовкладень, 40 млн. т мінеральних добрив, збільшення кількості, а головне якості техніки, що поставлялась в сільське господарство. Натомість Держплан СРСР передбачав

виділити АПК УРСР в XII п'ятиріччі 35 млн. крб. капіталовкладень та 23,2 млн. т міндобрив.

Незважаючи на офіційну риторичку щодо перенесення центру ваги на віддачу капіталовкладень від запланованого приросту продукції завдяки підвищенню родючості ґрунтів, реконструкції виробничих об'єктів, будівництві агрокомплексів, складів, сховищ, серйозні недоліки у використанні капіталовкладень, основних фондів, земельних угідь продовжували значною мірою впливати на недостатню ефективність сільськогосподарського виробництва.

Невиправдано великі капіталовкладення продовжували направлятися на будівництво нових дорогих об'єктів сільськогосподарського призначення. Водночас наявні сільськогосподарські виробничі потужності були освоєні в середньому по республіці на 68-77%. Незважаючи на те, що більшість осушених земель на кінець 80-х рр. не знаходила ефективного застосування, а кожен п'ятий гектар зрошуваних земель перебував у незадовільному стані владні структури спрямовували величезні матеріальні і фінансові ресурси на пошук нових територій під зрошення. У 80-ті рр. меліоративні роботи в Україні поглинули 800 млн. крб. В той же час на всі інші заходи щодо інтенсифікації сільського господарства виділялось 50 млн. крб. При цьому слід зауважити, що зрошувані площі складали лише 7,4 % оброблюваних в УРСР земель.

Результати досягнень науково-технічного прогресу у сільськогосподарському машинобудуванні не наблизили розв'язання продовольчого питання. Вся прибавка доходів від підвищення врожайності, яку давала селекція, знищувалася через надмірну вагу нової техніки і додаткові витрати пального та інших ресурсів. Нова техніка забезпечувала не стільки зростання продуктивності праці, стільки збільшення обсягу робіт, зокрема безглузде освоєння величезних територій (розораність землі в Україні на кінець 80-х рр. складала 80%). Водночас в результаті розпорошеності матеріально-технічних засобів на великих площах не вдалось забезпечити у широких масштабах комплексність технічного переозброєння, а тому і не було можливості виявити переваги інтенсивних технологій виробництва.

Єдиним шляхом піднесення сільськогосподарських підприємств продовжувало вважатися насичення їх технікою та збільшення обсягів капіталовкладень. У вирішенні питань забезпечення галузі матеріально-технічними ресурсами переважали кількісні показники. Однак парк сільськогосподарських машин так і залишався значно недоукомплектованим. П'ята система машин для комплексної механізації сільськогосподарського виробництва (1981-1990 роки) була реалізована всього на 52%. Вкрай низькими залишались якість та надійність сільськогосподарської техніки. Конструкції

машин часто були застарілими. За даними Державного комітету СРСР по науці і техніці у 80-ті рр. 70 % машин для рослинництва і 64% - для тваринництва не відповідали світовим стандартам.

Окрім того, плани поставок сільськогосподарських машин, пущених у серійне виробництво, з року в рік не виконувалися. Збідненою залишалася номенклатура механізмів та причіпних знарядь до тракторів та іншої техніки. Сільськогосподарське машинобудування і в 80-ті рр. не освоїло виробництво типів машин, необхідних для завершеної комплексної механізації виробництва. Замість закінченої системи машин сільське господарство отримувало лише окремі її фрагменти. Розриви в механізації виробничих процесів знижували ефективність використання машинного парку, значною залишалась частка ручної праці. Як наслідок – продовжувався термін проведення сільськогосподарських робіт, знижувалася урожайність, збільшувалися втрати продукції, стримувалося зростання продуктивності праці.

Глибокі диспропорції як у галузевій структурі агропромислового комплексу, так і у внутрішньогалузевій структурі рослинництва, тваринництва, і кормовиробництва, які були однією з вагомих причин загострення продовольчої проблеми, не були ліквідовані і після прийняття Продовольчої програми.

Система землеробства України, яка протягом тривалого часу велася екстенсивно, із застосуванням застарілих технологій вирощування сільськогосподарських культур і меліорації землі, що призвело до зниження природньої родючості землі, розвитку ерозійних процесів, засолення великої площі колись родючих ґрунтів, хімічного забруднення навколишнього середовища, не зазнала кардинальних змін у процесі здійснення Продовольчої програми.

В цілому заходи, передбачені Продовольчою програмою, щодо підвищення урожайності сільськогосподарських культур, виявилися малоефективними. Не розв'язано також залишалася проблема вдосконалення структури зернового клину та раціонального його використання. Як продовольче, так і фуражне зерно і в другій половині 80-х рр. продовжувало закуповуватись за кордоном.

Не відбулося докорінних змін у структурі кормовиробництва республіки, вона не була приведена у відповідність з потребами тваринництва. В кінці 80-х рр. тваринництву, як і до впровадження Продовольчої програми, не вистачало грубих, соковитих, а головне концентрованих кормів. Актуальними залишались питання збільшення посівів високобілкових культур, забезпечення комбікормової промисловості білково-вітамінними домішками. Через відсутність утилізаційних цехів на більшості підприємств м'ясної, молочної та

рибної промисловостей багато кормових продуктів, які утворювалися в процесі переробки сільськогосподарської сировини, в кінці 80-х рр. тваринництво так і не отримувало.

В ході здійснення Продовольчої програми не було виправлено концептуальну помилку у розвитку агропромислового комплексу, згідно якої пріоритет віддавався розвитку лише однієї галузі – сільського господарства. В 1990 р. на суто виробничі галузі сільського господарства припадало 54,3% обсягу продукції, виробленої в АПК України, в той час як на галузі, які переробляють сільськогосподарську сировину – 34%, а на систему заготівель і торгівлі продовольством та мережу громадського харчування відповідно лише 1,1 і 2,2%. В результаті, незважаючи на те, що сукупний потенціал сільськогосподарського виробництва України, не дивлячись на недостатні темпи його розвитку протягом 80-х рр., все-таки в цілому задовольняв потреби населення у продуктах харчування, недоліки переробної та харчової промисловостей спричиняли низьку якість і дефіцит продуктів підвищеного попиту.

Незважаючи на те, що відповідний розділ Програми теоретично був достатньо продуманий і збалансований, в силу давньої інерції щодо „другорядності” питань переробки і зберігання забезпеченість потужностями переробних галузей та ємностями для зберігання сільськогосподарської продукції навіть в кінці 80-х рр. складала все ще по різних галузях від 58 до 96%. Вкрай занедбаною залишалась матеріально-технічна база хлібопекарної, макаронної, цукрової, м'ясопереробної та консервної промисловостей. Через значну фізичну та моральну зношеність обладнання в цих галузях продукція випускалася низькоякісна, в обмеженому асортименті.

Всупереч власних економічних потреб, не забезпечуючи належним чином своє населення продуктами харчування, республіка змушена була віддавати непропорційно значну частину продукції сільського господарства у загальносоюзний фонд за відверто заниженими цінами. До інших республік СРСР Україна експортувала 90 основних найменувань товарів – серед них зернові, м'ясо, молоко, цукор, олія, горілка, вино. Політика московського центру була спрямована таким чином на невігідне становище України в загальносоюзному та міжнародному товарообігу. Республіка не мала права самостійно визначати ні асортимент, ні обсяг експорту, ні ціни на товар. Як наслідок економіка України мала значні втрати від експорту продукції легкої та харчової промисловості, на які ціни світового ринку були значно нижчими.

Водночас із економічно необґрунтованим ростом поставок продуктів у союзний фонд відбувалося скорочення ринкових фондів споживання в УРСР. Так за 1981-1987 рр. поставки м'яса з УРСР в союзний фонд зросли на 35%, а

ринкові фонди споживання м'яса населенням республіки лише на 17%. Незважаючи на те, що питома вага тваринницької продукції щодо всієї продукції сільського господарства в УРСР була однією з найвищих по СРСР (46%), ринкові фонди споживання м'яса волею владних структур – самими низькими.

Являючись одним із потужних виробників мінеральних добрив та засобів хімічного захисту рослин, Україна тим часом відчувала гострий дефіцит цієї продукції. На власні потреби республіка мала право залишити лише 7% продукції своєї ж хімічної промисловості, а решту змушена була експортувати у дружні соціалістичні країни.

Важливою перепоною, що стала на заваді виконанню Продовольчої програми в Україні у 80-ті рр. було ігнорування на практиці надбань науки. Зв'язки сільськогосподарського виробництва з агробіологічною наукою були дуже слабкими, насамперед через відсутність конкретного механізму впровадження досягнень науки у виробництво та незацікавленість у цьому безпосередніх виробників. Як наслідок виробництво освоювало лише 25-30% завершених розробок.

Слід підкреслити також, що сільськогосподарське виробництво в силу цілого ряду причин фактично знаходилось поза набутим зарубіжним досвідом. Статистичні дані, матеріали аналітичного характеру підтверджують, що аграрна політика КПРС і радянського уряду у 80-х роках, і після прийняття Продовольчої програми, не була науково обґрунтованою, дійсно комплексною, тобто справді здатною забезпечити різке піднесення сільського господарства. Більше того, в її основу було закладено витратний механізм, використання принципів екстенсивного ведення сільського господарства.

Немає підстав оцінювати результати сільськогосподарського виробництва в досліджуваний період виключно негативно. Накреслення Продовольчої програми у чималій кількості господарств знайшли своє належне відображення. Аналізуючи деякі позитивні результати розвитку агропромислового комплексу України в XI та XII п'ятирічках, слід відмітити, що в результаті зміцнення виробничо-технічного потенціалу АПК за рахунок підтримання частки капіталовкладень в нього протягом зазначеного періоду на рівні 27-28% від загальних інвестицій в народне господарство, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, збільшення виробництва продукції, звичайно, відбулося.

Так, середньорічне виробництво валової продукції сільського господарства в УРСР за 1986-1989 рр. збільшилося порівняно з XI п'ятирічкою на 7%. Зросли валові збори зерна з 39,3 млн. т в середньому за роки XI п'ятирічки до 46, 9 млн. т за 1986-1989 рр., а в 1989 р. в Україні було зібрано

рекордний урожай зернових (53 млн. т), цукрового буряку – з 43,9 до 46,8, соняшника – з 2,3 до 2,7, овочів – з 7,4 до 7,6 млн.т. В УРСР значно підвищилася частка господарств, які отримували високі врожаї основних сільськогосподарських культур. Так, в 1989 р. майже 22% колгоспів і радгоспів отримали урожай зернових культур від 35 до 60 ц з гектара при середньореспубліканській – 29,7 ц/га, в 38% господарств – кукурудзи на зерно від 40 до 80 ц/га при середньореспубліканській 37 ц/га. Більше 11% господарств отримали урожай картоплі від 126 до 350 ц/га при середньореспубліканській – 91 ц/га, більше 15% - овочів від 176 до 600 при середньореспубліканській – 135,8 ц/га.

Про наявність невикористаних резервів в сільському господарстві України свідчив також досвід землеробів Ямпільського району Вінницької області, Дубновського – Рівненської, Жашківського – Черкаської, які вирощували по 400 центнерів цукрового буряку на гектарі, хліборобів Хрестинівського району Черкаської, Чемеровецького і Волочиського – Хмельницької області, які отримували рекордні урожаї пшениці – до 60 ц/га.

В останні роки XI п'ятирічки почався стабільний підйом тваринництва республіки. В 1984-1985 рр. колгоспи і радгоспи Кримської, Львівської, Чернівецької областей подолали тритисячну межу по удоях молока, а господарства Івано-Франківської і Черкаської – впритул наблизились до неї. По республіці середній удій молока від корови в 1985 р. також був найвищий за всі роки – 2607 кг, що на 13,7% більше ніж в 1980 р. При цьому поголів'я корів за даний період скоротилось на 3,6%.

В 1986 р. в нових умовах господарювання були отримані найвищі за 80-ті рр. показники виробництва по основним видам тваринницької продукції: м'яса 4 млн. т, молока – 23, 4 млн. т, яєць 17,2 млрд. шт., вовни 29,6 тис. т. Такі здобутки дозволили збільшити споживання продуктів харчування тваринного походження в республіці на душу населення: м'ясопродуктів – з 61 в 1980 р. до 68 кг в 1989 р., молокопродуктів – з 347 до 357 кг, яєць – з 239 до 274 шт. За роки XI п'ятирічки тваринництво в колгоспах республіки перетворилось із збиткового у рентабельне, а в радгоспах – рівень рентабельності зріс з 4,6 до 12,7% в 1988 р.

В результаті насичення суспільного сільського господарства матеріально-технічними засобами в 1989 р. порівняно з 1980 р. на 25,9% збільшилась енергоозброєність одного робітника, зросла фондоозброєність та фондозабезпеченість сільського господарства основними виробничими фондами. Підвищився рівень механізації сільгоспробіт, розширилось втілення індустріальних і інтенсивних технологій. Так, в Українській РСР в 1988 р.

інтенсивні технології застосовувались на 50% посівів зернових, 78 – кукурудзи на зерно, 93 – цукрового буряку і 70% соняшнику.

Продуктивність праці в сільському господарстві за 1986-1988 р. підвищилася в порівнянні з XI п'ятирічкою на 21,9%. Деяко покращився економічний стан сільськогосподарських підприємств. Незважаючи на зазначені позитивні зрушення в розвитку сільського господарства України, рівень виробництва сільськогосподарської продукції як і до прийняття Продовольчої програми не задовольняв потреби населення в продуктах харчування. Проблема забезпечення населення м'ясом, молоком, овочами та фруктами залишалась гострою. Загальні тенденції розвитку аграрного сектору економіки України свідчили, що у 80-х роках партійно-радянське керівництво України не змогло сформулювати послідовної, виваженої аграрної політики, яка б забезпечила виробництво повноцінних і якісних продуктів харчування, створити оптимальні умови для успішного господарювання на землі.

“Усе в ім'я людини, усе для блага людини!” – це гасло було чи не найпопулярнішим у 70-80-ті роки. Проте практика господарювання свідчила про інше. Потреби, інтереси конкретної людини уявлялися другорядними, несуттєвими у порівнянні з інтересами держави. Рядові громадяни в силу радянської інерції продовжували розглядатися владою як “гвинтики” державної машини. Тривала економічна експлуатація села, численні мало продумані експерименти у сільськогосподарському виробництві, недостатність зусиль влади по створенню соціальної інфраструктури села, фактично зневага до потреб селянина – усе це зробило працю у сільському господарстві непрестижною для молоді, призвело до масової міграції людей у міста, до демографічної кризи на селі.

Протягом останніх десятиліть науковці, в тому числі й історики-аграрники, без особливих успіхів шукали ту таємничу “чорну діру” радянської економіки, де у 80-х роках зникли багатомільярдні інвестиції, які мусили забезпечити небувале піднесення сільського господарства. Безрезультатність цих пошуків можна пояснити тим, що проблема мала не лише економічний, а й політичний, філософський і морально-етичний характер. Політичний – тому що головною передумовою її вирішення була ліквідація адміністративно-командної системи в економіці. Філософський – тому, що суспільство постало перед необхідністю усвідомлення пріоритету природи в тріаді “людина – техніка – природа”, а на останньому місці повинна знаходитися техніка. Морально-етичний – тому, що людина покликана знайти гармонію у цій тріаді. Хлібороб повинен зрозуміти, що земля – це живий організм, а тому потребує дбайливого ставлення до неї і любові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 2. – Спр. 789. Стенограмма собрания партийно-хозяйственного актива республики. 25 травня 1984 р. – 199 арк.
2. ЦДАГОУ. – Ф. 1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 1764. Справки сельскохозяйственного отдела ЦК КПУ, записки и информации Совета Министров УССР, Министерства сельского хозяйства УССР, переписка с Львовским обкомом партии по вопросам экономики колхозов и мерах ее укрепления, развития специализации и кооперации сельскохозяйственного производства и переводе его на промышленную основу; рекомендации о штатной численности и основных функциях руководящих работников и специалистов колхозов УССР, по оплате труда в колхозах республики. 29 січня 1981 р. – 78 арк.
3. Развитие агропромышленного комплекса в республике: Стат. сб. – К.: ЦСУ УССР, 1985. – 135 с.
4. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р 2. Рада Міністрів Української РСР. АПК. – Оп. 14. – Спр. 5919. Том II. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про загальне землеробство, підвищення родючості ґрунтів і боротьбу з ерозією ґрунтів в Українській РСР. 25 січня 1982 р. – 4 лютого 1983 р. – 279 арк.
5. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 1900. Записка ЦСУ УССР о предварительных итогах фактического сбора урожая основных сельскохозяйственных культур по Украинской ССР за 1982 г. Переписка с Советом Министров УССР, обкомами, министерствами и ведомствами по вопросам возделывания и заготовки зерновых культур, овощей, картофеля и свеклы. 10 лютого 1982 р. – 6 липня 1983 р. – 208 арк.
6. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 2. – Спр. 671. Стенограма Пленума ЦК КПУ від 24 червня 1982 р. – 201 арк.
7. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р 2. Управління справами Ради Міністрів УРСР. – Оп. 13. – Спр.3583. Постанови Ради Міністрів УРСР та матеріали до них № 190-211. березень 1979р. – 366 арк.
8. Кузьменко Л.Г. Основные направления рационального использования земли как основного ресурса сельскохозяйственного производства // Продовольственный комплекс и проблемы обеспечения населения продуктами питания: Сборник науч. трудов. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1989. – С. 34-43.
9. Шамринская В.П. Совершенствование структуры сельскохозяйственного производства // Прод. комплекс и проблемы обеспеч. населения продуктами питания: Сб. науч. тр. – К.: НИЭИ Госплана УССР. – 1989. – С. 52-61.
10. Продовольственная политика государства // Сельская жизнь. – 1991. – 11 января.
11. Голованов А.Н. Производственные ресурсы и интенсификация сельскохозяйственного производства // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К.: НИЭИ Госплана УССР. – 1988. – С. 4-14.
12. Кожесякина М.Ю., Плуговенко В.С. Усиление роли интенсивных факторов в развитии аграрной экономики // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. трудов. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1987. – С. 21-30.
13. ЦДАВОВУ України. – Ф. 27 Міністерство сільського господарства УРСР. – Оп. 22. – Спр. 4258. Справки и информации в ЦК КПУ, Совет Министров УРСР о производстве зерновых культур в республике. 7 січня – 11 липня 1975 р. - 135 арк.
14. Кузьменко Л.Г. Анализ тенденций развития производства продукции растениеводства в Украинской ССР // Прод. комплекс и проблемы обеспеч. населения продуктами питания: Сб. науч. трудов. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1987. – С. 12-21.
15. Панченко П.П. Деформації в розвитку українського села у 80-х на початку 90-х рр. // УЖ. – 1992. - №1. – С. 18-29.
16. Квитко В.А. Методические подходы территориального планирования капитальных вложений на развитие сельскохозяйственного производства // Прод. комплекс и проблемы

обеспеч. населения продуктами питания: Сб. науч. трудов. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1988. – С. 49-56.

17. Падалка С.С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60-80-ті рр. ХХ ст.). – К.: Вид-во Українського центру духовної культури, 2003. – 160 с.

18. Аграрна історія України. Навчальний посібник для студентів і викладачів сільськогосподарських закладів / П.П. Панченко, В.П. Славов, В.А. Шмарчук. – К.: Просвіта, 1996. – 360с.; Михайлюк В.П. Суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток українського села в 70-х – на початку 90-х рр.: Дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 – К., 1993.; Мягих І.М. Сільський ринок продовольчих товарів: його ефективність та шляхи стабілізації: Дис. ... канд. екон. наук: 08.06.02 – К., 2000.; Григоренко О.П. Участь молоді в сільськогосподарському виробництві України. Проблеми, уроки (1960 – 1980 – ті рр.): Дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 – К., 1995.

19. Мусиенко Л.П., Задорина А.Д. Тенденции материалоемкости продукции сельского хозяйства // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. трудов. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1987. – С. 39-49.

20. ЦДАВОВУ України. – Ф. 27. Міністерство сільського господарства УРСР. – Оп.22. – Спр. 4281. Переписка с ЦК КПУ, Советом Министров УРСР о развитии животноводства в республике. 11 січня-14 червня 1982 р. – 101 арк.

21. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р 2. Рада Міністрів УРСР. – Оп.14. - Спр. 5978. Листування з союзними, республіканськими, обласними організаціями про встановлення закупочних цін на сільськогосподарську продукцію в УРСР. 3 серпня 1981 р.-29 вересня 1982 р. – 170 арк.

22. Сборник прейскурантов закупочных цен на сельхозпродукты и сырье, продаваемые государству колхозами, совхозами и др. хозяйствами Украинской ССР, и оптовых цен на эту продукцию. Дополнение № 37. – К.: Госкомитет УССР по ценам, 1982. – 38 с.

23. Козлова А.И. Совершенствование экономического механизма заготовки скота // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. трудов. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1988. – С. 68-79.

24. ЦДАГОУ. – Ф. 1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 1536. Записка и справки сельскохозяйственного отдела ЦК КПУ, информации обкомов партии по вопросам развития животноводства, птицеводства и рыболовства. 8 січня 1976 р. – 10 січня 1980 р. – 113 с.

25. СССР в цифрах в 1985 году: Кратк. стат. сб. ЦСУ СССР. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 253 с.

26. Народне господарство Української РСР у 1985 р.: Стат. щорічник. – К.: Техніка, 1986. – 398 с.

27. Мудрак А.Т., Килочко В.М. Улучшать использование земель Черкасской области // Земледелие. – 1986. - №11. – С. 15-18.

28. Резервы агролесомелиорации – в действие // Вестник сельскохозяйственной науки. – 1986. - №4. – С. 12-19.

29. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р 2. Рада Міністрів УРСР. – Оп. 14. – Спр. 5923. Листування з союзними, республіканськими, обласними організаціями про вирощування і заготівлю цукрового буряку в Українській РСР. 26 липня 1982 р. – 3 березня 1983 р. – 157 арк.

30. Ухналевский Ю.М., Шелест Э.М. Совершенствование производственных связей в свеклосахарном производстве // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1987. – С. 79-89.

31. Гончаров В.Д., Узун В.Л. Повышение эффективности свеклосахарного подкомплекса // Вестник сельскохозяйственной науки. – 1986. - №9. – С. 11-17.

32. Юркушенко О.В., Сухомлинов Л.Г., Пилипець І.М. Скорочення втрат – важливий резерв збільшення виробництва картоплі і овочів. – К.: Урожай, 1985. – 62 с.

33. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р 2. Рада Міністрів УРСР. – Оп. 14. – Спр.6027. Матеріали засідань Комісії Президії Ради Міністрів УРСР з питань агропромислового комплексу. 22 червня 1982 р. – 19 січня 1983 р. – 306 арк.

34. Летов А.Н. Основные тенденции развития масло-жирового продуктового подкомплекса Украинской ССР // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1986. – С. 85-93.
35. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2624. Записки, довідки, інформації, листи ЦК КПУ до ЦК КПРС, аграрного відділу ЦК КПУ, партійних і радянських органів, Ради Міністрів УРСР, Держагропрому УРСР, Держкомстату УРСР, установ і організацій, вчених про стан у сільському господарстві в зв'язку з несприятливими погодними умовами і недопостачанням пального, інтенсифікацію зернового господарства, виробництво і переробку насіння соняшнику, зменшення поставок м'яса і молока у союзно-республіканський фонд. 4 січня 1989 р.- 1 лютого 1990 р. – 126 арк.
36. Народне господарство Української РСР в 1984 р.: Стат. щорічник. – К.: Техніка, 1985. – 407 с.
37. Яицких А., Козаков Е. Возможности изменения структуры питания и производства продовольствия // Плановое хозяйство.–1985. - №12. – С. 90-94.
38. Продовольственная программа: проблемы разработки и реализации / В.А. Тихонов, М.Л. Лезина, А.Д. Настенко. – М.: Наука, 1983. – 340 с.
39. Тваринництво Української РСР: Стат. зб.– К.: ЦСУ УРСР, 1986. – 288 с.
40. Развитие агропромышленного производства в СССР: Стат. сб. – М.: Госкомитет СССР по статистике, 1988. – 226 с.
41. Шамринская В.П., Чичик В.Г. Об основном резерве повышения экономической эффективности производства продукции животноводства // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1986. – С. 37-46.
42. Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії України. – К.: Політвидав України, 1986. – 140 с.
43. Колесник Г.Е., Сологуб Л.М. Экономическая эффективность производства продукции животноводства в республике // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1987. – С. 21-30.
44. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 1651. Записка ЦК КПУ, Совета Министров УССР, Госплана УССР, информации обкомов партии о развитии животноводства. 8 липня 1980 р.–12 січня 1981 р. – 21 арк.
45. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р 2. Рада Міністрів УРСР. – Оп. 14. – Спр. 5938. Листування з союзними, республ., обл. організаціями про виробництво і заготівлю молока та м'яса в Українській РСР. 13 березня 1980 р. – 24 червня 1982 р. – 223 арк.
46. Степанов А.И. Реализация аграрной политики КПСС. – М.: Мысль, 1984. – 176 с.
47. Баранкин В.П. Сокращение потерь в сельском хозяйстве – важный фактор увеличения продовольственных ресурсов // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1987. – С. 142-149.
48. Шамринская В.П. Основные направления развития кормопроизводства на Украине // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1987. – С. 49-57.
49. Шамринская В.П. Тенденции в развитии кормовой индустрии на Украине // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1988. – С. 31-39.
50. Голованов А.Н. Актуальные проблемы развития АПК и реализации Продовольственной программы // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1986. – С. 4-11.
51. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р2. Рада Міністрів УРСР. – Оп. 14. – Спр. 5943. Листування з союзними, республ., обл. організаціями про виробництво і використання кормів в УРСР. 19 березня 1982 р. – 16 грудня 1982 р. – 65 арк.
52. Статистический сборник по сельскому хозяйству. – М.: ЦСУ при Совете Министров СССР, 1978. – 351 с.

53. Народне господарство Української РСР в 1980 р.: Стат. щорічник. – К.: Техніка, 1981. – 383 с.
54. Шелест Э.М. Основные производственные фонды и эффективность их использования в пищевой промышленности Украинской ССР // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1986. – С. 63-70.
55. Козлова А.И. Развитие научно-технического прогресса в перерабатывающей промышленности АПК УССР // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1986. – С. 63-70.
56. Демин В.И. Научно-технический прогресс: задачи, пути их решения // Мясная индустрия СССР. – 1986. - №6. – С. 1-15.
57. Белов Е.Н. Обеспечить реализацию плана развития перерабатывающих отраслей // Пищевая и перерабатывающая промышленность. – 1986. - №10. – С. 2-8.
58. Беренштейн Л.Е., Бушин Н.И, Гаврилюк А.Е. Деятельность КПСС по осуществлению Продовольственной программы. – К.: Вища школа, 1986. – 237 с.
59. ЦДАВОВУ України. – Ф. 27. Министерство сельского хозяйства УССР. Главное управление механизации и электрификации с/х. – Оп. 22. – Спр. 6390. Информации областных управлений с/х о выполнении постановления ЦК КПУ и Совета Министров УССР „О мерах по выполнению поставленных XXV съездом КПСС и XXV съездом КПУ заданий по дальнейшему внедрению комплексной механизации в с/х производстве” за 1980 г. 10 січня - 25 березня 1980 р. – 110 арк.
60. Солодовник В.В. Совершенствование производственно-технического обслуживания сельского хозяйства // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. продукт. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1989.–С. 112-118.
61. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р2. Рада Міністрів УРСР. – Оп. 13. – Спр. 4479. Постанови Ради Міністрів УРСР та матеріали до них № 483-499. вересень 1980 р. – 269 арк.
62. Экономические проблемы Продовольственной программы СССР / А.А. Чухно, А.Д. Стеблянок, А.И. Типко. – К.: Вища школа, 1984. – 190 с.
63. ЦДАГОУ. Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 2. Спр. 719. Стенограмма Пленума ЦК КПУ від 26 квітня 1983 р. – 205 арк.
64. Сайко В. Як розвиватися землеробству на Україні // Сільські вісті. – 1988. – 21 вересня.
65. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2257. Справки и информации отдела сельского хозяйства и пищевой промышленности ЦК КПУ, Совета Министров, партийных и советских органов, Министерства с/х УССР о производстве и заготовке сельскохозяйственных культур. 12 січня 1985 р. – 3 січня 1986 р.- 84 арк.
66. Внесение минеральных и органических удобрений под урожай с/х культур в колхозах, совхозах и межхозяйственных предприятиях и хозяйствах науки по Украинской ССР (1965-1987 гг.): К.: Госкомстат УССР, 1988. – 60с.
67. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р2. Рада Міністрів УРСР. – Оп. 14. – Спр. 5936. Листування з союзн., республ., обл. організаціями про агрохімічне обслуговування колгоспів і роботу об'єднань „Сільгоспхімія” в УРСР. 11 січня 1982 р. – 15 лютого 1983 р. – 149 арк.
68. Кузьменко Л.Г. Основные факторы повышения урожайности сельскохозяйственных культур // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1986. – С. 29-37.
69. Ухналевский Ю.М. Резервы рационального использования сельскохозяйственного сырья в пищевой промышленности Украинской ССР // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1986. – С. 54-63.
70. І.В. Рибак. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – поч. 90-х рр.). – К.: Рідний край, 1997. – 164 с.
71. Образцов О.И. Инвестиционная политика в развитии отраслей непроизводственной сферы АПК республики // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1987. – С. 135-142.

72. Кривчик Г.Г. Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. XX ст.). – Д.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2001. – 192 с.
73. Панченко П.П. Сторінки історії України XX ст.: (Українське село: поступ, сподівання, тривоги): Навч. посібник для студентів сільськогосподарських ВУЗів. – К., 1995. – 230 с.
74. Матеріали XXVI з'їзду КПРС. – К.: Політвидав Укр., 1981. – 164 с.
75. Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи щодо її реалізації. Матеріали травневого пленуму ЦК КПРС 1982 р. – К.: Політвидав, 1982. – 111 с.
76. Продовольственная программа: Нормативные акты [Сборник]. – М.: Юридическая литература, 1984. – 383 с.
77. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р2. Рада Міністрів УРСР. – Оп. 14. – Спр. 6026. Матеріали засідань Комісії Президії Ради Міністрів УРСР з питань агропромислового комплексу. 29 січня 1981 р. – 11 жовтня 1982 р. – 202 арк.
78. Коваленко А.Д. Реалізація комплексної програми розвитку сільського господарства УРСР в XI п'ятирічці // УГЖ. – 1984. - №7. – С. 5-16.
79. Никонов А. Продовольственная программа, ее задачи и пути реализации // Экономические науки. – 1982. - №10. – 93 с.
80. Колесник Г.Е. Совершенствование управления в системе агропромышленного комплекса // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1986. – С. 11-21.
81. О дальнейшем совершенствовании управления агропромышленным комплексом страны: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР // Правда. – 1985. – 23 ноября.
82. Реалізація комплексної програми розвитку сільського господарства УРСР в XI п'ятирічці // Радянська Україна. – 1982. – 30 листопада.
83. Агропромышленный комплекс Украинской ССР: Стат сб. – К.: ЦСУ УССР, 1987. – 128 с.
84. Квитко В.А., Сологуб Л.М. Влияние научно-технического прогресса на повышение экономической эффективности сельского хозяйства // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1986. – С. 21-29.
85. Про підсумки травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС і завдання республіканської партійної організації, що впливають з його рішень і доповіді тов. Л.І. Брежнєва „Про Продовольчу програму СРСР на період до 1990 р. і заходи по її реалізації”: Постанова Пленуму ЦК КПУ // Комуніст України. – 1982. - №8. – С. 4-35.
86. ЦДАВОВУ України. – Ф. 27. Міністерство с/г УРСР. – Оп. 22. – Спр. 4263. Том I. Справки и информации в ЦК КПУ, Совет Министров УССР о выращивании сахарной свеклы. 11 січня – 9 червня 1975 р. – 93 арк.
87. Москвин А.И. Развитие потребностей населения УССР в продовольственной продукции // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1987. – С. 114-122.
88. Сологуб Л.М. Увеличение производства животноводческой продукции на основе интенсификации использования поголовья // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1989. – С. 43-52.
89. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. Спр. 2174. Справки и информации отдела с/х и пищевой промышленности ЦК КПУ, Совета Министров УССР, обкомов партии Минсельхоза УССР о развитии животноводства. 11 січня 1984 р. – 29 серпня 1984 р. – 54 арк.
90. ЦДАВОВУ України. – Ф. 27. Мин-во с/х Украинской ССР. Главное управление животноводства. – Оп. 22. – Спр. 6306. Переписка с Министерством с/х СССР о состоянии животноводства в республике. 29 січня – 12 грудня 1980 р. – 73 арк.
91. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 676. Стенограма Пленума ЦК КПУ від 22 жовтня 1982 р. – 157 арк.

92. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р2. Рада Міністрів УРСР. – Оп. 14. Том 7. – Спр. 5944. Листування з союзн., республ., обл. організаціями про виробництво і використання кормів в Українській РСР. 22 листопада 1982 р. – 24 січня 1983 р. – 472 арк.
93. Основные направления экономического и социального развития СССР на 1981-1985 гг. и на период до 1990 г. – М.: Политиздат, 1986. – 95 с.
94. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р2. Рада Міністрів УРСР. – Оп. 14. Том 7. – Спр. 5971. Листування з союзн., республ., обл. організаціями про фінансово-господарську діяльність колгоспів УРСР та використання ними кредитів Держбанку СРСР. 3 серпня 1981 р. – 17 січня 1983 р. – 153 арк.
95. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 2. – Спр. 789. Стенограмма собрания партийно-хозяйственного актива республики. 25 травня 1984 р. – 199 арк.
96. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р2. Рада Міністрів УРСР. – Оп. 14. Том 10. Спр. 8337. Листування з союзн., республ., обл. організаціями про встановлення закупочних цін на с/г-ку прдукцію в УРСР. 7 січня – 13 грудня 1985 р. – 144 арк.
97. Про вдосконалення економічних взаємовідносин сільського господарства з іншими галузями народного господарства: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР // Правда. – 1983. – 19 липня.
98. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2168. Информации ЦК КПУ, Совета Министров УССР, Минсельхоза УССР об итогах финансово-хозяйственной деятельности колхозов и совхозов республики в 1983 и 1984 гг. Справки отдела с/х и пищевой промышленности ЦК по письмам партийных, советских органов и др. организаций о развитии подсобного сельского хозяйства. 23 березня 1984 р. – 15 листопада 1984 р. – 43 арк.
99. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 25. – Спр. 3352. Доповідні записки, інформації ЦК КПУ, його відділів, обкомів партії, Держагропрому УРСР, Мін-ва меліорації і водного господарства України про посилення організаційної роботи в АПК республіки, направленої на виконання рішень XIX Всесоюзної партконференції. 29 лютого 1988р. – 12 січня 1989р. – 121 арк.
100. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2259. Записка АН УССР и ЦСУ УССР о резервах увеличения продовольственных ресурсов в личных подсобных хозяйствах населения республики. 26 березня 1985 р. – 11 червня 1985 р. – 35 арк.
101. Шмелев Г.И. Личное подсобное хозяйство. – М.: Знание, 1985. – 64 с.
102. А.А. Коваленко, Д.П. Глущенко. Растет интенсификация земледелия, повышается производительность труда // Земледелие. – 1987. - №9. – 68 с.
103. Панченко П.П., Чишко В.С. Украинское село на путях научно-технического прогресса: Достижения и просчеты (60-80-е гг.) / АН УССР, Ин-т ист. – К.: Наукова думка, 1989. – 184 с.
104. Зимовець В.Н. Шляхом інтенсивного розвитку. – К.: Політвидав України, 1983. – 141 с.
105. Капустян І.К., Хаценко Г.Ф. Аграрная политика КПСС: ускорение научно-технического прогресса. – М.: Советская Россия, 1987. – 239 с.
106. Про заходи щодо подальшого підвищення технічного рівня і якості машин та обладнання для с/г, покращення використання, збільшення виробництва і поставок їх в 1983-1990 рр.: Постанова ЦК КПРС і Рали Міністрів СРСР // Правда. – 1983. – 15 квітня.
107. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 2. – Спр. 822. Стенограма Пленуму ЦК КПУ. 16 липня 1985 р. – 139 арк.
108. Бильский В.Г. Ускорение научно-технического прогресса в механизации сельскохозяйственного производства Украинской ССР. – К.: Знание, 1983. – 56 с.
109. ЦДАВОВУ України. – Ф. 27. Мин-во с/х УССР. Главное управл. по произв. зерна, масличных культур и общим вопросам земледелия. – Оп. 22. – Спр. 6798. Справки и информации в ЦК КПУ и Совет Министров УССР о посеве, производстве и продаже зерновых культур в республике. 6 січня – 3 грудня 1982 р. – 130 арк.

110. Лазовский В. Ускорение научно-технического прогресса – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства // Экономика сельского хозяйства. – 1985. - №3. – С. 10-16.
111. Пленум ЦК КПУ 22 жовтня 1982 р. // Комуніст України. – 1982. - №11. – С. 3-13.
112. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 2. – Спр. 927. Стенограма Пленуму ЦК КПУ. 8 грудня 1986 р. – 212 арк.
113. ЦДАВОВУ України. – Ф. 27. Мин-во с/х УССР. Глав. управл. по производству зерна масличных культур и общим вопросам земледелия. – Оп. 22. – Спр. 7430. Переписка с Советом Министров УССР, Госпланом УССР о посеве, производстве и продаже зерновых культур в республике. 5 квітня – 29 вересня 1985 р. – 24 арк.
114. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 2. – Спр. 917. Стенограма Пленума ЦК КПУ. 28 березня 1986 р. – 186 арк.
115. ЦДАВОВУ України. – Ф. 27. Мин-во с/х УССР. Главн. управл. животноводства и птицеводства и государственной племенной инспекции. – Оп. 22. – Спр. 7438. Справки и информации в ЦК КПУ, Совет Министров УССР и Госплан УССР о состоянии животноводства в республике. 29 березня – 3 жовтня 1985 р. – 73 арк.
116. Матеріали XXVII з'їзду КПРС. – М.: Політвидав, 1986. – 126 с.
117. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 25. – Спр. 3177. Доповідні записки, інформації ЦК КПУ його відділу с/г і харчової промисловості, Держагропрому УРСР про створення агропромислових комбінатів, заходи по збереженню сільгосппродукції, підготовку механізаторських кадрів у сільськогосподарських профтехучилищах. 14 січня 1987 р. – 28 грудня 1987 р. – 61 арк.
118. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 2. – Спр. 944. Стенограма Пленума ЦК КПУ. 24 березня 1987. – 350 арк.
119. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2799. Записки, довідки, інформації, листи ЦК КП РРФСР, ЦК КПУ, його відділу соціально-економічної політики, партійних органів, президії ВР УРСР, Ради Міністрів, Держплану УРСР, міністерств і відомств про попередні підсумки роботи народного господарства УРСР за 1990 р. 2 січня – 10 грудня 1990 р. – 283 арк.
120. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2621. Записки, довідки, інформації, листи секретарів ЦК КПУ, його відділів, партійних і радянських органів, Президії ВР УРСР, Держагропрому УРСР, виробничих об'єднань про вдосконалення агропромислового виробництва, розвиток садівництва і виноградарства, тепличного господарства, ОПГ громадян. 18 січня 1989 р. – 12 квітня 1990 р. – 240 арк.
121. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 25. – Спр. 3351. Інформації ЦК КПУ до ЦК КПРС про роботу партійних, радянських і господарських органів УРСР по збільшенню виробництва і закупок зерна, вирішення продовольчого питання, недоліки в будівництві об'єктів АПК. 19 січня 1988 р. – 31 жовтня 1988 р. – 49 арк.
122. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2332. Записки, довідки, інформації, телеграми відділу торгівлі та побутового обслуговування ЦК КПУ, обкомів партії, Ради Міністрів і Держплану УРСР, міністерств і відомств СРСР та УРСР, Укоопспілки про стан торгівлі, громадського харчування, виділення додаткових фондів, вдосконалення системи торговельних організацій, задоволення попиту сільського населення на товари легкої промисловості. 24 січня 1986 р. – 30 грудня 1986 р. – 80 арк.
123. Мазур О.О. Причини провалу широкомасштабних зусиль зі швидкого підйому сільського господарства України в 80-х рр. XX ст. // Вісник Черкаського університету. Історичні науки. – Черкаси, 2004. - Вип. 61. – С. 157-163.
124. Никонов А. Продовольча програма, її завдання та шляхи реалізації // Економічні науки. – 1982. - №10. – 93 с.
125. Закревский В. Вразуми нас, хлеб-батюшка // Сельская жизнь. – 1991. – 18 июля.

126. Об обстановке в сельском хозяйстве и неотложных мерах по подготовке к полевым работам: Постановление Верховного Совета СССР от 4 апреля 1991 г. // Известия. – 1991. – 5 апреля.
127. П.П. Панченко. Становище українського села (60-80-ті рр.) // УІЖ. – 1989. - №8. – С. 3 - 13.
128. Народное хозяйство Украинской ССР в 1986 г.: Юбил. стат. ежегодник Госкомстата УССР. – К.: Техника, 1987. – 455 с.
129. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп.32. – Спр. 2663. Записка ЦК КПУ, Совета Министров УССР, Госплана УССР, информации обкомов партии о развитии животноводства. 8 липня 1988 р.–12 січня 1989 р. – 88 арк.
130. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2475. Листи Міністерства с/г СРСР, відділу с/г і харчової промисловості ЦК КПУ, Держагропрому УРСР, птахофабрик і заводів про реконструкцію, незадовільний стан будівництва Макарівського і Семенівського заводів картоплепродуктів, Сватівського маслоекстрактного заводу, про техніку для комплексної механізації с/г виробництва. 28 січня 1988 р. – 11 січня 1989 р. – 36 арк.
131. ЦДАВОВУ України. – Ф. 337. Государственный плановый комитет Совета Министров УССР. Отдел с/х планирования. – Оп. 21. – Спр. 1251. Том I. Докладные записки, информации и справки отдела о выполнении поручений, постановлений и распоряжений правительственных и партийных органов, проекты постановлений и распоряжений Совета Министров УССР о ходе механизации и электрификации с/х республики, представленные в ЦК КПУ, ВС УССР и Совет Министров УССР. 1970 г. – 174 арк.
132. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2253. Справки отделов ЦК КПУ, информации партийных комитетов, обкомов, министерств и ведомств по вопросам материально-технического обеспечения и электроснабжения колхозов и совхозов республики. 30 січня 1985 р.-25 грудня 1987 р. – 112 арк.
133. ЦДАВОВУ України. – Ф.27. Міністерство с/г УРСР. – Оп. 22. – Спр. 8327. Листування з союзними, республіканськими, обласними організаціями про забезпечення с/г машинами, обладнанням, запчастинами, матеріалами, інструментами та про роботу постачальницьких баз Держкомсільгосптехніки УРСР. 4 січня – 23 грудня 1987 р. – 278 арк.
134. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2622. Записки, довідки, інформації ЦК КПУ до ЦК КПРС, аграрного відділу ЦК КПУ, партійних і радянських органів, Президії ВР УРСР, Комітету народного контролю УРСР, Держагропрому УРСР, міністерств і відомств про розширення асортименту молочних продуктів, здійснення заходів щодо збереження і економного використання хлібних продуктів, поліпшення матеріально-технічної бази м'ясокомбінатів. 30 січня 1989 р. – 19 квітня 1991 р. – 138 арк.
135. Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ ст.: (Українське село: поступ, сподівання, тривоги): Навч. посібник для студентів сільськогосподарських ВУЗів. – К., 1995. – 230 с.
136. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 25. – Спр. 3356. Звіт, інформації, статистичні дані Держкомстату УРСР до ЦК КПУ про виконання плану вводу в дію потужностей, основних фондів і плану капітальних вкладень у важливі підприємства переробної промисловості, середньомісячну зарплату робітників окремих галузей народного господарства, привіз і вивіз продукції. 24 січня – 8 грудня 1988 р.– 54 арк.
137. Мазур О.О. Структурна диспропорція сільськогосподарського виробництва України у 80-х рр. ХХ ст. // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. - Т. 37. Вип. 24. – С. 55-59.
138. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2324. Довідки та інформації секретарів ЦК КПУ, його відділу хімічної промисловості, Вінницького та Полтавського обкомів партії, Південного відділення ВАСГНІЛ, Держплану та Держагропрому УРСР, виробничого об'єднання „Київтрактородеталь” про переваги безвідвальної обробки ґрунту, розробку фрезерних культиваторів. 24 березня – 3 жовтня 1986 р. – 48 арк.

139. Замков О. Практичні питання оцінки земель // Економіка сільського господарства. – 1987. - №7. – С. 30-37.
140. Дудник В.Н., Дудкина А.Г., Кузнецов В.В. Почвозащитная эффективность сельскохозяйственных культур и севооборотов в районах распространения водной эрозии // Сб. науч. тр. ВНИИЗППЭ. – Курск, 1988. – С. 78-89.
141. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2176. Справки и информации ЦК КПУ, СМ УССР, Днепропетровского, Львовского обкомов партии, Минводхоза УССР по вопросам мелиорации и водохозяйственного строительства. 1 березня – 21 грудня 1984 р. – 95 арк.
142. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 25. – Спр. 3179. Рішення комітету партійного контролю при ЦК КПРС, доповідні записки, інформації ЦК КПУ, його відділів, Ровенського обкому партії, Держагропрому УРСР, республіканських міністерств про зміцнення матеріально-технічної бази мукомельно-круп'яної промисловості, розвиток хлібної і макаронної промисловостей республіки. 29 квітня 1987 р. – 25 травня 1988 р. – 76 арк.
143. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 2175. Справки и информации ЦК КПУ, СМ УССР, обкомов партии о ходе заготовок и обеспечении хозяйств республ. кормами. 10 січня– 27 грудня 1984 р. – 29 арк.
144. Кузьменко Л.Г. Интенсификация земледелия как главное условие повышения его устойчивости // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1988. – С. 23-31.
145. ЦДАГОУ. – Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 1650. Письмо ЦК КПУ в ЦК КПСС, справки с/х-го отдела ЦК КПУ, информации министерств Поси ведомств о состоянии и мерах по увеличению производства кормов в республике. 14 березня 1980 р. – 30 липня 1981 р. – 261 арк.
146. М. Мезенцев. Проблеми тваринництва // Сільські вісті. – 1989. – 15 квітня.
147. Ухналевский Ю.М., Шелест Э.М. Усиление ресурсосберегающей направленности технического прогресса в отраслях, перерабатывающих сельскохозяйственное сырье // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1988. – С. 56 - 68.
148. Олендий Т.Г. Повышение комплексности планирования капитальных вложений в мясо-молочном продуктовом подкомплексе // Прод. компл. и пробл. обеспеч. насел. прод. питания: Сб. науч. тр. – К: НИЭИ Госплана УССР, 1989. – С. 118-123.
149. ЦДАГОУ. - Ф.1 ЦК КПУ. – Оп. 32. – Спр. 1654. Справки и информации с/х отдела ЦК КПУ, обкомов партии, министерств и ведомств об открытии ветеринарного факультета в Днепропетровском с/х-м институте и развитии с/х науки. 12 лютого – 11 вересня 1989 р. – 53 арк.

ДОДАТКИ

Таблиця 1. Видавництва, які публікували монографії з аграрно-селянського питання.

Вид-во	Колективні монографії (тематичні збірники)				Індивідуальні монографії				Брошури			
	70-ті рр.	1981 1985	1986 1989	1990 1993	70-ті рр.	1981 1985	1986 1989	1990 1993	70-ті рр.	1981 1985	1986 1989	1990 1993
Вища школа	2	5	4	6/3	7	8	12	4	-	-	-	3
Наукова думка	1	1	3	-	2	3	3	3	-	-	-	-
Україна (колиш. Політ- видав України)	2	2	1	4/1	2	3	4	3	2	7	3	2
Рад. школа	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Урожай	2	3	4	7	3	4	5	5	-	-	-	5
Всього	7	12	12	17/4	14	19	24	15	6	19	8	14

[235]

Таблиця 2. Валовий збір та закупки зерна пивоварного ячменю.

Рік	Зібрано всього (млн. т)	В тому числі в зоні заготовок (млн. т).	Закуплено (млн. т)
1971	15,8	12,5	0,8
1972	16,6	14,3	1,3
1973	18,8	20,6	1,5
1974	24,8	16,5	1,4

[101, 124]

Таблиця 3. Коефіцієнт подорожчання інструментів, лісових та будівельних матеріалів в УРСР в зв'язку з введенням з 1 січня 1982 р. нових оптових цін на них.

Назва лісових та будівельних матеріалів	Коефіцієнт подорожчання (в %)
Інструменти	106
Метали і метизи:	
сталь і вироби з неї	26
Метизи	15
Цвяхи	18
Лісові та будівельні матеріали:	
Цегла	43
Вапно	42
ліс круглий	40
Фанера	30
ДСП	10
Пластик	19

Цемент	26
Запасні частини:	
до тракторів	19,5
до автомобілів	9,7
до сільгоспмашин	25
Тара	39

[236, 88]

Таблиця 4. Зростання середньої собівартості основних видів колгоспної продукції в УРСР в 1971-1980рр.

Продукція	Середня собівартість (крб/1ц)		Зростання собівартості (в %)
	1971 – 1975 рр.	1976 – 1980 рр.	
Зернові	4,64	5,25	13
Цукрові буряки	2,27	2,49	10
Соняшник	5,74	7,33	28
Картопля	7,50	9,43	26
Молоко	18,30	23,12	26
Приріст ваги: великої рогатої худоби	137,40	170,20	24
свиней	126,88	153,11	21

[90, 17]

Таблиця 5. Державні закупки зерна та зустрічне отоварювання концорумами по республіках СРСР у 1976-1978 рр.

Республіки	Середньорічний продаж зерна державі (на 100 га оранки/ц)	Отримано концормів із держресурсів (на 100 га оранки/ц)	Питома вага концормів у всіх кормах (в %).
Всього по СРСР	389	234	38
Українська РСР	530	263	37
Білоруська РСР	252	525	38
Молдавська РСР	539	485	51
Латвійська РСР	148	742	46
Литовська РСР	144	668	52
Естонська РСР	148	774	55

[110, 11]

Таблиця 6. Виробництво та державні закупки продукції тваринництва по республіках СРСР у 1976-1979 рр.

Республіки	Виробництво продукції тваринництва в живій вазі (в ц)				Державні закупки		
	по плану	фактично	в % до плану	вир-во м'яса на 100га с/г-х угідь (ц)	по плану	фактично	в % до плану

Всього по СРСР	22556	22507	99,8	41	16505	16200	98,1
РСФСР	11321	11307	99,9	51	8310	8106	97,5
Українська РСР	5020	5037	100,3	120	3453	3472	100,5
Білоруська РСР	1299	1304	100,4	133	1063	1051	98,9
Молдавська РСР	365	343	94,0	131	281	266	94,7
Казахська РСР	1731	1682	97,2	9	1392	1247	98,6
Литовська РСР	661	654	98,9	183	575	590	102,6
Латвійська РСР	373	379	101,6	154	328	333	101,5

[237, 61]

Таблиця 7. Поставки УРСР продукції тваринництва в союзний фонд (тис. т).

	1975 р.	1980 р.	1981р.
М'ясопродукти	524	418	425
Молокопродукти	3100	2616	3000
Яйця (тис. шт.)	1700	1865	1900

[238, 57]

Таблиця 8. Валові збори та урожайність картоплі, овочів, фруктів та ягід.

	Валові збори (тис. т)			Урожайність (ц/га)		
	В серед. за 1976-1980 рр.	1981 р.	1981 р. в % до 1976-1980 рр.	В серед. за 1976-1980 рр.	1981р.	1981р. в % до 1976-1980 рр.
Овочі	7579	6481	85,5	147	126	85,7
Фрукти і ягоди	3052	2919	95,7	37,8	37,3	98,7
Картопля	20541	19025	92,6	120	115	95,8

[92, 74]

Таблиця 9. Кормозабезпеченість худоби в УРСР (на 1 умовну голову центнерів кормових одиниць).

VIII п'ятирічка	26,8
IX п'ятирічка	28,6
1976-1978 рр.	30,3
1978 р.	31,0

1981 р.	26,91
1982 р.	27,85

[239, 20; 240, 3; 125, 234]

Таблиця 10. Рівень комплексної механізації тваринництва в УРСР в 1982 р. (в % до загальної кількості поголів'я на кінець року).

	План	Фактично
Ферми ВРХ	40	38,9
Свиноферми	54	43,4
Птахоферми	73	45,7

[146, 3]

Таблиця 11. Рівень механізації на тваринницьких фермах в УРСР (у % до загальної кількості відповідного виду худоби).

	Ферми ВРХ		Свиноферми		Птахоферми	
	1975 р.	1980 р.	1975 р.	1980 р.	1975 р.	1980 р.
Подачі води	94	97	98	94	92	87
Роздачі кормів	32	49	55	58	74	70
Очистки приміщень	69	85	82	87	72	70

[241,89]

Таблиця 12. Справка про виділення добрив господарствам УРСР в 1982 р. (тис. т поживних речовин).

Види добрив	Заявлено колгоспами і радгоспами	Виділено	В % до заявленого
Всього добрив в т.ч.	8024	4073	50,8
азотних	2911	1953,2	67,1
фосфорних	2542	950,9	37,4
калійних	2565	1167,0	45,5

[154, 121]

Таблиця 13. Площі меліорованих земель в Українській РСР.

	Загальна площа меліорованих земель (тис. га).	В тому числі зрошуваних (тис. га)
1966-1970 рр.	1912,9	540,3
1971-1975 рр.	2570,3	950
1976-1980 рр.	3606,9	1535
1982 р.	5148	2298

[242, 8; 243, 12-18; 222, 4]

Таблиця 14. Поставки УРСР продукції тваринництва у загальносоюзний фонд.

	1981р.	1985 р.		1990 р.	
		Пропозиція УРСР	Контрольні цифри Держплану	Пропозиція УРСР	Контрольні цифри Держплану

М'ясопродукти (тис. т)	425	500	760	690	1000
Молокопродукти (тис. т)	3000	3400	3900	4000	4400
Яйця (млн. шт.)	1900	2050		1700	2300

[160, 20]

Таблиця 15. Державні заготовки овочів, фруктів, ягід та баштанних культур в УРСР в 1982 р. (тис. т).

	План	Фактично	В % до плану	1982 р. до 1981 р. ±
Овочі	5050	1010	20	+44,2
Фрукти і ягоди	1800	124,4	7	-9,1
Бахчеві культури	500	1,7	-	-12,1

[244, 43]

Таблиця 16. Комплексна програма розвитку кормовиробництва в колгоспах і держгоспах УРСР в 1980 р. і на XI п'ятиріччю.

	1976-1979 рр.	Завдання на 1980 р.	Пропозиція республіки	Завдання на 1985 р.
1. Заготовить кормів власного виробництва (тис. т):				
Сіна	2873	5100	5100	6500
Сінажу	11756	14000	1400	13500
Соломи	29174		35200	35200
Силосу	48170	63500	63500	73000
Кормових коренеплодів	17630	22500	22500	23100
Трав'яної муки	1372	1700	1700	2000
Гранульованих кормів	415	970	970	1135
Всього грубих і соковитих кормів в кормових одиницях	25282		32170	33655
2. Збільшити виробництво рослинного білку зернобобових культур	1177 тис. га 20,2 ц/га 2379 тис. т		1378 23,0 2900	1500-1700 3500(1990 р.)
Сої	35 тис. га 9,2 ц/га 31,7 тис. т	130 р	90 13,3 120	200 15 300

Комбікормів (тис. т)	13567	18470		25120
-------------------------	-------	-------	--	-------

[173, 6]

Таблиця 17. **Обсяги планового введення в дію ремонтних майстерень і об'єктів по технічному обслуговуванню та зберіганню сільгосптехніки в колгоспах, радгоспах і організаціях Держкомсільгосптехніки УРСР на 1982 - 1990 рр.**

Ремонтних майстерень в колгоспах і радгоспах	1340
Автогаражів	1360
Пунктів технічного обслуговування	780
Машинних дворів	674
Ремонтних підприємств Держкомсільгосптехніки УРСР	на 120 тис. умовних ремонтів
Станцій технічного обслуговування	на 24 тис. автомашин
Станцій тваринництва	142

[245, 23]

Таблиця 18. **Реалізація тваринництвом УРСР завдань по збільшенню виробництва яловичини, встановлених постановою ЦК КПУ і РМ УРСР № 596 від 8.12.1981 р.**

	1983 р.	Завдання на 1984 р.	Фактично	В % до завдання
Середня жива вага голови, проданої державі (кг)	346	408	358	87,7
Одержано середньодобового приросту ваги на виращуванні (г)	380	505	366	72,5
- на відгодівлі (г)	494	590	474	80,3
Питома вага молодняка, проданого державі живою масою 400 кг і більше (в %)	21,3	53	28,2	

[196, 5]

Таблиця 19. **Заплановані на 1981-1985 рр. об'єми щорічних міжреспубліканських поставок племінної та поліпшеної високопродуктивної великої рогатої худоби, племінних свиней і овець.**

Назва республіки	ВРХ	Свині	Вівці
РСФСР	36,6	20,0	160,7
Українська РСР	37,7	16,2	10,6
Білоруська РСР	17,4	6,0	—
Узбецька РСР	0,1	—	30,4
Казахська РСР	7,0	—	0,8

Грузинська РСР	–	–	1,0
Азербайджанська РСР	0,1	–	–
Литовська РСР	26,5	14,6	–
Молдавська РСР	–	2,8	0,9
Латвійська РСР	17,5	3,9	2,9
Киргизька РСР	3,1	–	1,0
Таджицька РСР	–	–	3,0
Вірменська РСР	–	–	0,7
Туркменська РСР	–	–	26
Естонська РСР	14,0	24,2	–
Всього	160	87,7	214,6

[131, 10]

Таблиця 20. Пропозиція Української РСР щодо обсягів вивозу за її межі в 1981-1985 рр. племінних та поліпшених тварин.

Види тварин	1981 р.	1982 р.	1983 р.	1984 р.	1985 р.
ВРХ	15	18	23	28	35
Свині	8	9	9	10	10
Вівці	5	6	7	8	9

[131, 14]

Таблиця 21. Якість зернової продукції, яка надійшла в 1986 р. та 1987 р. в Українську РСР по імпорту.

Країна відправник	Вміст клейковини в %
Австралія	19-22
Австрія	18-24
Аргентина	21-24
Болгарія	22-24
Угорщина	21-24
Канада	26-30
Франція	17-20
ФРН	19-20

[223, 12]

Таблиця 22. Об'єми державних закупок та якість пшениці в УРСР.

	1980 р.	1985 р.	1986 р.
Закуплено всього (тис. т)	8363	6810	8163
в тому числі сильної	207	342	701

Цінної	1457	3109	4758
Питома вага в загальних закупках сильної (в%)	2,5	5,0	8,3
Цінної	17,4	45,6	56,0
Середній вміст клейковини (в %)	20,3	22,3	23,5
По стандарту необхідний вміст клейковини в муці	20-23	18-20	25-30

[246, 125; 223, 12]

Таблиця 23. Динаміка поголів'я та виробництва основних продуктів тваринництва в суспільному секторі Української РСР.

	1980 р.	1982 р.	1985 р.	1988 р.	1988 р. в % до 1980 р.
Поголів'я на кінець року (тис. голів): великої рогатої худоби	21486	21504	22797	22004	102,4
в т.ч. корів	6785	6723	6550	6378	94,0
Свиней	15643	15799	15655	14694	93,9
овець та кіз	8436	8216	8336	8168	96,8
птиці (млн. голів)	129,6	140,1	145,7	142,4	109,9
Виробництво (тис. т): яловичини (в забійній вазі)	1556	1543	1740	1808	116,2
Свинини	711	689	771	862	121,2
Молока	15650	15120	17109	18349	119,5
яєць (млн. шт.)	8643	9498	10510	11528	133,4
Шерсті	26,2	25,1	26,1	27,4	104,6

[247; 3, 6, 10, 14, 83]

Монографія присвячена комплексному вивченню всіх аспектів, як позитивних так і негативних, реалізації Продовольчої програми 1982 р. та має важливе науково-пізнавальне і практичне значення, а також об'єктивному з'ясуванню перебігу усіх, пов'язаних з цим масштабним багатоплановим проектом, важливих суспільних та соціально-економічних явищ, що сприятиме кращому розумінню сьогоденної дійсності.

Мазур О. О.

МОНОГРАФІЯ

Технічний редактор Г. М. Георгізов
Оригінал-макет підготовлено Г. М. Георгізовим

Підписано до друку 9.02.2016. формат 60X84/16
Ум. друк. арк. 9,1. Наклад 300 пр. Зам. № 5878

Надруковано
ФОП Нечитайло О. Ф.
м. Черкаси, вул. О. Дашкевича 39
тел.: 37-32-60, e-mail: print@306.com.ua